

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ

ВУЧЭБНЫЯ ПРАГРАМЫ

па вучэбных прадметах
для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі
з беларускай мовай навучання і выхавання

.....

X клас

.....

(павышаны ўзровень)

.....

*Зацверджана
Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь*

МІНСК
НАЦЫЯНАЛЬНЫ ІНСТЫТУТ АДУКАЦЫІ
2015

УДК 373.5.091.214
ББК 74.202
В90

ISBN 978-985-559-517-6

© Міністэрства адукацыі
Рэспублікі Беларусь, 2015
© Афармленне. НМУ «Нацыянальны
інстытут адукацыі», 2015

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Праграма па беларускай мове для X класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай і рускай мовамі навучання (павышаны ўзровень) падрыхтавана ва ўмовах пераходу сістэмы адукацыі на профільнае навучанне і дапрофільную падрыхтоўку.

Праграма складзена з улікам узроставых асаблівасцей вучняў (10—11 класы) і псіхалага-педагагічнай дыферэнцыяцыі і рэалізуе сістэмна-функцыянальны, камунікатыўна-дзейнасны, лінгвакультуралагічны і кампетэнтнасны падыходы да арганізацыі адукацыйнага працэсу, у адпаведнасці з якімі навучанне, выхаванне і развіццё асобы ажыццяўляецца на аснове засваення не толькі прадметных ведаў, уменняў і навыкаў, а і ўніверсальных вучэбных дзеянняў, актывізацыі вучэбна-пазнавальнай дзейнасці вучняў, іх гатоўнасці да самаразвіцця і самаадукацыі.

Мэта навучання беларускай мове на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі (павышаны ўзровень) прадугледжвае не толькі падагульненне і сістэматызацыю, але і пашырэнне ведаў па прадмеце ў параўнанні з базавым узроўнем, замацаванне і развіццё моўных і маўленчых уменняў і навыкаў, павышэнне матывацыі да працягу адукацыі па выбраным профілі, авалоданне некаторымі прафесійна арыентаванымі кампетэнцыямі.

У сувязі з гэтым змест праграмы накіраваны на рэалізацыю наступных задач:

- пашырэнне ўяўленняў пра беларускую мову як культурную каштоўнасць народа, яе ролю ў жыцці чалавека і грамадства, сувязі з нацыянальнай і сусветнай культурай;
- азнаямленне са сферай лінгвістыкі і беларусістыкі як гуманітарных дысцыплін;

- сістэматызацыя, замацаванне і пашырэнне ведаў пра беларускую мову і моўныя адзінкі розных узроўняў (фанетыку, склад слова, словаўтварэнне, лексіку і фразеалогію, марфалогію і сінтаксіс), правілы і асаблівасці функцыянавання моўных адзінак у маўленні, моўныя нормы (арфаэпічныя, лексічныя, арфаграфічныя, граматычныя, пунктуацыйныя, нормы маўленчых паводзін у розных сітуацыях зносі);
- валоданне навыкамі вуснай і пісьмовай камунікацыі (успрыманне, разуменне, перадача, прадудцыраванне);
- развіццё навыкаў аналітычнай дзейнасці ў лінгвістычнай і агульнагуманітарнай сферы: выяўленне, аналіз, класіфікацыя моўных адзінак розных узроўняў, супастаўленне фактаў мовы і маўлення, падбор матэрыялаў для аргументацыі пэўных палажэнняў; ацэнка лінгвістычных з’яў з пункта погляду літаратурных норм, камунікатыўнай мэтазгоднасці, развіццё навыкаў лінгвістычных назіранняў, эксперыментаў і г. д.;
- узбагачэнне ведаў пра стылістычную ролю і тэкстаўтваральныя магчымасці моўных адзінак розных узроўняў;
- удасканаленне навыкаў рэдагавання тэкстаў.

У сувязі з арыентацыяй адукацыі на кампетэнтнасны падыход, звязаны з практыка-арыентаваным характарам адукацыйнага працэсу і нацэленасцю на фарміраванне ў вучняў *асобасных, метапрадметных і прадметных кампетэнцый*, праграма па беларускай мове накіравана на:

- замацаванне абумоўленых базіснымі нацыянальнымі каштоўнасцямі светапоглядных устаноў і развіццё індывідуальных і сацыяльных якасцей асобы вучня; выхаванне гатоўнасці да папаўнення ведаў і прымянення іх у жыцці;
- замацаванне і ўзбагачэнне ўніверсальных вучэбных уменняў, звязаных з ужываннем ІКТ-кампетэнтнасці ў навучальнай дзейнасці, пошукам, разуменнем і апрацоўкай інфармацыі, прагназаваннем, планаваннем і кантролем уласнай дзейнасці, акумуляцыяй ведаў па розных вучэбных прадметах;
- фарміраванне цэласнага ўяўлення аб вучэбным прадмеце «Беларуская мова» і пашырэнне сістэмы моўных і маўленчых уменняў і навыкаў для падрыхтоўкі да свядомага выбару будучай прафесіі.

Развіццю прадметных і метапрадметных кампетэнцый садзейнічае разнастайнасць у падачы тэарэтычнага матэрыялу і навучанне працаваць з рознымі відамі вучэбнай інфармацыі. Моўныя звесткі прыводзяцца ў форме дэфініцый, тлумачальнага тэксту, дадатковай даведчнай інфармацыі, вучэбных тэкстаў на лінгвістычную тэму (аб мове, моўных законах, функцыянаванні моўных адзінак у маўленні, аб асобных фактах мовы і маўлення і г. д.). Асноўны матэрыял прыводзіцца ў форме тэарэтычных палажэнняў, абавязковых для запамінання, частка вучэбнай інфармацыі падаецца ў выглядзе матэрыялу для азнаямлення, праз тэксты практыкаванняў, якія змяшчаюць дадатковы матэрыял, накіраваны на пашырэнне ведаў вучняў.

На ўдасканаленне метапрадметнай кампетэнцыі накіравана пастаянная работа вучняў па стварэнні ўласных тэкстаў у вуснай і пісьмовай форме (па ўзоры, на аснове прапанаваных, уласных назіранняў над мовай, вынікі лінгвістычных даследаванняў, праца з дадатковай лінгвістычнай літаратурай).

Змест адукацыі па вучэбным прадмеце «Беларуская мова» накіраваны на рэалізацыю шэрагу *прадметных кампетэнцый: моўнай, камунікатыўнай і лінгвакультуралагічнай.*

Моўная кампетэнцыя прадугледжвае засваенне сістэмы мовы (фанетыкі, лексікі, фразеалогіі, складу слова і словаўтварэння, марфалогіі, сінтаксісу), заканамернасцей і правіл функцыянавання моўных сродкаў у маўленні, норм беларускай літаратурнай мовы.

На III ступені навучання на павышаным узроўні развіццё моўнай кампетэнцыі вучняў адбываецца ў напрамку пашырэння іх слоўнікавага запasu, у тым ліку за кошт лінгвістычнай і міжпрадметнай тэрміналогіі (лексіка такіх дысцыплін, як мова, маўленне, культура маўлення, стылістыка, рыторыка), знаёмства з літаратурнымі беларускімі творамі, засваенне актуальнай грамадска-палітычнай, эканамічнай, інфармацыйнай лексікі, а таксама развіццё граматычнага ладу маўлення.

Камунікатыўная кампетэнцыя звязана з авалоданнем відамі маўленчай дзейнасці (чытанне, слуханне, гаварэнне, пісьмо) і асновамі культуры вуснага і пісьмовага маўлення, уменнямі і навыкамі выкарыстання мовы ў розных сферах і сітуацыях зносін.

На павышаным узроўні развіццё камунікатыўнай кампетэнцы адбываецца за кошт удакладнення і пашырэння відаў лінгвамаўленчай дзейнасці, якія рэалізуюць практыка-арыентаваны характар моўнай адукацыі: складанне плана, тэзісаў і тэксту, падрыхтоўка рэферата, даклада, напісанне анатацыі, рэцэнзіі, мэтанакіраваныя выпіскі, аналітычнае паведамленне на аснове самастойнага вывучэння тэксту (па плане, прапанаваным настаўнікам, а затым па ўласным плане), творчыя працы ў жанры эсэ, нарыса, апавядання і інш.

Лінгвакультуралагічная кампетэнцыя звязана з усведамленнем вучнямі мовы як формы выражэння нацыянальнай культуры, узаемасувязі мовы і гісторыі народа, нацыянальна-культурнай спецыфікі беларускай мовы, валоданнем нормаў маўленчага этыкету, культурай міжнацыянальных зносін.

Вучэбны матэрыял, звязаны з фарміраваннем лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі, пададзены ў раздзелах «Роля мовы ў жыцці чалавека і грамадства» (мова і нацыянальная культура, мова і гісторыя народа і г. д.), «Лексіка. Фразеалогія. Культура маўлення» (безэквівалентная лексіка, фразеалагізмы, прыказкі, прымаўкі і інш.), а таксама праз культуразнаўчыя тэксты.

Прыярытэтнай задачай профільнага навучання становіцца фарміраванне культуры вуснага і пісьмовага маўлення вучняў, таму засваенне і асэнсаванне ўсіх моўных адзінак на III ступені навучання адбываецца ў аспекце культуры маўлення, што і перадае назва раздзелаў вучэбнай праграмы: «Фанетыка і арфаэпія. Графіка і арфаграфія. Культура маўлення», «Лексіка. Фразеалогія. Культура маўлення», «Марфемная будова слова. Словаўтварэнне. Культура маўлення», «Марфалогія і арфаграфія. Культура маўлення». З гэтай мэтай пашыраюцца веды вучняў пра нормы беларускай мовы (арфаэпічныя, акцэнталагічныя, лексічныя, словаўтваральныя, граматычныя, арфаграфічныя, пунктуацыйныя, стылістычныя), сродкі і прыёмы маўленчай выразнасці, стылістычную ролю і тэкстаўтваральныя магчымасці моўных сродкаў беларускай мовы, ацэнка чужых і рэдагаванне ўласных выказванняў.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

(105 гадзін на год, 3 гадзіны на тыдзень,
з іх 19 гадзін — на пісьмовыя работы)

Роля мовы ў жыцці чалавека і грамадства

(1 гадзіна)

Маўленне

(6 гадзін, з іх 1 гадзіна — на пісьмовую работу)

Маўленне як працэс маўленчых зносін. Маўленчая сітуацыя і яе кампаненты.

Віды маўленчай дзейнасці: гаварэнне, слуханне, чытанне і пісьмо. Формы маўленчай камунікацыі: вусная і пісьмовая, дыялагічная і маналагічная. Умовы паспяховых маўленчых зносін.

Пісьмовая творчая работа.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Размяжоўваць вуснае і пісьмовае, маналагічнае і дыялагічнае маўленне; даваць характарыстыку маўленчай сітуацыі.

Адэкватна ўспрымаць вуснае і пісьмовае маўленне, валодаць навыкамі чытання тэкстаў розных стыляў усных і самому сабе, весці дыялог у сітуацыі афіцыйных і неафіцыйных маўленчых зносін.

Тэкст

(7 гадзін, з іх 1 гадзіна — на пісьмовую работу)

Тэкст як адзінка мовы і маўлення. Прыметы тэксту: сэнсавая цэласнасць і тэматычнае адзінства, разгорнутасць, паслядоўнасць, звязнасць, завершанасць тэксту. Апаўяданне, апісанне, разважанне як тыпы маўлення.

Пісьмовая творчая работа.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вызначаць адрасата і мэтанакіраванасць тэксту; выяўляць прыметы тэксту, вызначаць тэму і асноўную думку тэксту, даваць зага-

ловак, дзяліць тэкст на часткі (падтэмы і мікратэмы) і абзацы; вызначаць спосаб і сродкі сувязі сказаў і частак у тэксце, выдзяляць апорныя (ключавыя) словы, словазлучэнні, сказы.

Аналізаваць і ствараць тэксты розных тыпаў маўлення, складаць іх схемы.

Фанетыка і арфаэпія.

Графіка і арфаграфія. Культура маўлення

(25 гадзін, з іх 2 гадзіны — на пісьмовыя работы)

Лукавая абалонка слова. Пазіцыйныя і гістарычныя чаргаванні лукаў.

Арфаэпічныя нормы: вымаўленне галосных і зычных лукаў, некаторых спалучэнняў зычных. Акцэнталагічныя нормы.

Стылістычныя магчымасці фанетыкі беларускай мовы.

Кантрольны дыктант.

Прынцыпы беларускай арфаграфіі. Арфаграфічныя нормы: напісанні, заснаваныя на фанетычным прынцыпе; напісанні, заснаваныя на марфалагічным прынцыпе; правапіс мяккага знака і апострафа, вялікай і малой літар; правілы напісання слоў разам, праз злучок і асобна.

Кантрольная тэставая работа.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Ведаць і захоўваць арфаэпічныя і арфаграфічныя нормы ў вусным і пісьмовым маўленні.

Знаходзіць і выпраўляць вымаўленчыя і правапісныя парушэнні норм літаратурнай беларускай мовы ў чужым і ўласным маўленні, усталяваць прычыны парушэння норм.

Карыстацца стылістычнымі магчымасцямі фанетыкі.

Лексіка. Фразеалогія. Культура маўлення

(12 гадзін, з іх 3 гадзіны — на пісьмовыя работы)

Лексічнае і граматычнае значэнне слова. Адназначныя і мнагазначныя словы. Прамое і пераноснае значэнні слова. Амонімы. Паранімы. Сінонімы. Антонімы.

Кантрольнае сачыненне.

Фразеалагізмы, іх роля ў маўленні.

Лексічныя і фразеалагічныя нормы: ужыванне слова ў адпаведнасці з яго лексічным значэннем, адрозненне мнагазначных слоў і амонімаў, правільнае выкарыстанне сінонімаў, антонімаў, паронімаў, правільнае ўжыванне фразеалагізмаў.

Кантрольны падрабязны пераказ тэксту.

Стылістычныя магчымасці лексікі і фразеалогіі.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Ведаць прыметы адназначных і мнагазначных слоў, ужытых у прамым і пераносным значэнні; сінонімаў, амонімаў, антонімаў, паронімаў; фразеалагізмаў, іх значэнне.

Ведаць і захоўваць лексічныя нормы ў вусным і пісьмовым маўленні.

Вызначаць лексічнае значэнне слоў; размяжоўваць прамое і пераноснае значэнне слова; падбіраць да слоў сінонімы, антонімы, амонімы.

Выяўляць у сказах, тэкстах фразеалагізмы, разумець іх значэнні, вызначаць сэнсава-стылістычную і сінтаксічную ролю.

Знаходзіць і выпраўляць лексічныя недахопы ў чужым і ўласным маўленні, устанаўліваць прычыны парушэння нормаў.

Карыстацца стылістычнымі магчымасцямі лексікі і фразеалогіі; правільна выкарыстоўваць фразеалагізмы ў пэўным кантэксце.

Марфемная будова слова. Словаўтварэнне і арфаграфія.

Культура маўлення

(11 гадзін, з іх 3 гадзіны — на пісьмовыя работы)

Марфема як мінімальная значымая адзінка мовы. Вытворная і невытворная асновы. Утваральная аснова.

Правапіс *і, ы, й* пасля прыставак. Правапіс прыставак, якія заканчваюцца на зычны. Правапіс складаных і складанаскарочаных слоў.

Кантрольны падрабязны пераказ тэксту.

Спосабы ўтварэння слоў. Словаўтваральныя нормы.

Стылістычныя магчымасці словаўтварэння.

Кантрольны дыктант.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Усведамляць ролю марфем як мінімальна значымых частак слова; ведаць віды асноў, спосабы ўтварэння слоў.

Вызначаць у словах марфемы; размяжоўваць вытворныя і невытворныя словы; адрозніваць спосабы ўтварэння слоў.

Марфалогія і арфаграфія. Культура маўлення

(39 гадзін, з іх 9 гадзін — на пісьмовыя работы)

Сістэма часцін мовы беларускай мовы.

Назоўнік, яго граматычныя прыметы. Лексіка-граматычныя разрады назоўнікаў. Род і лік назоўнікаў. Скланенне назоўнікаў, правапіс склонавых канчаткаў.

Марфалагічныя нормы: вызначэнне роду нескланяльных запазычаных назоўнікаў і абрэвіятур, неадушаўлёных складаных назоўнікаў; ужыванне нескланяльных назоўнікаў.

Кантрольны дыктант.

Прыметнік, яго граматычныя прыметы. Разрады прыметнікаў паводле значэння. Утварэнне ступеней параўнання якасных прыметнікаў. Утварэнне і скланенне прыметнікаў. Правапіс склонавых канчаткаў і суфіксаў прыметнікаў.

Марфалагічныя нормы: ужыванне поўных і кароткіх прыметнікаў, форм ступеней параўнання якасных прыметнікаў і ўжыванне прыналежных прыметнікаў.

Кантрольнае сачыненне.

Лічэбнік, яго граматычныя прыметы. Разрады лічэбнікаў паводле будовы, значэння і граматычных прымет. Сінтаксічная сувязь лічэбнікаў з назоўнікамі. Скланенне і правапіс лічэбнікаў.

Марфалагічныя нормы: ужыванне колькасных, парадкавых, зборных і дробавых лічэбнікаў; спалучальнасць зборных лічэбнікаў.

Займеннік, яго граматычныя прыметы. Разрады займеннікаў. Утварэнне і правапіс займеннікаў.

Марфалагічныя нормы: ужыванне асабовых займеннікаў, ужыванне прыназоўніка пры адмоўным займенніку, акцэнталагічныя нормы пры скланенні займеннікаў сам, сама, самы, ніхто, нішто.

Кантрольны падрабязны пераказ тэксту.

Дзеяслоў, яго граматычныя прыметы. Формы дзеяслова. Правапіс дзеясловаў.

Дзеепрыметнік і дзеепрыслоўе як асобныя формы дзеяслова. Граматычныя прыметы дзеепрыметніка. Утварэнне і правапіс дзеепрыметнікаў. Граматычныя прыметы дзеепрыслоўя. Утварэнне і правапіс дзеепрыслоўяў.

Пісьмовая творчая работа.

Марфалагічныя нормы: ужыванне асабовых канчаткаў дзеясловаў, адрозненне канчаткаў дзеясловаў абвеснага і загаднага ладу, ужыванне дзеясловаў з суфіксамі *-ава- (-ява-)* і *-ірава- (-ырава-)*, акцэнталагічныя нормы пры ўтварэнні спрагальных форм дзеясловаў; ужыванне дзеепрыметнікаў і дзеепрыслоўяў, дзеепрыметнікавых і дзеепрыслоўных зваротаў.

Прыслоўе, яго граматычныя прыметы. Разрады прыслоўяў па значэнні. Утварэнне форм ступеней параўнання якасных прыслоўяў. Утварэнне і правапіс прыслоўяў.

Марфалагічныя нормы: адрозненне вышэйшай ступені параўнання прыслоўя ад вышэйшай ступені параўнання прыметніка.

Кантрольны пераказ тэксту.

Прыназоўнік, злучнік, часціца як службовыя часціны мовы. Граматычныя прыметы прыназоўнікаў, злучнікаў, часціц. Выклічнік і гукаперайманне. Правапіс прыназоўнікаў, злучнікаў, часціц, выклічнікаў і гукаперайманняў.

Марфалагічныя нормы: ужыванне прыназоўнікаў у словазлучэннях, якія адлюстроўваюць асаблівасці кіравання ў беларускай мове.

Кантрольны дыктант.

Ужыванне часціц *не* і *ні*. Правапіс *не (ня)*, *ні* з рознымі часцінамі мовы.

Сэнсава-стылістычная роля і тэкстаўтваральныя магчымасці слоў і іх форм.

Кантрольная тэставая работа.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Ведаць марфалагічныя прыметы пэўнай часціны мовы і сінтаксічную ролю ў словазлучэннях і сказах, ролю розных часцін мовы ў арганізацыі маўлення, разгортванні і стварэнні тэкстаў розных тыпаў, стыляў і жанраў.

Распазнаваць часціны мовы і іх формы ў сказах, тэкстах на аснове іх сэнсавых, граматычных і сінтаксічных прымет; рабіць марфалагічны разбор часцін мовы. Выяўляць пэўныя моўныя адзінкі ў тэкстах, вызначаць асаблівасці іх ужывання ў тэкстах розных тыпаў, стыляў і жанраў.

Мэтанакіравана і свядома ўжываць у вусным і пісьмовым маўленні моўныя адзінкі з улікам пэўнай камунікатыўнай задачы; ствараць самастойныя тэксты рознай жанрава-стылістычнай прыналежнасці з улікам сэнсава-стылістычнай ролі і тэкстаўтваральных магчымасцей слоў розных часцін мовы.

Падагульненне і сістэматызацыя вывучанага

(2 гадзіны)

Рэзервовыя гадзіны

(2 гадзіны)

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЕ ЗАБЕСПЯЧЭННЕ

Беларуская мова : вучэб. дапам. для 10-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / Г. М. Валочка [і інш.]. — Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2009.

Беларуская мова : навучальныя і кантрольныя дыктанты і пераказы : 10—11 класы : дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / Г. М. Валочка [і інш.]. — Мінск : Аверсэв, 2012, 2014.

Беларуская мова ў 10 класе : вучэб.-метад. дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / Г. М. Валочка [і інш.]. — Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2011.

Валочка, Г. М. Беларуская мова : тэставыя работы : 8—11 класы : дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / Г. М. Валочка, В. У. Зелянко. — Мінск : Аверсэв, 2013, 2014.

Валочка, Г. М. Беларуская мова. 10—11 класы. Практыкум па арфаграфіі і пунктуацыі : дапам. для вучняў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / Г. М. Валочка, В. У. Зелянко, І. Л. Бурак. — Мінск : Аверсэв, 2012.

Валочка, Г. М. Практыкум па арфаграфіі і пунктуацыі беларускай мовы. 10—11 класы : вучэб.-метад. комплекс / Г. М. Валочка, В. У. Зелянко, І. Л. Бурак. — Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2010.

Жуковіч, М. В. Сучасныя адукацыйныя тэхналогіі на ўроках беларускай мовы і літаратуры : дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / М. В. Жуковіч. — Мінск : Аверсэв, 2015.

Зборнік матэрыялаў для выпускнога экзамену па вучэбным прадмеце «Беларуская мова» за перыяд навучання і выхавання на III ступені агул. сярэд. адукацыі : тэксты для пераказаў / склад. Г. М. Валочка [і інш.]. — Мінск : Нац. ін-т адукацыі; Аверсэв, 2013, 2014.

Зелянко, В. У. Навучанне беларускай мове : лінгвакультуралагічны падыход. 10—11 класы : вучэб.-метад. дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / В. У. Зелянко. — Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2011.

Калечыц А. І. Дыктанты па беларускай мове. 9—11 класы : дапам. для вучняў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / А. І. Калечыц, А. К. Пекач, Т. Я. Старасценка. — Мінск : Народная асвета, 2013.

Цыбульская, С. І. Беларуская мова : 5—11 класы : кантрольныя работы : дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / С. І. Цыбульская. — Мінск : Сэр-Віт, 2012.

Беларуская мова. X клас : электронны адукацыйны рэсурс (adu.by).

СЛОЎНІКІ І ДАВЕДНІКІ

Анисим, Е. Н. Русско-белорусский словарь для школьников / Е. Н. Анисим, О. В. Мицкевич. — Минск : Сучасная школа, 2010.

Беларускі арфаграфічны слоўнік для школьнікаў : дапам. для ўстаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / уклад. : І. У. Кандраценя, Л. П. Кунцэвіч ; пад рэд. А. А. Лукашанца. — Мінск : Аверсэв, 2011, 2013.

Капылоў, І. Л. Арфаграфічны слоўнік беларускай мовы для школьнікаў. Новыя правілы правапісу / І. Л. Капылоў, Т. М. Маракуліна. — Мінск : Сучасная школа, 2010.

Капылоў, І. Л. Беларуска-рускі слоўнік для школьнікаў / І. Л. Капылоў, І. У. Ялынцава. — Мінск : Сучасная школа, 2010.

Капылоў, І. Л. Слоўнік арфаграфічных новаўвядзенняў беларускай мовы / І. Л. Капылоў, Т. М. Маракуліна. — Мінск : Сучасная школа, 2010.

Малажай, Г. М. Школьны тлумачальны слоўнік беларускай мовы : дапам. для ўстаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / Г. М. Малажай, Л. І. Яўдошына. — Мінск : Аверсэв, 2013.

Николаева, О. М. Современный русско-белорусский словарь для школьников / О. М. Николаева, Т. Н. Трухан ; под ред. А. А. Лукашанца. — Минск : Літаратура і Мастацтва, 2009, 2013.

Николаева, О. М. Современный русско-белорусский словарь / О. М. Николаева, Т. Н. Трухан ; под ред. А. А. Лукашанца. — Минск : ТетраСистемс, 2011.

Пішам па-беларуску : даведнік па арфаграфіі і пунктуацыі з каментарыямі : дапам. для агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / З. І. Бадзевіч [і інш.]. — Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2010.

Пішам па-беларуску : даведнік па арфаграфіі і пунктуацыі з каментарыямі : дапам. для ўстаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / З. І. Бадзевіч [і інш.]. — Мінск : Аверсэв, 2011, 2013.

Разам, асобна, праз злучок : даведнік : дапам. для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / склад. : Н. Д. Бандарэнка, І. Л. Капылоў, Т. М. Маракуліна ; пад рэд. А. А. Лукашанца. — Мінск : Аверсэв, 2011, 2013.

Уласевіч, В. І. Беларуска-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў / В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч. — Мінск : Аверсэв, 2013. — 253 с.

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Вучэбная праграма па беларускай літаратуры для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі распрацавана ў адпаведнасці з актуальнымі задачамі ўдасканалення як сістэмы адукацыі ўвогуле, так і літаратурнага навучання ў прыватнасці. Вывучэнне беларускай літаратуры ў школе арыентавана на дасягненне мэт, вызначаных Кодэксам Рэспублікі Беларусь аб адукацыі, і ажыццяўляецца ў адпаведнасці з асноўнымі палажэннямі Канцэпцыі вучэбнага прадмета «Беларуская літаратура».

Вучэбная праграма грунтуецца на прынцыпах дэмакратызацыі і гуманізацыі навучання, якія арыентуюць на засваенне духоўных і маральных каштоўнасцей, на эстэтычны і творчы характар засваення прадмета, улічваюць узростава-інтэлектуальныя асаблівасці вучняў.

Беларуская літаратура — дысцыпліна культуралагічнага цыкла, якая паслядоўна і сістэматычна далучае вучняў да мастацтва. Літаратура ў школе — сродак эстэтычнага спасціжэння жыцця, яго маральных норм і вартасцей. Родная літаратура каштоўная сваімі ідэямі і тым асобасным сэнсам, які маюць сюжэт літаратурнага твора, мастацкія вобразы, адносіны і стаўленне самога аўтара да герояў і падзей, да жыцця і свету. Вывучэнне літаратуры дапамагае вучням убачыць разнастайнасць свету, адкрыць таямніцы пісьменніцкага майстэрства, набыць вопыт маўленчай і творчай дзейнасці, авалодаць культурай чытання, з павагай і любоўю ставіцца да мастацкай кнігі. Такім чынам, у арганічнай сувязі з пазнаннем літаратуры як мастацтва ідзе і працэс фарміравання сістэмы каштоўнасных арыентацый вучня, адносін яго да жыцця, да людзей, працэс усведамлення сябе асобай. Урок літаратуры — гэта найперш працэс жыццёпазнання, скіраваны на выпрацоўку крытычнага і мадэлю-

ючага тыпаў мыслення. Асаблівая ўвага пры гэтым надаецца развіццю творчых здольнасцей, навываў і ўменняў самастойнай працы.

Галоўная мэта навучання прадмету — далучэнне вучняў да багацця беларускай мастацкай літаратуры, эстэтычнае спасціжэнне імі свету, складанасці чалавечых узаемаадносін і на гэтай аснове — выхаванне асобы з глыбока гуманістычным і дэмакратычным светапоглядам, самастойным мысленнем, з развітым, високакультурным пачуццём нацыянальнай і асабістай самапавагі, адданасцю агульначалавечым ідэалам, асобы з выразна выяўленымі творчымі схільнасцямі, здатнай успрыманне прыгажосці (эстэтычнае ўспрыманне) ператварыць у стымул маральнага самаўдасканалення, інтэлектуальнага і духоўнага развіцця. Яе рэалізацыя прадугледжвае рашэнне шэрага задач навучання:

- фарміраванне ў вучняў ведаў і ўменняў, якія забяспечваюць самастойнае засваенне мастацка-эстэтычных, духоўна-маральных каштоўнасцей;
- фарміраванне літаратурнай кампетэнцыі — сістэматызацыя ведаў пра літаратуру як цэласнасць, прадстаўленую ў выглядзе паняццяў і спосабаў дзейнасці;
- фарміраванне культуралагічнай кампетэнцыі, развіццё ўяўленняў пра літаратуру як сацыякультурны феномен;
- фарміраванне камунікатыўнай кампетэнцыі, якая раскрывае камунікатыўную прыроду тэксту, дзе наладжаны дыялог паміж героямі, аўтарам і чытачом, адзінкавым тэкстам і мноствам кантэкстаў;
- фарміраванне культуратворчай кампетэнцыі — сістэмы цэласных аперацыянальных комплексаў розных відаў творчай дзейнасці, г. зн. навучанне дзейнасці праз уключэнне ў гэтую дзейнасць.

Змест літаратурнай адукацыі ў Х класе пабудаваны на гісторыкахраналагічным прынцыпе, што дазваляе працягнуць знаёмства вучняў, распачатае ў ІХ класе, з асаблівасцямі развіцця беларускага мастацтва слова ў розныя перыяды і спрыяе фарміраванню гістарычнага падыходу да літаратурных з’яў, першапачатковаму разуменню ўзаемасувязей і ўзаемаўплыву ў творчасці розных пісьменнікаў, успрыманню літаратуры як працэсу. На гэтым этапе навучання інтэнсіўна фарміруецца сістэма каштоўнасных арыентацый, ідэалаў і перакананняў, інтарэсаў і схільнасцей. Таму ў

праграму ўключаны творы маральна-этычнай праблематыкі, дзе выяўляюцца канфлікты характараў, ідэй, поглядаў. Мастацкія тэксты размешчаны ў паслядоўнасці, адпаведнай асноўным этапам развіцця літаратуры.

Значным кампанентам зместу літаратурнай адукацыі з'яўляецца сістэма тэарэтыка- і гісторыка-літаратурных паняццяў, звязаных з фарміраваннем уяўленняў аб развіцці і станаўленні мастацтва слова. На III ступені навучання паглыбляюцца веды вучняў пра структуру мастацкага твора, літаратурныя роды і жанры ў гістарычным аспекце, даецца ўяўленне пра асаблівасці творчай манеры, стылю пісьменніка. Асэнсаванне тэарэтычных пытанняў паспрыяе больш глыбокаму ўспрымання літаратуры як мастацтва. У працэсе вывучэння манаграфічных тэм прадугледжана атрыманне вучнямі крытыка-біяграфічных ведаў пра жыццё і творчасць пісьменнікаў.

У X класе вядзецца работа па актуалізацыі, паглыбленні і сістэматызацыі ведаў і ўменняў, атрыманых у папярэдніх класах. На гэта скіраваны розныя віды работы з літаратурным матэрыялам. Акрамя традыцыйных форм урока шырока практыкуюцца семінары, дыспуты, чытацкія канферэнцыі і г. д. Метады навучання ў сваёй сукупнасці спрыяюць праяўленню ўсіх функцый літаратуры: пазнавальнай, выхаваўчай, эстэтычнай, эўрыстычнай, камунікацыйнай, геданістычнай. Накіраванасць методыкі на рэалізацыю толькі адной з іх, напрыклад пазнавальнай, аслабляе ўздзеянне літаратуры на асобу вучня. Агульным патрабаваннем для ўсіх метадаў навучання з'яўляецца сарыентаванасць на эстэтычную сутнасць літаратуры, яе мастацкую спецыфіку. Умелае спалучэнне метадаў навучання з задачамі грамадзянскага, патрыятычнага выхавання робіць працэс спасціжэння ведаў яшчэ больш мэтанакіраваным і выніковым. Назапашванне маральных і эстэтычных уражанняў, наступная іх сістэматызацыя і абагульненне, тэарэтычнае асэнсаванне ўзбагачаюць жыццёвы вопыт вучняў, уплываюць на іх духоўна-інтэлектуальнае сталенне.

Развіццё асобы пры вывучэнні літаратуры адбываецца ў двух асноўных напрамках: удасканальваюцца здольнасці агульныя і ўласна мастацкія. Гэты працэс можа быць паспяховым пры ўмове творчай скіраванасці навучання і рэалізацыі спецыяльнай сістэмы аналітычных і творчых заданняў.

Веданне параметраў развіцця асобы дазваляе рэалізаваць дыферэнцыраваны падыход да навучання літаратуры. Каб развіць здольнасці вучняў з аналітычным тыпам мыслення, мэтазгодна часцей даваць ім заданні творчага характару; вучням з развітым эмацыянальным успрыманнем, наадварот, часцей прапаноўваць аналітычныя ці абагульняльныя пытанні. Важна скарэктіраваць першапачатковае суб'ектыўна-індывідуальнае ўспрыманне, каб вучні маглі паступова ўзняцца ад эмпірычнага ўзроўню засваення матэрыялу да канцэптуальнага. Гэтаму спрыяюць заданні на выяўленне аўтарскай пазіцыі ў творы, знаёмства з рознымі інтэрпрэтацыямі і ацэнкамі твораў у крытыцы і інш.

Навучанне літаратуры ў Х класе можа ажыццяўляцца на базавым і павышаным узроўнях.

Павышаны ўзровень навучання літаратуры закліканы садзейнічаць паспяховай падрыхтоўцы вучняў да прафесійнай дзейнасці ў гуманітарнай галіне і накіраваны на авалоданне вучнямі даследчымі і творчымі спосабамі дзейнасці ў межах вучэбнага прадмета «Беларуская літаратура». Пры гэтым акцэнт робіцца на фарміраванні агульнай літаратуразнаўчай культуры, уменні аналізаваць мастацкі тэкст з выкарыстаннем ведаў па гісторыі і тэорыі літаратуры, рабіць абагульненні на літаратурна-мастацкім матэрыяле, супастаўляць творы розных эпох, суадносіць асаблівасці развіцця роднай літаратуры з агульнаеўрапейскім літаратурным кантэкстам.

Вывучэнне літаратуры на павышаным узроўні дае больш шырокія магчымасці для рэалізацыі міжпрадметных сувязей, у першую чаргу з вучэбным прадметам «Беларуская мова». Еднасць гэтых дысцыплін грунтуецца на агульным прадмеце вывучэння — словы як адзінцы мовы і маўлення ў яго функцыянальным значэнні — і прадугледжвае спасціжэнне мовы і літаратуры як нацыянальна-культурных каштоўнасцей. Дыялог літаратуры з іншымі відамі мастацтва (тэатр, кіно, музыка, жывапіс і інш.) будзе спрыяць фарміраванню ў вучняў уяўленняў пра заканамернасці мастацкага асваення свету чалавекам, выпрацоўцы крытэрыяў эстэтычнай ацэнкі твораў. Разам з гісторыяй і грамадазнаўствам літаратура звяртаецца да праблем, непасрэдна звязаных з грамадскай сутнасцю чалавека, фарміруе гістарызм мыслення, узбагачае культурна-гістарычную памяць вучняў, выходзіць у іх актыўныя адносіны да рэчаіснасці, прыроды, усяго навакольнага свету.

На вывучэнне літаратуры ў X класе на павышаным узроўні адводзіцца 105 гадзін, з іх 93 гадзіны — на вывучэнне і абмеркаванне твораў, 10 гадзін — на творчыя работы (з іх 4 кантрольныя сачыненні), 2 гадзіны — на ўрокі па творах для дадатковага чытання.

Прапанаваныя праграмай анатацыі да аглядных і манаграфічных тэм маюць арыентацыйны характар: у іх акрэсліваецца кола праблем, ключавыя моманты, на якія мэтазгодна звярнуць увагу пры вывучэнні і абмеркаванні твораў. Настаўнік засяроджвае ўвагу на асобных пазіцыях, найбольш актуальных у канкрэтных класах.

Са спіса твораў, прапанаваных для дадатковага чытання, настаўнік выбірае тыя, выкарыстанне якіх ён лічыць больш мэтазгодным на пэўным уроку, улічваючы індывідуальныя магчымасці вучняў і наяўнасць тэкстаў у бібліятэчным фондзе.

Гадзіны, адведзеныя на творчыя работы, настаўнік размяркоўвае ў адпаведнасці з уласным каляндарна-тэматычным планаваннем.

2 гадзіны рэзерву вучэбнага часу могуць быць выкарыстаны настаўнікам на вывучэнне літаратурных твораў.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

(105 гадзін)

Беларуская літаратура першай трэці XX стагоддзя

(33 гадзіны)

Беларуская літаратура першай трэці XX ст. на фоне гістарычных падзей і развіцця сусветнай літаратуры (1 гадзіна).

Актывізацыя літаратурна-грамадскага руху і ўздым культурнага будаўніцтва ў 1920-я гады, пераемнасць у развіцці літаратуры з нашаніўскім перыядам.

Літаратурныя аб'яднанні «Маладняк», «Узвышша», «Польмя», іх роля ў гісторыі айчыннага пісьменства. Творчасць пісьменнікаў старэйшага пакалення — Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма

Гарэцкага, Змітрака Бядулі. Прыход у літаратуру творчай моладзі — Міхася Чарота, Уладзіміра Дубоўкі, Міхася Лынькова, Кандрата Крапівы, Міхася Зарэцкага, Кузьмы Чорнага, Язэпа Пушчы, Лукаша Калюгі, Петруся Броўкі і інш. Творчыя здабыткі і пошукі 1920-х гадоў і іх спад у 1930-я гады пад уплывам ідэалагізацыі літаратурнага жыцця. Ліквідацыя літаратурных аб'яднанняў, абвяшчэнне сацыялістычнага рэалізму адзіным творчым метадам. Становішча, у якім апынуліся беларускія пісьменнікі ў 1930-я гады. Утварэнне Саюза пісьменнікаў СССР (1934).

Літаратура Заходняй Беларусі, яе сувязь з агульнанацыянальнай літаратурай (Уладзімір Жылка, Максім Танк, Міхась Машара, Валянцін Таўлай, Міхась Васілёк і інш.).

Тэорыя літаратуры. Літаратурны працэс. Рэалізм, мадэрнізм і яго плыні (паглыбленне паняццяў).

Мастацтва. М у з ы к а: *М. Равенскі.* Песня «Моладзь» (сл. М. Чарота); *А. Туранкоў.* Опера «Кветка шчасця» (п'еса М. Чарота «На Купалле»).

Ж ы в а п і с: *А. Лісіцкі.* Плакат «Клінам чырвоным бі белых»; *В. Волкаў.* «Маладняковец»; *М. Гусеў.* «Партрэт М. Чарота»; *Я. Драздовіч.* Афармленне часопіса «Рунь»; *М. Станюта.* «Смутак», «Будаўніцтва Універсітэцкага гарадка»; *М. Філіповіч.* «Супрэматычнае кола», «Супрэматызм»; *Т. Ціхай.* «Вогненны анёл»; *М. Шагал.* «Мір хацінам, вайна палацам».

Літаратура

Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя : у 4 т. — Мінск : Беларус. навука, 1999—2003. — Т. 2—3¹.

Гісторыя беларускай літаратуры : ХХ стагоддзе (20—50-я гг.) / пад агул. рэд. М. А. Лазарука, А. А. Семяновіча. — 2-е выд. — Мінск : Выш. шк., 2000.

Лявонава, Е. Плыні і постаці : з гісторыі сусветнай літаратуры другой паловы ХІХ—ХХ стагоддзя / Е. Лявонава. — Мінск : Часоп. «Крыніца», 1998.

Максімовіч, В. А. Беларуская літаратура першай трэці ХХ стагоддзя : вучэб. дапам. / В. А. Максімовіч. — Мінск : Беларус. навука, 2006.

¹ Пры вывучэнні іншых тэм па беларускай літаратуры першай паловы ХХ ст. таксама рэкамендуецца звяртацца да гэтага выдання.

Максім Гарэцкі. Апавяданні «Роднае карэнне», «Літоўскі хутарок», аповесць «Дзве душы» (6 гадзін).

Жыццёвы і творчы шлях пісьменніка.

«Роднае карэнне». Тэма вернасці роднай зямлі, служэння інтэлігенцыі народу. Вобраз Архіпа Лінкевіча — вясковага інтэлігента з абуджаным сумленнем, пачуццём абавязку перад людзьмі, які імкнецца пазнаць жыццё, знайсці «першапрычыну ўсякае істоты». Жыццёвая мудрасць дзеда Яхіма, яго заповіт маладому пакаленню.

«Літоўскі хутарок». Суровая праўда пра Першую сусветную вайну, выкрыццё яе антынароднай, антычалавечай сутнасці. Аўтабіяграфічнасць апавядання. Рэалістычная праўдзівасць адлюстравання трагедыйнасці народнага жыцця. Гуманістычная канцэпцыя пісьменніка. Вобраз Яна Шымкунаса — бескарыслівага, высакароднага, гуманнага чалавека.

«Дзве душы». Глыбокі аналіз рэчаіснасці ў спалучэнні з раскрыццём унутранага свету асобы. Станаўленне нацыянальнага характару на пераломным этапе існавання беларускай нацыі. Вобраз Ігната Абдзіраловіча. Ігнат Абдзіраловіч і Васіль. Героі-адраджэнцы Ірына Сакавічанка, Мікола Канцавы, Сухавей. Адсутнасць маральных арыенціраў у Гаршка і Гарэліка. Жанравыя адметнасці аповесці. Сінтэтычны вобраз часу ў аповесці.

Тэорыя літаратуры. Вобраз апавядальніка (паглыбленне паняцця).

Мастацтва. С к у л ь п т у р а: Э. Астаф'еў. Рэльефны партрэт М. Гарэцкага для мемарыяльнай дошкі.

Т э а т р а л ь н а е м а с т а ц т в а: спектакль «Атрута» (рэж. М. Стрыжоў).

Літаратура

Ляво́нава, Е. А. Беларускае мастацтва слова XX ст. у еўрапейскім літаратурным кантэксце : тыпалогія, рэцэнцыя, пераклад / Е. А. Ляво́нава. — Мінск : БДУ, 2014.

Мушы́нскі, М. Падзвіжнік з Малой Багацькаўкі : жыццёвы і творчы шлях Максіма Гарэцкага / М. Мушы́нскі. — Мінск : Беларус. навука, 2013.

Слова пра літаратуру і літаратараў : літ.-крыт. арт. па беларус. літ. : для ст. шк. узросту : у 2 кн. / уклад. В. В. Ашмян [і інш.]. — Мінск : Маст. літ., 2001. — Кн. 1 : XIX — пач. XX ст.

Вацлаў Ластоўскі. Аповесць «**Лабірынты**» (2 гадзіны). Кароткія звесткі аб жыцці і творчасці пісьменніка.

«**Лабірынты**». Адлюстраванне ў аповесці ідэі народнай самапавагі і гістарычнай свядомасці. Мастацкае ўвасабленне нацыянальнай канцэпцыі быцця. **Жанрава-стылёвая адметнасць твора.**

Тэорыя літаратуры. Прыгодніцка-фантастычная аповесць.

Змітрок Бядуля. Абрэзкі, лірычныя мініяцюры «**Плач пралескаў**», «**Нібы рупны араты...**»; апавяданне «**Бондар**» (3 гадзіны).

Кароткія звесткі аб жыцці і творчасці пісьменніка.

Абрэзкі і лірычныя мініяцюры. Рамантычная настраёнасць твораў, захапленне прыгажосцю роднага краю, спалучаныя з рэалістычным адлюстраваннем жыцця. Лірычны герой-рамантык — асоба ўзвышаная, духоўна багатая. Пошукі сэнсу жыцця, прызнання чалавека; паяднанасць чалавека з прыродай, роднай зямлёй. Адметнасці жанру: вобразная асацыятыўнасць, метафарычнасць, маналагічнасць формы, рытміка-інтанацыйны лад.

«**Бондар**». Вырашэнне тэмы мастака і мастацтва ў кантэксце сацыяльных праблем. Вобраз майстра-працаўніка. Асуджэнне эстэтычнай неразвітасці, чэрствасці і абыякавасці. Мастацкія адметнасці твора: сцісласць, драматызм, псіхалагізм, народная вобразнасць мовы.

Тэорыя літаратуры. Абрэзок, лірычная мініяцюра як жанры малой прозы.

Літаратура

Навуменка, І. Змітрок Бядуля / *І. Навуменка.* — Мінск : Беларус. навука, 2005.

Уладзімір Дубоўка. Вершы «**Залатая асенняя раніца**», «**О Беларусь, мая шыпшына...**», «**Пальцы жоўтых кляновых лістоў**», «**Родная мова, цудоўная мова...**», «**Кармазынам асмужаны**», «**Ты руку сваю забінтавала**», «**Ніколі праўда не ўмірае**» (3 гадзіны).

Кароткія звесткі аб жыцці і творчасці паэта.

Асноўныя матывы лірыкі. Услаўленне сілы народа, духоўнасці, вальналюбства чалавека, паэтызацыя красы прыроды, кахання.

Высокая культура верша, шчыры лірызм, асацыятыўная вобразнасць, багацце жанравых форм. Сувязь лірыкі з традыцыямі фальклору, паэзіяй Янкі Купалы, Якуба Коласа, М. Багдановіча. Жанрава-стылёвая асаблівасці лірыкі.

Мастацтва. М у з ы к а: *М. Равенскі*. Опера «Браніслава» (лібр. У. Дубоўкі, 1930); песні «На прасторах сінх», «Нас спавівалі», «Ліпнёвы гімн» (сл. У. Дубоўкі), «Месячыку-Месяц» (сл. У. Жылкі); *М. Шчаглоў (Куліковіч)*. Рамансы «О Беларусь, мая шывшына», «А вясна ідзе на Беларусі» (сл. У. Дубоўкі).

Жывапіс: жывапіс імпрэсіяністаў; *П. Драчоў*. Ілюстрацыі да кнігі «Выбраныя творы» У. Дубоўкі (Т. 1, 2, 1965); *Н. Шчасная*. «Пісьменнік У. М. Дубоўка».

Літаратура

Багдановіч, І. Авангард і традыцыя : беларуская паэзія на хвалі нацыянальнага адраджэння / І. Багдановіч. — Мінск : Беларус. навука, 2001.

Бугаёў, Д. Уладзімір Дубоўка : кніга пра паэта / Д. Бугаёў. — Мінск : Беларус. навука, 2005.

Райнер Марыя Рыльке. Вершы «Галетнік беспрытульны ты і ўбогі», «Што зробіш, Божа, як што я загіну?..», «Паэт», «Сёмая элегія» (1 гадзіна).

Сутнасць мастацкага ўніверсалізму Рыльке (спалучэнне элементаў неарамантызму, імпрэсіянізму, сімвалізму, экспрэсіянізму). Філасофска-эстэтычная эвалюцыя паэта. Жанрава-стылёвая разнастайнасць паэзіі.

Літаратура

Лявонава, Е. А. Плыні і постаці : з гісторыі сусветнай літаратуры другой паловы XIX—XX ст. : дапам. для настаўнікаў. — Мінск : Часоп. «Крыніца», 1998. — 334, [1] с.

Уладзімір Жылка. Вершы «Меч», «Палімпсест», «Мы любім дзіўныя паданні», «Беларусь», «Праметэй» (2 гадзіны).

Кароткія звесткі аб жыцці і творчасці паэта.

Адраджэнне традыцый еўрапейскага рамантызму ў паэзіі У. Жылкі. Грамадзянскія і патрыятычныя матывы лірыкі. Карціны гістарычнага мінулага і заклік да абуджэння народа. Вобраз

лірычнага героя — рамантыка-максімаліста, змагара за свабоду Радзімы. Сімволіка твораў. Арыентацыя паэзіі У. Жыцкі на традыцыі філасофскай лірыкі М. Багдановіча. Багацце і дасканаласць жанравых форм.

Літаратура

Багдановіч, І. Авангард і традыцыя : беларуская паэзія на хвалі нацыянальнага адраджэння / І. Багдановіч. — Мінск : Беларус. навука, 2001.

Максімовіч, В. Шыпшынавы край : старонкі беларускай літаратуры 20—30-х гг. XX ст. : дапам. для настаўнікаў / В. Максімовіч. — Мінск : УП «ІВЦ Мінфіна», 2002.

Я з э п П у ш ч а. Вершы «Я раніцы кланяўся ў пояс...», «Узвейся, вецер», «Лісты да сабакі», «Словы мае словы — песні агнявыя...», «Лета», «Мора» (2 гадзіны).

Кароткія звесткі аб жыцці і творчасці паэта.

Агульная ідэйна-пафасная эвалюцыя лірыкі паэта: ад радаснага захаплення жыццём да адчування яго трагічнага надлому і вяртанне да ўраўнаважана-светлага адчування прыгажосці, гармоніі рэчаіснасці. Язэп Пушча — майстар пейзажнай лірыкі. Тэма паэта і паэзіі і яе трагедычная інтэрпрэтацыя. Сімволіка і яе змест у творчасці паэта.

Тэорыя літаратуры. Мадэрнізм, сімвалізм, імажынізм (паглыбленне паняццяў).

Літаратура

Максімовіч, В. Шыпшынавы край : старонкі беларускай літаратуры 20—30-х гг. XX ст. : дапам. для настаўнікаў / В. Максімовіч. — Мінск : УП «ІВЦ Мінфіна», 2002.

К а н д р а т К р а п і в а. Байкі «Дыпламаваны Баран», «Махальнік Іваноў», «Дзед і баба», «Саманадзейны конь»; камедыя «Хто смяецца апошнім» (5 гадзін).

Жыццёвы і творчы шлях пісьменніка.

Байкі. Выкрыццё бескультур'я, амаральнасці, некампетэнтнасці, бяздушнага стаўлення да сумленных працаўнікоў, высмейванне самаўпэўненасці, нахабства, тупасці, падхалімства і іншых чалавечых заган.

«Хто смяецца апошнім». Час напісання твора. Актуальнасць праблем, узятых у камедыі. Сюжэтная аснова камедыі. Канфлікт у п'есе. Маштабнасць сатырычных вобразаў Гарлахвацкага і Зёлкіна. Эвалюцыя характару Тулягі. Вобразы — носьбіты аўтарскай пазіцыі: Чарнавус, Левановіч, Вера. Сродкі і прыёмы сатырычнай тыпізацыі і індывідуалізацыі. Мова персанажаў як сродак раскрыцця іх характараў. Сцэнічнае жыццё камедыі. Значэнне творчасці Кандрата Крапівы ў развіцці беларускай драматургіі.

Тэорыя літаратуры. Жанрава-тэматычная разнастайнасць байкі. Камічнае ў мастацкай літаратуры. Сатырычная камедыя. Канфлікт у драматычным творы (паглыбленне паняцця).

Мастацтва. Тэатральнае мастацтва: спектакль «Хто смяецца апошнім» (рэж. А. Кірзеў).

Кінамастацтва: тэлефільм «Хто смяецца апошнім» (рэж. У. Корж-Саблін).

Літаратура

Бугаёў, Д. Зброяй сатыры, зброяй праўды / Д. Бугаёў. — 2-е выд. — Мінск : Беларус. навука, 2004.

Лаўшук, С. С. Кандрат Крапіва і беларуская драматургія / С. С. Лаўшук. — 2-е выд. — Мінск : Беларус. навука, 2002.

Ляшук, В. Я. Вывучэнне творчасці Кандрата Крапівы ў школе : дапам. для настаўнікаў / В. Я. Ляшук, М. І. Яніцкі. — Мінск : Аверсэв, 2007.

Сабалеўскі, А. Кандрат Крапіва : постаць і творы / А. Сабалеўскі. — 2-е выд. — Мінск, 2003.

А н д р э й М р ы й. Раман «Запіскі Самсона Самасуя» (4 гадзіны).

Кароткія звесткі аб жыцці і творчасці пісьменніка.

«Запіскі Самсона Самасуя» — твор пра анамаліі грамадскага жыцця сярэдзіны 1920-х гадоў. Рэальная аснова рамана. Галоўны герой твора Самсон Самасуй. Увасабленне ў вобразе тыповых рыс кар'ерызму, эгаізму, бюракратызму, падхалімства, прыстасавальніцтва. Сатырыка-гумарыстычныя сродкі выкрыцця самасуеўшчыны. Выкарыстанне аўтарам прыёму самаацэнкі і самахарактарыстыкі героя (пераказы і каментарыі ўласных і чужых дзеянняў). Сатырычная характарыстыка і маральная ацэнка

дзеінасці шапялёўскай інтэлігенцыі (філосаф Торба, Сом, Лін, Мамон, паэт Гарачы). *Жанравая адметнасць твора.*

Тэорыя літаратуры. Сатырычны раман.

Мастацтва. Тэатральнае мастацтва: спектакль «Брама неўміручасці» (рэж. *В. Раеўскі*).

Кінамастацтва: тэлефільм «Пратарачка жыцця, або Запіскі Самсона Самасуя».

Міхась Зарэцкі. Апавяданні «**Ворагі**», «**Кветка пажоўклая**» (*3 гадзіны*).

Кароткія звесткі аб жыцці і творчасці пісьменніка.

«**Ворагі**». Лёсы Паўла Гуторскага — змагага за рэвалюцыйныя ідэалы — і дачкі памешчыка Ніны Купрыянавай. Грамадскае і асабістае ў апавяданні. Тэма кахання.

«**Кветка пажоўклая**». Паказ маральнай дэградацыі Марыны Гарновай — чалавека складанай біяграфіі, бязлітаснай да родных і блізкіх. Трагічны фінал апавядання. Псіхалагізм, вастрыва канфлікту ў творы.

М. Зарэцкі — майстар вострага сюжэта, мастацкай дэталі, глыбокі псіхалаг.

Тэорыя літаратуры. Мастацкая дэталі. Стыль пісьменніка (развіццё паняцця).

Мастацтва. Тэатральнае мастацтва: спектаклі «Сымон Карызна» (рэж. *У. Кумельскі*, паводле рамана М. Зарэцкага «Вязьмо»), «Ная» (рэж. *М. Кавязін*).

Літаратура

Мушынскі, М. Нескароны талент : праўдзівая гісторыя жыцця і творчасці Міхася Зарэцкага / М. Мушынскі. — 2-е выд. — Мінск : Беларус. навука, 2005.

Стэфан Цвэйг. Навела «**Нябачная калекцыя**» (*1 гадзіна*).

Творчая спадчына сусветна вядомага аўстрыйскага пісьменніка.

Рэалістычныя градыцы ў навеле «Нябачная калекцыя». Сутыкненне жорсткіх жыццёвых рэалій і высокага мастацтва. Праблема сапраўдных і ўяўных каштоўнасцей. «Выратавальны падман» героя-апавядальніка. Псіхалагізм у абмалёўцы герояў твора. Майстэрства Цвэйга-навеліста.

Літаратура

Лявонава, Е. А. Плыні і постаці : з гісторыі сусветнай літаратуры другой паловы XIX—XX ст. : дапам. для настаўнікаў. — Мінск : Часоп. «Крыніца», 1998.

Беларуская літаратура перыяду Вялікай Айчыннай вайны

(24 гадзіны)

Беларуская літаратура ў гады Вялікай Айчыннай вайны (1941—1945 гг.) (*1 гадзіна*).

Антываенны пафас і вызваленчыя матывы беларускай паэзіі і публіцыстыкі. Тэма Радзімы, яе будучыні. Паказ суровай праўды вайны, услаўленне мужнасці і гераізму народа-змагаара, асуджэнне здрады Радзіме. Выкрыццё ідэалогіі фашызму. Адлюстраванне трагедыі чалавека на вайне. Перавага лірыкі, публіцыстыкі, сатыры.

Пісьменнікі-франтавікі: А. Куляшоў, П. Панчанка, Максім Танк, М. Лынькоў, Я. Брыль, К. Кірэнка, А. Вялюгін, М. Аўрамчык, А. Бачыла, М. Лужанін, М. Калачынскі, М. Лобан і інш. Удзел беларускіх пісьменнікаў у падпольным і партызанскім руху: А. Астрэйка, А. Бялевіч, У. Карпаў, Р. Мурашка, В. Таўлай, Н. Тарас, А. Іверс і інш. Пісьменнікі, якія загінулі ў гады вайны: М. Сурначоў, Л. Гаўрылаў, А. Гейнэ, Алесь Дубровіч, Р. Жалязняк, Алесь Жаўрук, А. Коршак, С. Крывец, А. Мілюць, М. Нікановіч, А. Пруднікаў, Рыгор Суніца, А. Ушакоў, Х. Шынклер і інш.

Мастацтва. М у з ы к а: *І. Лучанок.* Раманс-песня «Ёсць у горада слава гордая» (сл. А. Вяцінскага); *К. Цесакоў.* Раманс-песня «Было ў салдата два полі» (сл. А. Вяцінскага).

С к у л ь п т у р а: *М. Кандрацьеў.* «Загінуўшых чакаюць вечна (удовы вайны)».

Ж ы в а п і с: *В. Грамыка.* «Балада пра ваенную маладосць», «Салдаты», «Балада пра апошнюю кулю», «Жанчынам Вялікай Айчыннай прысвячаецца»; *І. Рэй.* «Дзякуй, мама!», «З вогненнай вёскі», «Боль вогненных гадоў. Год 41-ы», «Беларуская восень», «Поры года»; *М. Савіцкі.* Серыя карцін «Лічбы на сэрцы»; *М. Тарасікаў.* «Брацкія магілы».

Пятрусь Броўка. Вершы «Будзем сеяць, беларусы!», «Надзя-Надзейка», «Родныя словы», «Александрына», «Вось і лета сышло...», «А ты ідзі»; паэма «Голас сэрца» (3 гадзіны).

Кароткія звесткі аб жыцці і творчасці паэта.

Агляд творчасці П. Броўкі перыяду Вялікай Айчыннай вайны. Патрыятычны, вызваленчы пафас твораў паэта, сцвярджанне няскоранасці беларускага народа, выяўленне палымянай веры ў перамогу.

Пашырэнне ідэйна-тэматычнага і жанравага дыяпазону паэзіі П. Броўкі ў 1960—1970-я гады, узмацненне яе гуманістычнага пафасу, увагі да маральна-этычных і агульначалавечых праблем. Роздум пра чалавека, яго прызначэнне і месца ў жыцці. Тэма паэта і паэзіі. Паэтызацыя красы прыроды. Народна-песенная аснова вершаў П. Броўкі, іх мілагучнасць.

«Голас сэрца». Матывы сыноўняга болю і бяды ў паэме. Спалучэнне лірычнага і публіцыстычнага пачаткаў. Вобраз маці-паланянікі. Антываенны і гуманістычны пафас твора.

Мастацтва. М у з ы к а: *У. Мулявін.* Песня «Александрына» (сл. П. Броўкі).

Ж ы в а п і с: *У. Гардзеенка.* «Думы пра былое (П. Броўка)»; *С. Геўрус.* «Партрэт Петруся Броўкі»; *І. Пратасеня.* «Партрэт П. Броўкі».

Кузьма Чорны. Аповяданне «Макаркавых Волька»; роман «Пошукі будучыні» (7 гадзін).

Жыццёвы і творчы шлях пісьменніка.

«Макаркавых Волька». Канкрэтна-гістарычны змест твора. Адлюстраванне характэрнай для 1930-х гадоў атмасферы падазронасці, недаверу да чалавека. Супрацьпастаўленне гуманістычнай жыццёвай пазіцыі Волькі і агіднай паклёпніцкай дзейнасці Сафрона Дзядзюлі. Асуджанне ў аповяданні праяў шальмоўства і прыніжэння чалавечай годнасці. Агульначалавечае значэнне праблем, узнятых у творы.

«Пошукі будучыні» — буйны эпічны твор часу вайны. Сацыяльна-філасофскі змест рамана.

Асаблівасць яго сюжэтна-кампазіцыйнай асновы. Драматызм канфлікту. Аўтарская канцэпцыя гістарычнай будучыні белару-

скага народа. Драматычны лёс ахвяр Першай і Другой сусветных войнаў. Няздзейсненыя мары старэйшага пакалення (Нявады, Сымона Ракуцкі) аб шчасці. Паказ трагізму вайны і цяжкіх жыццёвых выпрабаванняў у часы фашысцкай акупацыі. Глыбокі маральна-этычны сэнс тэмы «ўкрадзенага дзяцінства». Выкрыццё фашызму як вялікай пагрозы чалавецтву. Асуджэнне авантурысцкіх імкненняў новых прэтэндэнтаў на панаванне ва ўмовах акупацыі. Ганебная смерць графа Паліводскага і Густава Шрэдэра. Антываенны пафас рамана.

Кузьма Чорны — майстар мастацкай дэталі, партрэтнай і моўнай характарыстыкі, пейзажных і бытавых замалёвак, разгалінаванага сюжэта, адлюстравання плыні жыцця і плыні свядомасці.

Значэнне творчасці Кузьмы Чорнага ў развіцці беларускай псіхалагічнай прозы, яе буйных жанраў.

Тэорыя літаратуры. Псіхалагізм у літаратуры. Жанравыя разнавіднасці рамана.

Мастацтва. С к у л ь п т у р а: *З. Азгур.* «Пісьменнік Кузьма Чорны»; *Э. Астаф'еў.* Рэльефны партрэт К. Чорнага для мемарыяльнай дошкі.

Жывапіс: *І. Ахрэмчык.* «Партрэт К. Чорнага»; *М. Гуцееў.* Ілюстрацыі да кнігі К. Чорнага «Люба Лук'янская»; *Х. Ліўшыц.* «Янка Купала і Кузьма Чорны ў Печышчах у 1942 годзе»; *М. Савіцкі.* «Партызаны».

Літаратура

Тычына, М. Кузьма Чорны : эвалюцыя мастацкага мыслення / М. Тычына. — 2-е выд. — Мінск : Беларус. навука, 2005.

А н д р э М а р у а. Навела «Пакаранне золатам» (1 гадзіна).

Паказ згубнай улады золата ў навеле. Трагікамічнае становішча багатага ранцё Борака і яго жонкі, запалоханых магчымасцю страціць свой капітал. Псіхалагічная матывіроўка паводзін герояў навелы.

Літаратура

Лявонава, Е. А. Плыні і постаці : з гісторыі сусвет. літ. другой паловы XIX—XX ст. : дапам. для настаўнікаў. — Мінск : Часоп. «Крыніца», 1998.

А р к а д з ь К у л я ш о ў. Вершы «Мая Бесядзь», «Над брацкай магілай», «Спакойнага шчасця не зычу нікому...», «Я хаце абавязаны прапіскаю...»; вершаваны цыкл «Маналог»; паэма «Сцяг брыгады» (6 гадзін).

Жыццёвы і творчы шлях паэта.

Лірыка. Глыбіня лірычнага пачуцця паэта ў лепшых творах даваеннага часу. Адметнасць вобразнасці і кампазіцыі верша «Мая Бесядзь».

Ваенная лірыка А. Куляшова. Суровая праўда і гуманізм у паказе народнага подзвігу. Трагічнае і лірычнае, фальклорныя матывы ў баладзе «Над брацкай магілай».

Пашырэнне тэматыкі ў пасляваеннай лірыцы. Зварот да тэм жыцця і смерці, кахання і вернасці, лёсу і абавязку. Услаўленне чалавека, яго духоўных каштоўнасцей. Развіццё і ўзбагачэнне паэтам класічных традыцый лірыкі. Вершаваны цыкл «Маналог»: матывы памяці, вернасці сяброўству, ідэалам маладосці.

Паэтычнае майстэрства А. Куляшова.

«Сцяг брыгады». Адлюстраванне падзей пачатку Вялікай Айчыннай вайны ў творы. Мастацкае ўвасабленне тэмы вернасці воінскаму сцягу. Вобразы Алеся Рыбкі, Мікіты Ворчака і камісара Заруднага. Патрыятычны пафас твора. Жанрава-стыльвая адметнасць паэмы.

Тэорыя літаратуры. Лірычны герой (паглыбленне паняцця).

Мастацтва. Жы в а п і с: *М. Савіцкі.* «Партызанская Мадонна (Мінская)»; *П. Гаўрыленка.* «Вясна», «Сяўба»; *М. Сяўрук.* «Жніво»; *У. Кожух.* «Новая дарога»; *М. Рагалевіч.* «Беларуская калыханка»; *А. Бараноўскі.* «Пара залатых бяроз»; *Г. Вашчанка.* «Крылы»; *Я. Драздовіч.* «Космас», «Артаполіс», «Трывеж», «Панарама месячнага горада».

Выяўленчае мастацтва: *Л. Талбузін.* Медаль «Аркадзь Куляшоў».

Музыка: *Э. Наско.* Вакальная музыка «Рамансы на вершы А. Куляшова».

Літаратура

Голуб, Т. Летапіс жыцця і творчасці Аркадзя Куляшова / Т. Голуб; Нацыянальная акадэмія навук Беларусі. — Мінск : Беларус. навука, 2014.

Куляшова, В. А. Аркадзь Куляшоў. Лясному рэху праўду раскажу... : аповесць-эсэ / В. А. Куляшова. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2014.

М а к с і м Т а н к. Вершы «Спатканне», «Родная мова», «Каб ведалі», «Мой хлеб надзённы», «Завушніцы», «Ave Maria», «Працягласць дня і ночы», «Голас», «Перакройванне шыняля», «Гравюры Скарыны», «Чытаючы Багдановіча»; паэма «Люцыян Таполя» (6 гадзін).

Жыццёвы і творчы шлях паэта.

Лірыка. Тэмы і вобразы, наватарскі характар танкаўскай паэзіі. Сцвярджанне нязломнай духоўнай сілы народа. Матыў адзінства пакаленняў. Адметнасць лірыкі перыяду Вялікай Айчыннай вайны. Пашырэнне тэматыкі ў пасляваеннай паэзіі. Філасофскі роздум пра чалавека, яго жыццёвае прызначэнне. Увага да духоўнага свету чалавека, агульначалавечых каштоўнасцей. Свабодны верш у паэзіі Максіма Танка. Інверсія, кантраст, метафара ў яго творах.

«Люцыян Таполя». Праблема мастака і мастацтва ў паэме. Уваабленне свабодалюбства, таленавітасці народа ў вобразе Люцыяна Таполі. Спалучэнне эпічнага і лірычнага пачаткаў у творы. Выкарыстанне сродкаў паэтызацыі і гратэску ў паэме. Блізкасць героя паэмы Максіма Танка да купалаўскага Гусяляра.

Тэорыя літаратуры. Сілаба-танічная сістэма вершаскладання. Верлібр, вобраз асацыятыўны (паглыбленне паняццяў).

Мастацтва. М у з ы к а: *У. Алоўнікаў.* Рамансы «Дуб», «Партызанскія акопы»; *А. Багатыроў.* Рамансы «Вяселле», «Калісьці бура на Карпатах», «Клубамі чорнымі дым віўся», «Нарач»; *Г. Вагнер.* Рамансы «Два арлы», «Плача хмара без жалю»; *Я. Глебаў.* Раманс «Нарач»; *І. Лучанок.* Раманс «Два арлы»; *У. Мулявін.* Раманс «Завушніцы»; *П. Падкавыраў.* Раманс «Не шкадуйце, хлопцы, пораху»; *Ю. Семяняка.* Рамансы «Нарач», «Ганна», «Ну і вечар вясновы!»; *Д. Смольскі.* Рамансы «Быць чалавекам я рад», «Ля гэтых сосен», «Плача хмара без жалю»; *Ю. Талеснік.* Раманс «Завушніцы»; *А. Туранкоў.* Рамансы «Вясновая навальніца», «Грай жа, музыка», «У навальніцу»; *Э. Тырманд.* Рамансы «А што гэта за даліна», «Каб ведалі», «Мой хлеб надзённы», «Сасна», «Ва ўсім, вядома, вінават», «Тост за дружбу», «Памяць».

С к у л ь п т у р а: *А. Бембель.* «Уз'яднанне Заходняй Беларусі».

Ж ы в а п і с: *С. Вярсоцкі.* «Возера Нарач»; *С. Герус.* «Партрэт М. Танка»; *Я. Зайцаў.* «Партрэт М. Танка»; *Н. Шчасная.* «Партрэт М. Танка».

Літаратура

Бугаёў, Д. Паэзія Максіма Танка / Д. Бугаёў. — 2-е выд. — Мінск : Беларус. навука, 2003.

Мікуліч, М. У. Максім Танк. Талент, заручаны з небам / М. У. Мікуліч. — Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2012.

Беларуская літаратура пасляваеннага часу (да сярэдзіны 1960-х гадоў)

(33 гадзіны)

Беларуская літаратура пасляваеннага дзесяцігоддзя (1945—1955 гг.) (1 гадзіна).

Патрыятычны і жыццялюбны пафас творчасці, абумоўлены заканчэннем вайны, мірным будаўніцтвам. Ваенная тэма як цэнтральная ў літаратуры.

Вызначальныя творы пасляваеннага дзесяцігоддзя на маральна-этычныя тэмы: апавяданні І. Мележа, Я. Брыля, А. Кулакоўскага, раманы І. Шамякіна, паэмы А. Куляшова, П. Броўкі.

Беларуская літаратура ў гады абнаўлення грамадства (1956—1965 гг.) (1 гадзіна).

Змены ў грамадскай атмасферы сярэдзіны 1950-х гадоў і іх дабратворны ўплыў на развіццё беларускай літаратуры. Рэабілітацыя беларускіх пісьменнікаў: Цішкі Гартнага, М. Гарэцкага, У. Жылкі, Міхася Зарэцкага (пасмяротна) і інш. Актыўнае і шматграннае развіццё мастацтва слова. Узвышэнне ў літаратуры народных ідэалаў праўды, сумленнасці і справядлівасці, гуманізму. Узмацненне крытычнага пачатку ў літаратурнай творчасці, адмаўленне ад схематызму, тэорыі бесканфліктнасці.

Прыход у беларускую літаратуру В. Быкава, І. Пташнікава, І. Навуменкі, А. Адамовіча, І. Мележа, У. Караткевіча, В. Адамчыка, І. Чыгрынава, А. Пысіна, М. Стральцова, А. Вярцінскага, А. Кудраўца, В. Зуёнка і інш.

Рамантычная хваля ў мастацтве і яе праявы ў літаратуры, жывапісе, музыцы, тэатры (1956—1965 гг.). Вяртанне да класічных традыцый рэалістычнага мастацтва (проза І. Мележа, В. Быкава, Я. Брыля, А. Кулакоўскага, паэзія А. Вялюгіна, А. Пысіна, М. Аўрамчыка, А. Русецкага, К. Кірэенкі, А. Вярцінскага, драматургія К. Губарэвіча, А. Макаёнка).

Я н к а Б р ы л ь. Апавяданні «Галя», «*Memento mori*»; лірычныя мініяцюры «Трохі пра вечнае», «Загадка» (4 гадзіны).

Жыццё і творчасць пісьменніка.

«Галя». Праблема чалавечага шчасця і сэнсу жыцця. Спалучэнне лірычнай усхваляванасці з глыбокім пранікненнем у псіхалогію чалавека. Гісторыя кахання гераіні. Праблема маральнага выбару і адказнасці чалавека за свае ўчынкi. Духоўныя каштоўнасці і іх значэнне для чалавека. Пейзаж у творы. Мастацкая дэталь. Асаблівасці кампазіцыі апавядання.

«*Memento mori*». Паказ вайны ў апавяданні. Маральныя падзвігі старога селяніна ў творы. Уменне аўтара ўбачыць гераічнае за рамкамі бытавых сцэн. Асуджэнне фашызму ў апавяданні. Глыбокае разуменне народнага гераізму. Урачыстая танальнасць аўтарскага маўлення.

Лірычныя мініяцюры. Паэзія «імгнення жыцця». Сродкі стварэння мастацкага вобраза ў «малой прозе». Ідэя разнастайнасці жыцця і яго праяў у творчасці пісьменніка.

Тэорыя літаратуры. Стыль пісьменніка (паглыбленне паняцця).

Мастацтва. С к у л ь п т у р а: С. Вакар. «Пісьменнік Я. Брыль».

Ж ы в а п і с: М. Будавей. «Партрэт Я. Брыля»; В. Грамыка. «Партрэт Я. Брыля».

Літаратура

Кісліцына, Г. Лірычная мініяцюра як жанр беларускай літаратуры / Г. Кісліцына. — Мінск : Беларус. навука, 2000.

Ляшук, В. Я. Вывучэнне творчасці Янкі Брыля ў школе : дапам. для настаўнікаў устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / В. Я. Ляшук. — Мінск : Аверсэв, 2004.

П і м е н П а н ч а н к а. Вершы «Краіна мая», «Герой», «Родная мова», «Толькі лісцем рабін шалахні...», «Крык сойкі», «Той дзень прапаў і страчаны навікі...», «Спарышы» (3 гадзіны).

Жыццёвы і творчы шлях паэта.

Лірыка. Патрыятычны пафас ваеннай паэзіі П. Панчанкі. Гераічнае і трагічнае ў вершах аб Радзіме і яе абаронцах.

Роздум пра сэнс жыцця, гуманныя адносіны паміж людзьмі ў творах 1960-х гадоў. Пашырэнне тэматычнай, жанрава-стылёвай

разнастайнасці лірыкі 1970—1980-х гадоў. Духоўная эвалюцыя лірычнага героя. Вернасць праўдзе жыцця. Спавядальны характар, адкрытасць, шчырасць лірычнага пачуцця. Бескампраміснасць паэтычнага слова. Публіцыстычная завостранасць верша, разнастайнасць рытміка-інтанацыйнага малюнка, багацце сродкаў мастацкага выяўлення.

Тэорыя літаратуры. Выяўленне аўтарскай пазіцыі ў творы. Публіцыстычнасць у паэзіі. Лірычны герой і аўтар.

Мастацтва. М у з ы к а: П. Падкавырай. Фрагменты з вакальнага цыкла «Партызаны» (сл. Янкі Купалы, Максіма Танка, П. Панчанкі); В. Іваноў. «Тапаліны звон» (сл. П. Панчанкі).

Ж ы в а п і с: Я. Батальёнак. «Далягляды»; М. Будавей. «Партрэт Пімена Панчанкі»; С. Каткоў. «На Бярэзіне»; В. Шкаруба. «Світанак».

І в а н М е л е ж. Раманы «Людзі на балоце», «Подых навальніцы» (9 гадзін).

Жыццёвы і творчы шлях пісьменніка.

«Людзі на балоце», «Подых навальніцы». Творчая гісторыя, тэматыка і праблематыка «Палескай хронікі». Жанрава-кампазіцыйная цэласнасць твора. Асабліва сць драматычнага канфлікту.

Шматгранныя нацыянальныя характары ў рамане. Майстэрства раскрыцця ўнутранага свету галоўных герояў Васіля Дзятла і Ганны Чарнушкі. Настойлівае імкненне Васіля да самасцвярджэння і незалежнасці, яго сціпласць, цярплівасць, працавітасць, разгубленасць у складаных жыццёвых абставінах. Драматычны лёс Ганны.

Нетрадыцыйны падыход аўтара да раскрыцця псіхалогіі заможных сялян. Розныя адносіны да людзей, да працы, да будучыні ў старога Глушака і яго сыноў. Драматызм становішча Глушака ў час калектывізацыі. Вастрыня драматычнай калізіі.

Чалавек і прырода ў творы. Паэтызацыя сялянскай працы. Псіхалагічнае майстэрства Мележа-празаіка. Роля ўнутранага маналогу, няўласна-простай мовы, мовы герояў (палескага дыялекту) у раскрыцці індывідуальных характараў.

Нацыянальная самабытнасць творчасці І. Мележа і яе агульначалавечая значнасць.

Тэорыя літаратуры. Стыль пісьменніка (паглыбленне паняцця). Традыцыі і наватарства.

Мастацтва. Жывапіс: *Г. Вашчанка*. «Маё Палессе»; *А. Гарайскі*. «Пінскія балоты»; *Ю. Зайцаў*. «Людзі Палесся»; *Н. Шчасная*. «Партрэт Івана Мележа».

Выяўленчае мастацтва: *Л. Талбузін*. Медаль «Іван Мележ».

Тэатральнае мастацтва: спектакль «Людзі на баโลце» (рэж. *А. Гарцуеў*).

Кінамастацтва: кінафільм «Людзі на баโลце» (рэж. *В. Тураў*); тэлеспектакль «Завеі, снежань...» (рэж. *У. Забэла*).

Літаратура

Ляшук, В. Я. Іван Мележ у школе: дапам. для настаўнікаў агульнаадукац. устаноў / *В. Я. Ляшук*. — Мінск: Аверсэв, 2005. — (Вывучэнне творчасці пісьменніка).

Уладзімір Караткевіч. Вершы «Быў. Ёсць. Буду», «Каложы», «Багдановічу», «На Беларусі Бог жыве», «Таўры», «Калі паміраюць»; аповесць «Дзікае паляванне караля Стаха»; раман «Каласы пад сярпом тваім» (*11 гадзін*).

Жыццёвы і творчы шлях пісьменніка.

Лірыка. Роздум над жыццём чалавецтва і ўласным лёсам. Тэма Бацькаўшчыны, яе гістарычнага мінулага і будучыні. Патрыятычны пафас, спалучаны з глыбокім лірызмам. Паэтызацыя прыроды. Сувязь лірыкі з традыцыямі фальклору. Асацыятыўная вобразнасць, жанравая разнастайнасць.

«Дзікае паляванне караля Стаха». Канкрэтна-гістарычная аснова твора. Каларыт, атмасфера мінулае эпохі (80-я гады XIX ст.). Зварот пісьменніка да легенды пра караля Стаха Горскага (пач. XVII ст.), рамантычнае яе асэнсаванне. Асуджэнне сацыяльнага прыгнёту і ўціску. Роздум аб прызначэнні чалавека на зямлі, лёсе беларускага народа, узаемасувязі розных гістарычных эпох. Праблемы добра і зла, кахання, мужнасці і гераізму. Вобразы Андрэя Беларэцкага, Андрэя Свеціловіча і Надзеі Яноўскай. Асаблівасці кампазіцыі твора.

«Каласы пад сярпом тваім». Гістарычная аснова рамана. Рэальныя гістарычныя асобы ў творы: Каліноўскі, Шаўчэнка, Серакоў-

скі, Манюшка, Дунін-Марцінкевіч. Паказ станаўлення характару будучага кіраўніка сялянскага паўстання Кастуся Каліноўскага. Духоўны воблік галоўнага героя рамана Алеся Загорскага. Прадстаўнікі дваранства ў рамане (Даніла Вежа-Загорскі, Хаданскія, Кроер). Дзеячы шляхецкага руху Яраслаў Раўбіч і Багдан Война. Стыхійны характар антыпрыгонніцкай барацьбы сялян. Паказ супярэчнасцей паміж дваранскімі рэвалюцыянерамі і кіраўніком сялянскага паўстання Корчакам. Грунтоўнасць гістарычнага мыслення аўтара. Праўдзівасць адлюстравання чалавечых характараў. Хараство кахання Алеся Загорскага і Майкі Раўбіч. Своеасаблівасць мастацкага стылю рамана. Дынамічнасць сюжэта. Сумяшчэнне рэалістычных і рамантычных мастацкіх абагульненняў, гістарычнага і гісторыка-легендарнага ў творы. Месца і роля лірычных адступленняў і пейзажных малюнкаў. Вобразная сімволіка. Сувязь рамана з паэтыкай народных балад і легенд.

Тэорыя літаратуры. Рамантычнае і рэалістычнае адлюстраванне жыцця ў літаратуры (паглыбленне паняццяў). Гістарычны раман.

Мастацтва. М у з ы к а: *Я. Глебаў.* Раманс «Любы мой»; *Л. Мурашка.* Раманс «Дагарэў за брамай неба край»; *Д. Смольскі.* Опера «Сівая легенда»; *У. Солтан.* Опера «Дзікае паляванне караля Стаха».

С к у л ь п т у р а: *С. Вакар.* «Пісьменнік У. Караткевіч».

Ж ы в а п і с: *У. Зінкевіч.* «Партрэт У. Караткевіча»; *М. Будавай.* «Партрэт У. Караткевіча»; *Л. Дударанка.* «Партрэт Васіля Быкава», «Беларускія пісьменнікі Васіль Быкаў, Уладзімір Караткевіч, Ніл Гілевіч».

К і н а - і т э л е м а с т а ц т в а: тэлеспектакль «Лісце каштанаў»; фільмы «Будзь шчасліва, рака» (сцэн. *У. Караткевіч*), «Быў, ёсць, буду» (сцэн. і рэж. *Ю. Цвяткоў*), «Дзікае паляванне караля Стаха» (рэж. *В. Рубінчык*), «Кніганошы» (рэж. *У. Трацяцянкоў*), «Ладдзя Роспачы» (рэж. *Л. Тарасаў*), «Лісце каштанаў» (рэж. *У. Забэла*), «Маці ўрагану» (рэж. *Ю. Марухін*), «Памяць каменя» (сцэн. *У. Караткевіч*), «Сведкі вечнасці» (сцэн. *У. Караткевіч*), «Сівая легенда» (рэж. *Б. Парэмта*), «Сіняя-сіняя» (рэж. *Н. Арцімовіч*), «Хрыстос прыязмліўся ў Гародні» (сцэн. *У. Караткевіч*), «Чорны замак Альшанскі» (рэж. *М. Пташук*).

Літаратура

Верабей, А. Уладзімір Караткевіч : нарыс жыцця і творчасці / А. Верабей. — 2-е выд. — Мінск : Беларус. навука, 2005.

Ішчанка, Г. М. Вывучэнне творчасці У. Караткевіча ў школе / Г. М. Ішчанка. — Мінск : Аверсэв, 2003.

Уладзімір Караткевіч : вядомы і невядомы : зборнік эсэ, вершаў, прысвячэнняў / уклад. : А. Верабей, М. Мінзер, С. Панізік. — Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2010.

Мальдзіс, А. Жыццё і ўзнясенне Уладзіміра Караткевіча : партрэт пісьменніка і чалавека : [літаратуразнаўчае эсэ] / А. Мальдзіс. — Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2010.

Русецкі, А. Уладзімір Караткевіч : праз гісторыю ў сучаснасць / А. Русецкі. — Мінск : Маст. літ., 2000.

А н д р э й М а к а ё н а к. «Зацюканы апостал» (4 гадзіны).

Жыццёвы і творчы шлях драматурга.

«Зацюканы апостал». Жанравая адметнасць п'есы. Спалучэнне ў творы камічнага і трагічнага. Умоўнасць часу і месца дзеяння. Характарыстыка персанажаў, іх сімвалічнасць і падкрэсленая абагульненасць. Маральна-этычны змест камедыі, сцвярджанне аўтарам духоўных агульначалавечых каштоўнасцей. Майстэрства А. Макаёнка ў абмалёўцы характараў.

Тэорыя літаратуры. Сатырычная камедыя. Трагікамедыя. Моўная характарыстыка персанажаў (паглыбленне паняцця).

Мастацтва. Жывапіс: *М. Будавей.* «А. Макаёнак».

Тэатральнае мастацтва: спектаклі «Зацюканы апостал» (рэж. *Б. Луцэнка*).

Паўтарэнне і падагульненне вывучанага за год

(1 гадзіна)

Рэзерв вучэбнага часу

(2 гадзіны)

У с я г о: на вывучэнне твораў — 93 гадзіны;

на творчыя работы — 10 гадзін;

на ўрокі па творах для дадатковага чытання — 2 гадзіны.

**РЭКАМЕНДАЦЫЙНЫ СПІС ТВОРАЎ
ДЛЯ ЗАВУЧВАННЯ НА ПАМ'ЯЦЬ**

- У. Дубоўка.* Верш (на выбар вучняў).
Кандрат Крапіва. Байка (на выбар вучняў).
Максім Танк. Верш «Родная мова».
А. Куляшоў. Верш (на выбар настаўніка).
П. Панчанка. Верш (на выбар настаўніка).
І. Мележ. Урывак з рамана «Людзі на балоце» (на выбар настаўніка).
У. Караткевіч. Верш (на выбар вучняў).

**ПРЫКЛАДНЫ СПІС ТВОРАЎ
ДЛЯ ДАДАТКОВАГА ЧЫТАННЯ**

- Г. Апалінэр.* Зб. «Зямны акіян».
Я. Брыль. «Муштук і папка», «Птушкі і гнёзды».
А. Вярцінскі. Зб. «Хлопчык глядзіць...».
М. Гарэцкі. «На імперыялістычнай вайне».
А. Грачанікаў. Зб. «Палессе».
Г. Далідовіч. «Гаспадар-камень».
А. Дзялендзік. «Чатыры крыжы на сонцы».
А. Жук. «Халодная птушка».
У. Жылка. «Хараство».
М. Зарэцкі. «Дзіўная», «Вязьмо».
У. Дубоўка. Пераклады санетаў Шэкспіра.
Зб. «Беларуская байка» (уклад. Э. Валасевіч).
Зб. «Душа мая тужлівая» (уклад. В. Шніп).
Зб. «Іскры вечнага агню» (уклад. А. А. Васілевіч і інш.).
Зб. «Прайсці праз зону» (уклад. І. Бутовіч).
В. Зуёнак. «Маўчанне травы».
Л. Калюга. Апавяданні.
У. Караткевіч. «Чазенія», «Ладдзя Роспачы».
Т. Кляшторны. Вершы.
К. Крапіва. «Мілы чалавек».
А. Кулакоўскі. «Нявестка».
Е. Лось. Зб. «І каласуе даўгалецце...».
М. Лынькоў. Апавяданні.
А. Макаёнак. «Трыбунал», «Пагарэльцы».

З. Марозаў. Зб. «Вяртанне да цішыні».
 І. Мележ. «Завеі, снежань».
 І. Навуменка. «Сасна пры дарозе».
 А. Пісьмянкоў. «Думаць вершы...».
 А. Пысін. Вершы са зб. «Твае далоні», «Ёсць на свеце мой алень».
 А. Разанаў. Зб. «Вастрыё стралы».
 Э. М. Рэмарк. «Тры таварышы».
 Б. Сачанка. «Вечны кругазварот».
 А. дэ Сент-Экзюперы. «Планета людзей».
 Я. Сіпакоў. Зб. «Веча славянскіх балад».
 У. Фолкнер. «Пах вербены».
 Э. Хемінгуэй. «Бывай, зброя!».
 М. Чарот. Вершы.
 К. Чорны. «Вераснёвыя ночы», «Зямля».
 В. Шніп. Зб. «Гронка святла».
 Я. Янішчыц. Зб. «Маналог вавёркі».

АСНОЎНЫЯ ВІДЫ ВУСНЫХ І ПІСЬМОВЫХ РАБОТ ПА ЛІТАРАТУРЫ

Выразнае чытанне мастацкіх твораў.

Складанне простага і разгорнутага плана ўласнага вуснага і пісьмовага паведамлення.

Вусны і пісьмовы пераказ урыўка з эпічнага твора з элементамі аналізу.

Вуснае і пісьмовае сачыненне-апісанне выгляду героя, карціны прыроды і інш. (на падставе вывучаных твораў); сачыненне-разважанне па праблеме, узнятай пісьменнікам.

Самастойны аналіз літаратурнага твора ці эпізода з яго.

Супастаўленне літаратурнага твора з яго інтэрпрэтацыяй у іншых відах мастацтва.

Даклад або рэферат на літаратурную тэму па некалькіх крыніцах.

Рэцэнзія, тэзісы, канспект літаратурна-крытычнага артыкула або лекцыі настаўніка.

Водгук на самастойна прачытаную кнігу, прагледжаныя кінафільм, тэлеперадачу, спектакль.

Складанне бібліяграфіі па тэме, прапанаванай настаўнікам.

Напісанне ўласных твораў (вершаў, невялікіх апавяданняў, мастацкіх замалёвак, эсэ і інш.).

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

У выніку засваення зместу навучання беларускай літаратуры
вучні п а в і н н ы:

ведаць:

- ◆ шляхі і галоўныя этапы развіцця беларускай літаратуры ў XX стагоддзі;
- ◆ асноўныя эпохі і напрамкі, роды і жанры літаратуры;
- ◆ асноўныя звесткі пра жыццёвы і творчы шлях пісьменнікаў;
- ◆ змест, праблематыку, сістэму вобразаў вывучанага твора;
- ◆ асноўныя прыметы рамантычнага, рэалістычнага і мадэрнісцкага тыпаў мастацкай творчасці;
- ◆ псіхалагічныя прыёмы раскрыцця характару ў мастацкім творы;
- ◆ асноўныя тэарэтыка-літаратурныя паняцці, прадугледжаныя праграмай;
- ◆ тэксты, рэкамендаваныя праграмай для завучвання на памяць;

умець:

- ◆ вызначаць асноўныя праблемы літаратурнага твора;
- ◆ характарызаваць літаратурнага героя;
- ◆ аналізаваць прыёмы раскрыцця характару ў мастацкім творы;
- ◆ выяўляць аўтарскую пазіцыю;
- ◆ самастойна ацэньваць вывучаныя творы з улікам іх мастацкай спецыфікі і абгрунтоўваць гэту ацэнку;
- ◆ рыхтаваць вусны (або пісьмовы) разгорнуты адказ на праблемнае пытанне па вывучаным творы, карыстаючыся літаратурнаўчымі крыніцамі;
- ◆ аналізаваць і інтэрпрэтаваць мастацкі твор, выкарыстоўваючы звесткі па гісторыі і тэорыі літаратуры;
- ◆ суадносіць мастацкую літаратуру з грамадскім і культурным жыццём, раскрываць канкрэтна-гістарычны і агульназначачы змест вывучаных літаратурных твораў;
- ◆ пісаць сачыненне па вывучаным творы;
- ◆ складаць план і канспект літаратурна-крытычнага артыкула;
- ◆ рыхтаваць даклад або рэферат на літаратурную тэму;
- ◆ рыхтаваць вусны і пісьмовы водгук на самастойна прачытаную кнігу, прагледжаныя кінафільм, тэлеперадачу, спектакль;

- ◆ пісаць рэцэнзію на самастойна прачытаную кнігу, прагледжаныя кінафільм, тэлеперадачу, спектакль;
- ◆ супастаўляць літаратурны твор з ілюстрацыямі да яго, а таксама з яго кіна- і тэлеэкранізацыямі;
- ◆ карыстацца рознага роду даведачна-інфармацыйнай літаратурай;

валодаць:

- ◆ навыкамі абагульнення, сістэматызацыі і супастаўлення вывучанага, выяўлення адметных рыс характару герояў, тыповага ў іх паводзінах, адносінах да жыцця;
- ◆ умениямі і навыкамі вуснага і пісьмовага маўлення, лагічнага і выразнага выказвання думак, дастатковым запасам маўленчых сродкаў;
- ◆ навыкамі параўнання літаратурных твораў з творамі жывапісу, музыкі, тэатра і інш.;
- ◆ рознымі відамі літаратурна-творчай дзейнасці (напісанне сачынення, даклада, рэферата, рэцэнзіі);
- ◆ навыкамі працы з навукова-крытычнай і даведачнай літаратурай па вызначанай тэме (літаратурна-крытычныя артыкулы, слоўнікі, даведнікі, энцыклапедыі і інш.).

ПОЯСНИТЕЛЬНАЯ ЗАПИСКА

Цель обучения русскому языку в X классе — формирование знаний, умений и навыков свободного владения русским языком во всех видах речевой деятельности (слушание, говорение, чтение, письмо), в избранных сферах применения языка; формирование средствами русского языка интеллектуальной, духовно-нравственной, коммуникативной, гражданской культуры учащихся.

Задачи обучения:

- языковое и речевое развитие учащихся посредством повторения, обобщения, систематизации и расширения знаний о системе русского языка на всех его уровнях (фонетическом, лексическом, морфемном, морфологическом и синтаксическом), нормах русского литературного языка (орфоэпических, акцентологических, лексических (речевых), стилистических, морфологических и синтаксических (грамматических), орфографических, пунктуационных; усвоения правил функционирования языковых средств речи, обогащения словарного запаса и грамматического строя речи учащихся; развитие способностей анализировать и оценивать с прагматической и эстетической точек зрения используемые в текстах различные языковые явления; совершенствование знаний, умений и навыков *языковой и речевой компетенций* на основе усвоения базовых и дополнительных теоретических сведений о функциональных стилях речи, их признаках, правилах использования языковых средств в текстах различных стилей, об изобразительно-выразительных средствах всех уровней языковой системы;
- речевое и коммуникативное развитие учащихся посредством обучения видам речевой деятельности, анализу и созданию текстов различных стилей и жанров речи на предложенную и самостоятельно избранную тему, в том числе литературную,

созданию вторичных текстов (изложения с грамматическим, стилистическим и творческим заданиями, тезисы, конспекты, рефераты, аннотации, рецензии и т. д.) на основе усвоения речеведческих теоретико-практических знаний и умений, обеспечивающих владение *речевой и коммуникативной компетенциями*;

- формирование *риторической компетенции* учащихся на основе усвоения риторических знаний, приемов эффективного речевого общения, способов подготовки и ведения дискуссии, полемики, знаний о правилах подготовки, порождения текстов различных стилей и эффективного произнесения монологических видов речи; овладения диалогическими и монологическими формами речевого общения, умениями анализировать, контролировать и совершенствовать свое речевое поведение и речь в каждой конкретной речевой ситуации;
- расширение и углубление знаний, формирующих *социокультурную и лингвокультурную компетенции* о феномене культуры как системе общечеловеческих и национальных для русского и белорусского народов идеалов, традиций, обычаев, ценностей, норм, регулирующих взаимодействие личностей и их поведение в обществе, а также формирующих социальные, духовно-нравственные качества учащихся и их гражданскую позицию в процессе обучения русскому языку.

Компетентный подход к обучению русскому языку в системе общего среднего образования обеспечивает комплексное параллельное овладение учащимися языковыми знаниями и умениями, речевыми понятиями и умениями, что предполагает в свою очередь и параллельное овладение ими предметными и межпредметными компетенциями (языковой, речевой, коммуникативной, риторической, социокультурной, лингвокультурологической), каждая из которых характеризуется своим учебным содержанием (теоретическим и практическим) обучения русскому языку и речи, а также видами речевой деятельности.

Языковая (лингвистическая) компетенция по русскому языку предусматривает владение знаниями, умениями и навыками уровня языковой системы (фонетика, лексика, состав слова и словообразование, морфология, синтаксис), правописными умениями и навыками, уместное использование языковых средств в речевой

практике, текстах разных стилей и жанров; *речевая компетенция* входит в состав языковой компетенции, когда выступает в качестве владения способами формирования и формулирования мыслей посредством языка и умений использования языка в связной речи. Кроме того, компоненты речевой компетенции входят в состав коммуникативной компетенции для решения задач взаимодействия в процессе общения в соответствии с коммуникативными потребностями, обусловленными ситуацией, задачей и условиями общения.

Коммуникативная компетенция — это владение учащимися средствами языка и речи для реализации целей общения. Уровень коммуникативной компетенции определяется этапом и целью общения. В структуру коммуникативной компетенции входит несколько компетенций: языковая, речевая, риторическая. Содержательными компонентами коммуникативной компетенции являются: а) сферы деятельности; б) ситуации общения и тактика коммуникации в ситуациях; в) типы текстов и правила их построения.

Риторическая компетенция — это знание теории публичной речи и владение разнообразными диалогическими и монологическими формами речевого общения, способами и умениями контролировать и совершенствовать свое речевое поведение и речь в каждой конкретной речевой ситуации, способами оценки аудитории, свободного владения словом, приемами реагирования на реплики собеседника, способствующими улучшению взаимопонимания при межкультурных контактах.

Социокультурная компетенция — это знание материальных и духовных ценностей культурного наследия страны, национально-культурной специфики (обычаев, правил, норм, социальных условностей, ритуалов, социальных стереотипов и т. д.), речевого поведения и способность пользоваться элементами социокультурного контекста для восприятия и порождения речи с учетом особенностей национального языка.

Лингвокультурологическая компетенция — это владение безэквивалентной лексикой, невербальными средствами общения, фоновыми знаниями, характерными для говорящих на русском языке, обеспечивающими речевое общение в виде смысловых ассоциаций, семантических и стилистических коннотаций; владение языковой афористикой и фразеологией с точки зрения отражения в них культуры, национально-психологических особенностей, опыта.

Кроме компетентностного подхода к обучению русскому языку, определяющими теоретическую и практическую базу обучения языку и речи являются системно-функциональный, коммуникативно-деятельностный, социокультурный и лингвокультурологический подходы.

Системно-функциональный подход предполагает усвоение системы русского языка, единиц разного уровня с точки зрения значения, строения и назначения в речи; отбор и организацию языкового материала для создания различных видов речевой деятельности, *формирования языковой и речевой компетенции учащихся.*

Коммуникативно-деятельностный подход определяет такую организацию и направленность занятий по русскому языку, при которой цель обучения связана с обеспечением максимального приближения учебного процесса к реальному процессу общения. Объектом обучения с позиции этого подхода является речевая деятельность во всех ее видах.

Социокультурный подход к обучению русскому языку также относится к деятельностному типу, реализация которого предполагает не только ознакомление с материальными и духовными ценностями Беларуси и России, способами выражения которых являются язык, литература, искусство, история и другие, но и овладение умениями пользоваться полученными знаниями о наследии этих стран, обычаях, правилах, нормах, ритуалах, социальных стереотипах и т. д. в процессе общения.

Лингвокультурологический подход к обучению русскому языку позволяет скоординировать все уровни владения языком на *формирование лингвокультурологической компетенции*, воспитание речевой культуры учащихся на основе освоения языка как средства постижения русской, национальной культуры в контексте общемировой.

Учебный материал повышенного уровня для изучения в X классе профильного гуманитарного направления группируется по блокам с учетом системы языка и речи:

- Общие сведения о русском языке.
- Грамматика текста. Функционирование языковых единиц в тексте.
- Культура речи. Коммуникативные качества речи.
- Стилистика как раздел науки о языке.

- Функциональные стили речи, стилистическая норма, стилеобразующие средства языка.
- Жанры речи. Доклад. Дискуссия.
- Слово как основная единица языка: звуковая сторона слова, орфоэпическая и акцентологическая нормы; смысловая сторона слова, речевая (лексическая) норма, состав слова, образование слов, словообразовательная норма; изменение слова (части речи), морфологическая норма.
- Textoобразующие функции лексических, словообразовательных, морфологических средств языка.
- Орфография как система правил правописания. Орфографическая норма.

В программе X класса для изучения представлена языковая система как перечисление учебных разделов, составляющих основу данного учебного предмета и предъявляемых учащимся в качестве объекта усвоения. Функционально-стилистические возможности синтаксиса и синтаксические нормы русского литературного языка являются объектом усвоения в XI классе.

Принципами отбора содержания обучения являются:

- учет функционально-семантических особенностей явлений языковой системы;
- значимость теоретических сведений для речевой деятельности;
- опора на этнокультуру при отборе теоретических сведений и дидактического материала;
- опора на текст как на объект обучения и как на продукт речевой деятельности.

СОДЕРЖАНИЕ УЧЕБНОГО ПРЕДМЕТА

(105 ч)

ПОВТОРЕНИЕ ИЗУЧЕННОГО В V–IX КЛАССАХ (4 ч)

ОБЩИЕ СВЕДЕНИЯ О ЯЗЫКЕ (2 ч)

Русский язык как развивающееся явление. Этапы развития и место русского языка в кругу славянских языков. Исторические изменения в лексике, морфемном составе и морфологических харак-

теристиках слов и их отражение в современном русском языке. Русский язык как один из государственных языков Республики Беларусь. Русский язык в международном общении.

ГРАММАТИКА ТЕКСТА (2 ч)

Текст и его основные признаки (систематизация, обобщение изученного ранее). Смысловая и структурная связность как один из главных признаков текста. Функционирование языковых единиц в текстах, принадлежащих разным типам и стилям речи.

Комплексный анализ текста.

КУЛЬТУРА РЕЧИ (4 ч)

Типы языковых норм. Уровни языковой культуры: 1) владение нормами устного и письменного литературного языка; 2) использование выразительных языковых средств в разных условиях общения в соответствии с целями и содержанием речи.

Коммуникативные качества речи: точность, логичность, чистота, богатство, выразительность, уместность речи.

Средства и приемы выразительности речи, используемые авторами текстов на разных языковых уровнях: лексическом, фонетическом, словообразовательном, морфологическом, синтаксическом. Речевые ошибки и способы их устранения.

СТИЛИСТИКА КАК РАЗДЕЛ НАУКИ О ЯЗЫКЕ (4 ч)

Функциональные стили и их основные признаки. Функции языка. Взаимосвязь языковой функции и функционального стиля.

Функционально-смысловые типы речи: описание (виды, композиция), повествование (виды, композиция), рассуждение (композиция, виды доказательств).

Стилистический анализ текста.

ЖАНРЫ РЕЧИ. ДИСКУССИЯ. ДОКЛАД (5 ч)

Диалогическая речь. Жанры диалогической речи: дискуссия и полемика как виды спора.

Дискуссия и корректные приемы ее ведения. Правила формулирования аргументов.

Тексты дискуссионного характера. Дискуссионные и недискуссионные темы.

Речевое поведение участников спора. Конструктивная и деструктивная речевая манера.

Обобщение (от примеров к выводу) и конкретизация (от правила к примерам) как способы рассуждения.

Доклад как жанр речи. Научный доклад, его подготовка (изучение темы доклада), композиция, языковое оформление. Подготовка к произнесению доклада.

СЛОВО КАК ОСНОВНАЯ ЕДИНИЦА ЯЗЫКА (38 ч)

Звуковая сторона слова (4 ч)

Звуки и буквы (систематизация и обобщение изученного ранее).

Гласные звуки в ударном и безударном положении. Двойная роль *е, ё, ю, я*. Особенности русского ударения.

Парные и непарные звонкие и глухие, твердые и мягкие согласные. Изменение качества согласных звуков.

Современные произносительные нормы.

Звуковая выразительность речи. Изобразительно-выразительные возможности фонетики. Звукопись. Ассонанс и аллитерация как средства выразительности на фонетическом уровне текстов.

Смысловая сторона слова (6 ч)

Звучание и значение как внешняя и внутренняя стороны слова. Лексическое и грамматическое значения слова.

Речевая (лексическая) современная норма.

Однозначные и многозначные слова; их отражение в словарных статьях. Прямое и переносное значение слова: их отражение в словарных статьях. Пути возникновения и типы переносного значения. Метафора и метонимия как типы переносного значения и средства выразительности.

Омонимы и их употребление в речи. Способы разграничения омонимов и многозначных слов. Оформление словарных статей в толковом словаре для многозначного слова и омонимов. Словари омонимов. Явление омонимии как выразительное средство для создания шуток и каламбуров.

Синонимы и их употребление в текстах разных стилей речи. Языковые, стилистические, полные (абсолютные), авторские синонимы; их роль и функции в текстах художественной литературы. Синонимический ряд, словари синонимов.

Антонимы и их употребление в речи. Однокоренные и разнокоренные, общезыковые и контекстуальные антонимы; их роль и функции в текстах разных стилей речи. Словари антонимов. Антонимия как один из принципов, на котором строятся пословицы. Использование антонимии как средства выразительности в художественной литературе. Антитеза как стилистический прием, построенный на антонимии. Оксюморон как стилистическая фигура, в основе которой лежит явление антонимии.

Фразеологические обороты, их свойства и употребление в текстах разных стилей. Разграничение фразеологизмов и свободных словосочетаний. Однозначные и многозначные устойчивые обороты, их фиксирование в словарях. Фразеологические словари русского языка. Синонимичные и антонимичные фразеологические обороты. Речевые ошибки, связанные с неверным употреблением фразеологизмов. Использование устойчивых оборотов как средства выразительности в текстах художественной литературы.

Состав слова. Образование слов (7 ч)

Морфема как значимая часть слова. Классификация морфем. Словообразовательные и формообразовательные морфемы.

Правописание морфем. Классификация орфограмм по месту нахождения в слове: орфограммы в приставке, орфограммы в корне слова, орфограммы в суффиксе и орфограммы в окончании. Определение местонахождения орфограммы как обязательное условие решения орфографической задачи.

Разбор слова по составу. Трудные случаи морфемного разбора. Морфемный, морфемно-орфографический словари, словарь строения слова. Морфемы-синонимы, морфемы-омонимы и морфемы-антонимы; их стилистические особенности.

Основные способы образования слов. Производное и производящее слова. Словообразовательный анализ. Словообразовательные словари русского языка.

Словообразовательная норма. Словообразовательные синонимы и их стилистическая принадлежность.

Изобразительно-выразительные возможности и средства словообразования. «Словесная игра» как средство выразительности. Окказионализмы как явление авторского словообразования. Использование однокоренных слов и форм слова для создания художественного образа.

Текстообразующие функции производных слов. Однокоренные слова и тематическое единство текста.

Изменение слова (части речи) (21 ч)

Система частей речи в современном русском языке. Самостоятельные, служебные части речи, междометия и звукоподражания. Основные способы определения частеречной принадлежности слов.

Морфологическая норма. Грамматические ошибки. Сложные явления русской морфологии и их отражение в грамматических словарях.

Части речи как источник выразительности текстов разных стилей. Изобразительно-выразительные возможности и текстообразующие функции морфологических средств языка.

Имя существительное как самостоятельная часть речи: орфографическая и морфологическая нормы. Трудности употребления имен существительных в речи. Основные виды грамматических ошибок, обусловленных нарушением норм употребления имен существительных в речи. Род неизменяемых и сложносокращенных слов. Категория одушевленности/неодушевленности существительных. Образование форм именительного и родительного падежей множественного числа имен существительных. Особенности склонения различных групп имен существительных.

Изобразительно-выразительные возможности и текстообразующие функции имени существительного. Экспрессивное употребление собственных имен существительных: «говорящие» фамилии и названия населенных пунктов. Роль имен существительных в создании художественного образа. Употребление имен существительных в тексте для создания статичной картины. Использование отглагольных существительных для передачи динамичности текста. Имена существительные одной тематической группы и ключевые слова текста. Имена существительные как один из способов выражения метафорического и метонимического переноса.

Имя прилагательное как самостоятельная часть речи; его морфологические признаки, синтаксические функции, правописание. Морфологическая норма. Основные виды грамматических ошибок, обусловленных нарушением норм употребления имен прилагательных. Образование и употребление кратких и полных форм имен прилагательных. Использование различных форм имени прилагательного при передаче постоянства и временности признака. Образование и употребление форм степеней сравнения. Употребление форм степеней сравнения имен прилагательных в рекламных текстах. Склонение притяжательных прилагательных.

Изобразительно-выразительные возможности и текстообразующие функции имени прилагательного. Употребление имен прилагательных в текстах разных стилей речи. Имена прилагательные как основа текстов-описаний. Использование имен прилагательных при художественном описании внешности героя, портретной характеристики в разных стилях речи. Роль имен прилагательных в создании художественного образа. Цветопись и ее выражение посредством имен прилагательных. Использование качественных прилагательных для создания эпитетов. Определения в текстах разных стилей речи, выраженные именами прилагательными, в том числе прилагательными-эпитетами. Словари эпитетов русского литературного языка.

Имя числительное как самостоятельная часть речи; его морфологические признаки, синтаксические функции, правописание. Сочетаемость имен числительных с именами существительными. Склонение имен числительных. Морфологическая норма. Основные виды грамматических ошибок, обусловленных нарушением норм употребления имен числительных, их склонения и сочетаемости. Образование форм количественных и порядковых числительных. Употребление собирательных числительных с существительными. Правила образования имен числительных, обозначающих дробные числа, и форм сочетающихся с ними существительных.

Изобразительно-выразительные возможности и текстообразующие функции имени числительного. Употребление имен числительных в текстах разных стилей речи. Использование в художественной образной речи фразеологических сочетаний, в состав которых входят имена числительные. Насыщение публицистического текста (репортажа) именами числительными с целью усиления

действенности речи. Использование в фольклорных текстах имен числительных, имеющих символическое значение, как изобразительного средства языка. Textoобразующие функции имени числительного в официально-деловом стиле.

Местоимение как самостоятельная часть речи; его морфологические признаки, правописание, особенности склонения. Основные виды речевых и грамматических ошибок, обусловленных нарушением норм употребления местоимений.

Изобразительно-выразительные возможности и textoобразующие функции местоимения. Особенности употребления местоимений в текстах разных типов и стилей речи. Экспрессивно-стилистические функции местоимений: передача через местоимения *мы, наш* единства говорящего с другими лицами; лекторское *мы* как выражение общности с аудиторией; экспрессия противопоставления *мы — вы, наш — ваш* в текстах публицистического стиля речи; обобщающее *ты*, содержащее указание на любое лицо, в том числе и на говорящего. Переносное использование одних личных местоимений в значении других. Местоимения как средство связи предложений в тексте.

Глагол как самостоятельная часть речи. Система форм глагола: инфинитив, спрягаемые формы. Морфологические признаки, синтаксические функции, правописание глагола. Тип спряжения глагола. Морфологическая и орфографическая нормы. Основные виды грамматических ошибок, обусловленных нарушением норм употребления глаголов в речи. Образование форм наклонений, времени, лица и числа глагола.

Причастие и деепричастие как особые формы глагола, их морфологические признаки, синтаксические функции, правописание и употребление в речи. Морфологическая норма. Основные виды грамматических ошибок, обусловленных нарушением норм употребления особых форм глагола в речи. Образование причастий и деепричастий.

Изобразительно-выразительные возможности и textoобразующие функции глагола и его особых форм. Использование глагольных форм для выражения побуждения, просьбы, категорического приказа, совета. Употребление глагольных форм, передающих состояние природы и человека (стативу), изменение состояния (динамиву). Роль глагольных форм в текстах разных типов и стилей

речи. Употребление глагольных форм в тексте-описании. Использование глагола и его особых форм при отражении смены событий. Употребление форм единственного числа в значении множественного, форм одного наклонения в значении другого, переносное употребление форм наклонения и времени глагола. Глагольные метафоры и олицетворения как средства выразительности.

Наречие как самостоятельная часть речи; его морфологические признаки, сочетаемость, синтаксические функции и правописание. Произносительная и морфологическая нормы. Образование форм степеней сравнения наречия.

Изобразительно-выразительные возможности и текстообразующие функции наречия. Стилистические особенности употребления наречия в текстах разных типов речи. Наречия-синонимы и наречия-антонимы. Фразеологические сочетания и синонимичные им наречия. Наречия как один из способов выражения эпитетов. Употребление наречий для передачи состояния природы и человека. Наречия времени в текстах, содержащих указание на последовательность действий. Наречия со стилистически окрашенными суффиксами и их роль в текстах.

Предлог, союз, частица как служебные части речи, их морфологические признаки, функции в синтаксических конструкциях, правописание. Морфологическая и орфографическая нормы. Грамматические ошибки, связанные с нарушением норм употребления предлогов.

Изобразительно-выразительные возможности и текстообразующие функции предлогов, союзов, частиц. Синонимика служебных частей речи. Использование многозначности слов служебных частей речи в текстах разных стилей речи. Стилистическая характеристика частиц.

Многоплановость частиц в разных речевых ситуациях. Особая роль частиц в высказываниях, содержащих уточнение, отрицание, выделение предмета речи, восхищение, удивление, негодование и другие чувства по поводу сообщаемого. Использование частиц в разговорных текстах и в художественных для передачи речи героев. Повтор предлога в однотипных конструкциях, полисиндетон (многосоюzie) и асиндетон (бессоюzie) как стилистические фигуры, придающие высказыванию экспрессивный характер.

Междометия как особая часть речи, звукоподражательные слова, их употребление и правописание.

Изобразительно-выразительные возможности, текстообразующие функции и стилистическая роль междометий и звукоподражательных слов. Использование «этикетных», эмоциональных, «побуждающих к действию» междометий в разных речевых ситуациях, в текстах разных типов и стилей речи.

ОРФОГРАФИЯ КАК СИСТЕМА ПРАВИЛ ПРАВОПИСАНИЯ. ОРФОГРАФИЧЕСКАЯ НОРМА (24 ч)

Проверяемые написания. Правописание гласных и согласных в значимых частях слова. Правописание безударных окончаний существительных, прилагательных и глаголов. Правописание гласных *о, е (е)* после шипящих.

Фонетические написания. Правописание приставок, оканчивающихся на *з, с*. Правописание гласных *и — ы* после приставок, оканчивающихся на согласный, в словах с международными словообразовательными элементами, в сложносокращенных словах. Правописание гласных *о — е* после *ц*.

Непроверяемые написания. Правописание гласных и согласных в корне слова. Правописание чередующихся гласных *о — а* в корнях слов. Правописание чередующихся гласных *е — и* в корнях слов. Правописание гласных *и — ы* после *ц*.

Правописание *ъ* и *ь*. Три функции мягкого знака: разделительный, неразделительный (обозначающий мягкость согласного), показатель грамматических форм слов разных частей речи.

Правописание приставок *пре-, при-*. Написание *пре-, при-* в соответствии со значением приставок. Трудные случаи правописания *пре-, при-*.

Правописание имен существительных. Трудные случаи правописания и образования имен существительных. Правописание *-ий, -ей* в родительном падеже множественного числа имен существительных женского и среднего рода на *-ья, -ье, -ье (-ия, -ие, -ие)*. Окончания родительного падежа множественного числа имен существительных мужского рода, обозначающих лиц по национальности. Окончания творительного падежа собственных имен существительных на *-ин (-ино), -ын (-ыно), -ов (-ово), -ев (-ево)*.

Правописание суффиксов имен существительных. Стилистическая окраска имен существительных, имеющих разные суффиксы.

Правописание имен прилагательных. Употребление кратких форм имен прилагательных мужского рода на *-ей (-енен)*, стилистическая окраска данных форм. Правописание суффиксов *-к-, -ск-* в именах прилагательных. Правописание гласных *о, е, и, а* в суффиксах имен прилагательных.

Правописание глаголов. Написание глаголов с приставкой *обез- (обес-)*, их стилистическая окраска. Правописание и значения суффиксов *-ова- (-ева-), -ыва- (-ива-)*, употребление глаголов с такими суффиксами в текстах разных типов и стилей речи.

Правописание причастий. Правописание гласных перед суффиксом *-вш-* в действительных причастиях прошедшего времени. Правописание гласных перед *н* и *нн* в страдательных причастиях прошедшего времени. Трудные случаи образования и употребления причастий.

Правописание *н* и *нн* в словах разных частей речи. Правописание *н* и *нн* в полных именах прилагательных и причастиях. Правописание *н* и *нн* в именах существительных, наречиях, кратких прилагательных и причастиях. Произносительная норма.

Правописание суффиксов наречий, образованных от имен прилагательных.

Слитные, раздельные и дефисные написания. Правописание сложных существительных, прилагательных и числительных. Слитные, раздельные и дефисные написания наречий и наречных сочетаний. Слитные, раздельные и дефисные написания предлогов, союзов, частиц.

Правописание *не* со словами разных частей речи: с существительными, прилагательными (полными и краткими), местоимениями, числительными, наречиями, причастиями, отглагольными прилагательными, глаголами и деепричастиями.

Правописание *не* и *ни*. Правописание приставок *не-* и *ни-* в отрицательных местоимениях и наречиях. Правописание *не* и *ни* в утвердительных и отрицательных синтаксических конструкциях.

Учебно-языковые умения и навыки: совершенствование правописных (орфографических) умений и навыков; обнаружение и исправление речевых и грамматических недочетов и ошибок в устной и письменной речи; обнаружение, разграничение, квалификация и анализ смешиваемых фонетических, лексических, словообразова-

тельных и морфологических явлений; стилистическая дифференциация вариантных форм; распознавание в тексте стилистически окрашенных языковых средств; различение функциональных стилей; определение стиля предложенного текста; аргументация отнесения текста к определенному типу и стилю речи; выявление текстообразующей роли фонетических, лексических, словообразовательных и морфологических средств языка; распознавание изобразительно-выразительных средств языка — тропов, стилистических и риторических фигур; разграничение тропов и стилистических фигур речи; лингвистический, стилистический, комплексный анализ текстов разной жанрово-стилистической принадлежности.

Коммуникативные (риторические) умения и навыки: подготовка выборочных, сжатых, подробных изложений текста в устной и письменной формах; написание изложений с дополнительным (грамматическим, стилистическим и творческим) заданием; создание и анализ текста определенного функционального стиля речи с учетом сферы применения, цели, условий общения, содержания, адресата, адресанта и смыслового типа речи; стилистическая трансформация текста; придание тексту определенных стилевых черт; введение подтем и ключевых слов для раскрытия темы текста сочинения, учебного сообщения, устного высказывания; композиционное переконструирование определенного текста; редактирование; рецензирование текста; привнесение в текст дополнительных фрагментов с определенным типовым значением (описание природы, состояния и внешности человека, памятника, трудового процесса; повествование о событиях; рассуждение на морально-этическую, нравственную, общественно-политическую, патриотическую темы и др.); введение в текст (в соответствии с типом и стилем речи) определенных фонетических, лексических, словообразовательных, морфологических языковых средств с учетом их изобразительно-выразительных возможностей и текстообразующих функций; создание текстов дискуссионного и полемического характера; создание и произнесение научного доклада.

ПОВТОРЕНИЕ ИЗУЧЕННОГО В X КЛАССЕ (4 ч)

Языковые нормы и культура речи. Нормы орфоэпические, речевые, словообразовательные, морфологические и ошибки, обусловленные их нарушением.

Комплексный анализ текста. Стилистический анализ текста.
Дискуссия о русском языке в современном мире.

Контрольные письменные работы: диктанты — 4; изложения — 4; сочинения — 2; тестовые работы — 2.

ВИДЫ САМОСТОЯТЕЛЬНОЙ РЕЧЕВОЙ
(УСТНОЙ И ПИСЬМЕННОЙ)
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО РУССКОМУ ЯЗЫКУ:

- ◆ составление плана (теоретического материала раздела) текста, тезисов, конспекта;
- ◆ подготовка и написание реферата, доклада, сообщения, обзора на основе анализа теоретического материала, данного в словарях, учебных пособиях и т. д. (по таблице, схеме, алгоритму и т. д.) обобщающего и систематизирующего характера;
- ◆ написание аннотации (к словарю), рецензии, отзыва о прочитанной научно-популярной статье, публицистическом тексте, художественном произведении;
- ◆ самостоятельный анализ текстов различных стилей речи;
- ◆ выявление языковых выразительных средств в текстах различных стилей речи;
- ◆ составление аналитического сообщения на языковую тему;
- ◆ написание эссе, рассказа и т. д.
- ◆ выборочные, сжатые, подробные изложения текста; изложения с дополнительным (грамматическим, стилистическим и творческим) заданием;
- ◆ сочинения, содержащие фрагменты с определенным типовым значением (описание природы, состояния и внешности человека, памятника, трудового процесса; повествование о событиях; рассуждение);
- ◆ сочинение-рассуждение на морально-этическую, общественно-политическую, литературную, научную темы;
- ◆ комплексный анализ текста; стилистический анализ текста, речеведческий анализ текста и т. д.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

По окончании X класса учащиеся должны:

- ◆ иметь предусмотренные учебной программой по русскому языку знания о фонетическом, лексическом и грамматическом уровнях системы русского языка, о тексте и стилях речи;
- ◆ иметь представление о функциях языка, о языковых нормах и происходящих в русском языке изменениях, о взаимосвязи русского языка с другими славянскими языками;
- ◆ знать основные виды словесного выражения (повествование, описание, рассуждение);
- ◆ знать средства художественной выразительности (тропы и стилистические фигуры), используемые в текстах разных стилей;
- ◆ владеть орфографической, пунктуационной и речевой грамотностью в объеме, достаточном для свободного пользования русским языком в различных видах речевой деятельности (устной и письменной);
- ◆ пользоваться языковыми средствами точной передачи мысли при построении научно-учебного, научно-популярного высказывания, правильно употреблять термины;
- ◆ пользоваться общественно-политической лексикой, средствами научного и публицистического стилей; уметь участвовать в диспуте, дискуссии;
- ◆ уметь передавать содержание прочитанного близко к тексту, сжато, выборочно, с изменением последовательности содержания, с выделением элементов, отражающих идейный смысл текста, с выражением собственных суждений о прочитанном — в устной и письменной форме;
- ◆ уметь создавать тексты на лингвистические, морально-этические, общественно-политические темы;
- ◆ владеть приемами редактирования текста (использовать возможности лексической и грамматической синонимии, устранять неоправданный повтор слов, неуместное употребление слов и выражений и т. д.);
- ◆ передавать содержание прослушанного и прочитанного текста в виде плана, тезисов, конспектов, аннотаций, сообщений, докладов, рефератов и т. д.).

КОНТРОЛЬ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ОБУЧЕНИЯ
ОСУЩЕСТВЛЯЕТСЯ ПО ТРЕМ НАПРАВЛЕНИЯМ:

1. Знания лингвистической теории о языковой системе всех уровней.

2. Учебно-языковые умения и навыки: владение орфоэпическими, акцентологическими, словообразовательными, лексическими, морфологическими, стилистическими, орфографическими и пунктуационными нормами; изобразительно-выразительными языковыми средствами.

3. Коммуникативные умения и навыки: создание текстов различных стилей и жанров речи.

Формами диагностики и контроля, выявляющих подготовку учащихся по русскому языку, служат диктанты, соответствующие виды разборов, учебные обобщающие сообщения (в устной и письменной форме) по теоретическому материалу раздела, темы, тесты по изученным разделам учебника, письменные работы типа изложения (подробные, в сжатой форме, выборочные) с творческим заданием, сочинения разнообразных жанров, рефераты, лингвистический анализ образных средств фрагментов текстов произведений русской классической и современной литературы и др.

УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКАЯ ЛИТЕРАТУРА

Игнатович, Т. В. От значения к написанию, 8 класс : пособие для учащихся общеобразоват. учреждений с белорус. и рус. яз. обучения / Т. В. Игнатович. — Минск : Народная асвета, 2010.

Игнатович, Т. В. От значения к написанию, 8 класс : пособие для учителей общеобразоват. учреждений с белорус. и рус. яз. обучения / Т. В. Игнатович. — Минск : Народная асвета, 2010.

Лихач, Т. П. Состав слова. Словообразование : пособие для учителей учреждений общ. сред. образования с белорус. и рус. яз. обучения / Т. П. Лихач. — Мозырь : Белый Ветер, 2014.

Обучение русскому языку : лингвокультурологический подход. V—XI классы : учеб.-метод. пособие для учителей учреждений общ. сред. образования с белорус. и рус. яз. обучения /Л. А. Худенко. — Минск : Нац. ин-т образования, 2012.

Олимпиады по русскому языку и литературе : 10 класс / В. Л. Леонovich [и др.]. — Минск : Народная асвета, 2011.

Русецкий, В. Ф. Культура речи, 10 класс : пособие для учащихся общеобразоват. учреждений с белорус. и рус. яз. обучения / В. Ф. Русецкий. — Минск : Народная асвета, 2010.

Русецкий, В. Ф. Культура речи, 10 класс : пособие для учителей общеобразоват. учреждений с белорус. и рус. яз. обучения / В. Ф. Русецкий. — Минск : Народная асвета, 2010.

Русский язык в 10 классе : учебно-методическое пособие для учителей общеобразоват. учреждений с белорус. и рус. яз. обучения / Л. А. Мурина [и др.]. — Минск : Нац. ин-т образования, 2010.

Санникович, И. М. Функциональная стилистика : пособие для учителей учреждений общ. сред. образования с белорус. и рус. языками обучения / И. М. Санникович. — Минск : Нац. ин-т образования, 2012.

Санникович, И. М. Функциональная стилистика русского языка, 10 класс : пособие для учащихся общеобразоват. учреждений с белорус. и рус. яз. обучения / И. М. Санникович. — Минск : Народная асвета, 2010.

Сидоренко, Р. С. Поэтические гимны морфологии, 7 класс : пособие для учителей общеобразоват. учреждений с белорус. и рус. яз. обучения / Р. С. Сидоренко. — Минск : Народная асвета, 2010.

Сидоренко, Р. С. Поэтические гимны морфологии, 7 класс : пособие для учащихся общеобразоват. учреждений с белорус. и рус. яз. обучения / Р. С. Сидоренко. — Минск : Народная асвета, 2010.

Уроки русского языка в 10 классе / Л. А. Мурина, Е. Е. Долбик, Р. С. Сидоренко. — Минск : Народная асвета, 2010.

ПОЯСНИТЕЛЬНАЯ ЗАПИСКА

Курс русской литературы в X классе предусматривает два уровня: *базовый* и *повышенный*, которые отличаются не только количеством часов (на базовом уровне 53 часа, из них 2 контрольных сочинения; на повышенном уровне — 105 часов, из них 4 контрольных сочинения и 5 часов резервного времени), но и объемом художественных произведений, знаниями и умениями, что обусловлено глубиной подачи материала, методическими и литературоведческими подходами к изучению произведений.

Содержание учебной программы как для базового, так и повышенного уровней предусматривает постижение художественного мира писателя, нравственной и эстетической ценности его произведений, тенденций историко-литературного процесса. На повышенном уровне к художественным текстам русских писателей добавлены тексты зарубежных авторов. Это дает возможность определить место русской литературы в контексте европейской и мировой литератур, выявить общие закономерности. Учитывая факт изучения белорусской литературы, учитель также может показать связи двух славянских литератур или авторов. Материал изложен в программе в хронологическом, историко-литературном плане на обоих уровнях, а сведения по теории литературы отличаются глубиной изучения. Повышенный уровень предполагает рассмотрение художественного текста с опорой на литературную критику. По сравнению с базовым уровнем расширен круг изучаемых писателей (Н. С. Лесков, И. А. Гончаров и др.). Увеличен объем знаний по биографии авторов, дополнен список художественных текстов, предлагаемых для изучения и для дополнительного чтения. На базовом уровне для обязательного чтения дано одно произведение (по выбору учителя или учеников), на повышенном уровне изучаются оба произведения. При реализации программы повышенного уровня учитель сам определяет глубину изучения литературного

процесса, творчества писателя, метод анализа художественного произведения, учитывая возможности учащихся. Все это требует от него *новых подходов к уроку* литературы в старших классах. Таким образом, программы двух уровней обеспечивают вариативность и дифференциацию литературного образования.

СОДЕРЖАНИЕ УЧЕБНОГО ПРЕДМЕТА

(105 ч, из них 4 контрольных сочинения и 5 ч резервного времени)

ЛИТЕРАТУРА ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XIX ВЕКА. РАСЦВЕТ РЕАЛИЗМА

Обзор (1 ч)

Общественно-исторические условия развития русской литературы во второй половине XIX века: Крымская война, отмена крепостного права, обострение социальных противоречий. Появление разночинцев как общественной силы демократического движения.

Развитие общественной мысли: споры между революционными демократами и либерально настроенными писателями. Раскол в редакции «Современника» как важнейшее событие в литературном процессе второй половины XIX века.

Утверждение реализма в литературе. Поиски нового героя в литературе 1850—1860-х годов. Романы И. А. Гончарова, И. С. Тургенева, произведения Н. С. Лескова. Взгляды революционно-демократической интеллигенции на будущее России (Н. Г. Чернышевский. «Что делать?»).

Развитие темы «маленького человека» в произведениях И. С. Тургенева, М. Е. Салтыкова-Щедрина, Ф. М. Достоевского, А. П. Чехова.

Полемика о предназначении искусства, направления в литературе: «пушкинское», «гоголевское», «чистое искусство».

Патриотизм и гражданственность русской литературы, общедемократические идеи: гуманизм, проповедь социальной справедливости, добра, милосердия, равенства. Отражение вечных нравственных ценностей.

Реализм в других видах искусства.

Литература и искусство. Развитие русской живописи. Гуманистическая направленность картины *А. А. Иванова* «Явление Христа народу», проповедь добра и любви к человеку. Художники-передвижники. Картина *И. Н. Крамского* «Христос в пустыне» как осознание трагических противоречий жизни. Народная судьба как лейтмотив полотен *И. Е. Репина* «Крестный ход на Пасху в Курской губернии» и «Бурлаки на Волге». Философские мотивы в живописи *Н. Н. Ге*. Пейзажная живопись *И. И. Шишкина*, *А. К. Саврасова*, *В. Д. Поленова*, *И. И. Левитана*. История России на полотнах *В. И. Сурикова*. Портреты *В. А. Серова*.

Развитие русской музыкальной культуры. Музыка и литература. Творчество *М. И. Глинки*. «Судьба народная, судьба человеческая» в опере *М. П. Мусоргского* «Борис Годунов». «Могучая кучка», творчество *П. И. Чайковского*, *С. В. Рахманинова*.

А. Н. О с т р о в с к и й. «Гроза», «Бесприданница» (6 ч).

Жизненный и творческий путь писателя. Островский как создатель русского национального театра. Новаторство *А. Н. Островского*-драматурга. Непреходящая актуальность «пес жизни» Островского.

«Гроза». История создания. Символический смысл названия. Язык драмы (речь, монолог и мизансцена, реплика, ремарка). Особенности изображения русской действительности в драме. Семейный и социальный конфликт в пьесе. Мастерство *А. Н. Островского* в создании характеров *Кабанихи*, *Дикого*, *Тихона*. Роль второстепенных персонажей в развитии авторской концепции. Душевная драма *Катерины*.

Роль *А. Н. Островского* в становлении психологической драмы. Литературные критики о пьесе «Гроза».

Сценичность пьесы. Сценическая история «Грозы».

«Бесприданница». Русское купечество в новую историческую эпоху: этика и психология. Власть денег и сила человеческих чувств в пьесе. Трагедия красоты в меркантильном обществе. Развитие конфликта и система образов. *Карандышев* и тема «маленького человека» в русской литературе.

«Бесприданница» в театральных и кинематографических интерпретациях.

А. Н. Островский на белорусской сцене.

Теория литературы. Социально-психологическая драма.

Д л я д о п о л н и т е л ь н о г о ч т е н и я

А. Н. Островский. «Без вины виноватые», «Последняя жертва», «Таланты и поклонники», «Доходное место», «На всякого мудреца довольно простоты».

Ф. И. Т ю т ч е в. «Осенний вечер», «Полдень», «Тени сизые смешались...», «О чем ты воешь, ветер ночной...», «Не то, что мните вы, природа...», «Природа-сфинкс. И тем она верней...», «Silentium», «О вещая душа моя...», «Два голоса», «Фонтан», «Цицерон», «Умом Россию не понять...», «О, этот Юг, о, эта Ницца...», «Я очи знал, о, эти очи...», «О, как убийственно мы любим...», «К. Б.» («Я встретил вас — и все былое») (4 ч).

Очерк жизни и творчества. Романтические основы мировосприятия автора. Основные темы, мотивы и образы лирики. Тайна природы и человеческой жизни в поэзии Тютчева. Обожествление природной сущности. Тонкость и психологическая глубина в раскрытии человеческих переживаний. Нравственные идеалы поэта и средства их художественного воплощения. Философская глубина лирики. Тема России. Любовная лирика.

Теория литературы. Углубление понятий «философская лирика», «художественный образ».

А. А. Ф е т. «Я пришел к тебе с приветом...», «Шепот, робкое дыханье...», «Ярким солнцем в лесу пламенеет костер...», «Хоть счастье судьбой даровано не мне...», «Одним толчком согнать ладью живую...», «На заре ты ее не буди...», «Сияла ночь. Луной был полон сад...», «Учись у них, у дуба, у березы...», «Я тебе ничего не скажу...», «Это утро, радость эта...», «Скрип шагов вдоль улиц белых...» (3 ч).

Очерк жизни и творчества. Слияние внешнего и внутреннего мира в лирике Фета. Идея гармонии человека и природы. Вечность и мгновение, жизнь и смерть — важнейшие мотивы лирики Фета. Жизнерадостное, тонкое, изящное чувство природы. Изображение тончайших оттенков переживаний, воссоздание мимолетных настроений человека, остро чувствующего красоту мира, радость жизни, счастье любви.

Теория литературы. Импрессионизм и музыкальность поэзии Фета.

Д л я д о п о л н и т е л ь н о г о ч т е н и я

Я. П. Полонский. «Ночь», «Песня цыганки», «Узница».

А. Н. Майков. «Сомнение», «Октава», «Мечтания», «Под дождем», «Вчера — и в самый миг разлуки...».

С. Я. Надсон. «Друг мой, брат мой, усталый, страдающий брат...», «Если душно тебе, если нет у тебя...», «И крики оргии, и гимны ликованья...».

А. К. Толстой. «Средь шумного бала, случайно...», «То было раннею весной...», «Коль любить, так без рассудку...», «Слеза дрожит в твоём ревнивом взоре...», «Колодники», «Кабы знала я, кабы ведала...», «Пусть тот, чья честь не без укора...», «Тщетно, художник, ты мнишь...».

И. А. Г о н ч а р о в. «Обломов» (5 ч).

Жизненный и творческий путь писателя.

«Обломов». История создания и композиция романа. Глава «Сон Обломова» и её роль в произведении. Обломовка и Петербург. Система образов романа. Обломов и Штольц. Тема любви в романе. Статья Н. А. Добролюбова «Что такое обломовщина?».

И. С. Т у р г е н е в. «Отцы и дети»; стихотворения в прозе: «Воробей», «Мы ещё повоюем», «Русский язык» (9 ч).

Жизненный и творческий путь.

«Отцы и дети». История создания. Сюжет, композиция, проблематика романа. Смысл названия. Нигилизм как знамение времени и болезнь переходных эпох. Развенчание теории жизнью. Базаров — герой своего времени. «Поединок» с аристократами. Отношение Базарова к природе, любви, искусству, религии. Мнимые последователи Базарова (Ситников, Кукшина). Базаров и женские образы в романе. Проблема отцов и детей. Смысл финала романа. Критики о Базарове.

Стихотворения в прозе. Поэтические миниатюры как художественное отражение нравственных идеалов автора. Тематическое разнообразие, связь с контекстом эпохи, философичность, выразительность, лаконизм стихотворений в прозе.

Своеобразие стиля, особенности психологизма Тургенева.

Традиции Тургенева в литературе последующих десятилетий.

Теория литературы. Роман как эпический жанр. Понятие о стиле произведения и стиле писателя. Развитие понятия о стихотворении в прозе.

Для дополнительного чтения

И. С. Тургенев. «Рудин», «Дворянское гнездо», «Накануне», «Новь».

И. А. Гончаров. «Обыкновенная история».

О. де Бальзак. «Евгения Гранде».

Н. С. Л е с к о в. «Леди Макбет Мценского уезда» (2 ч).

Очерк жизни и творчества писателя.

«Леди Макбет Мценского уезда». История создания повести. Образ Катерины Измайловой. Губительность безоглядной страсти.

Литература и искусство. Опера Д. Д. Шостоковича «Катерина Измайлова».

Н. А. Н е к р а с о в. «На улице», «Вчерашний день, часу в шестом...», «Элегия» (1874), «Давно — отвергнутый тобою...», «Тройка»; поэма «Кому на Руси жить хорошо» (главы по выбору учителя) (6 ч).

Очерк жизни и творчества. Личность поэта. Некрасов — редактор журнала «Современник».

Лирика. Основные темы и образы поэзии Некрасова. Произведения урбанистической лирики Некрасова. Живость и яркость зарисовок. Глубина сострадания поэта героям уличных сцен. Образ Музы в лирике Некрасова. Нравственный идеал поэта — служение делу просвещения и свободы.

«Кому на Руси жить хорошо». История создания. Жанрово-композиционное своеобразие. Демократические идеалы автора. Угнетатели и защитники народа. Сатирические образы помещиков. Многообразие крестьянских типов. Судьба русской женщины в поэме. Послереформенная Россия глазами крестьян. Проблема счастья и смысла жизни. Образ народного заступника. Фольклорная основа произведения.

Особенности некрасовского реализма.

Некрасовские мотивы в творчестве белорусских поэтов.

Теория литературы. Народность литературы. Углубление понятия об индивидуальном стиле писателя.

Литература и искусство. Некрасовские мотивы в русской живописи.

Для дополнительного чтения

Н. А. Некрасов. «Я не люблю иронии твоей...», «Мы с тобой бестолковые люди...», «Тяжелый крест достался ей на долю...», «Ты всегда хороша несравненно...», «Тяжелый год — сломил меня недуг...», «Прости», «Когда из мрака заблужденья...», «Рыцарь на час», «Памяти Добролюбова», «Поэт и гражданин», «В дороге», «Умру я скоро. Жалкое наследство...».

М. Е. Салтыков-Щедрин. «История одного города» (главы по выбору учителя) (3 ч).

Очерк жизни и творчества.

«История одного города». Проблематика, система образов, особенности жанра.

Прием гротеска в изображении градоначальников. Проблема взаимоотношения народа и деспотичной власти. История и современность в сатире Щедрина, ее политический и социальный смысл.

Теория литературы. Виды художественной условности в искусстве. Средства комического изображения (эзопов язык, аллегория, гипербола, гротеск).

Для дополнительного чтения

М. Е. Салтыков-Щедрин. «Господа Головлевы»; сказки.

Ф. М. Достоевский. «Преступление и наказание» (13 ч).
Жизненный и творческий путь.

«Преступление и наказание» как социальный и философско-психологический роман. История создания. Смысл названия. Проблематика, система образов. Социальные, психологические и идейные причины преступления Раскольникова. Антигуманный смысл теории Раскольникова и ее развенчание. «Двойники» Раскольникова (Лужин и Свидригайлов). Петербург в романе. Образы «униженных» и «оскорбленных». «Вечная» Сонечка. Роль библейских мотивов в романе. Проблема совести, свободы и личной ответственности человека за свою позицию и деяния. Сны Раскольникова как часть психологического портрета героя. Роль эпилога в романе. Тема падения и духовного возрождения человека.

Экранизации романа Ф. М. Достоевского «Преступление и наказание».

Теория литературы. Понятие о полифонизме романов Достоевского.

Для дополнительного чтения

Ф. М. Достоевский. «Идиот».

Т. Драйзер. «Американская трагедия».

Л. Н. Толстой. «Крейцерова соната».

Н. С. Лесков. «Очарованный странник».

Л. Н. Толстой. «Война и мир» (20 ч).

Жизненный и творческий путь.

«Война и мир» — роман-эпопея. Авторский замысел и история создания. Своеобразие композиции. Смысл названия. Частная жизнь человека и история в романе. «Мысль народная» в эпопее. Оценка писателем всех сфер жизни (любви, природы, искусства, войны, государственной деятельности) по законам простоты, добра, правды. Разум и чувство в оценке Толстого. Война 1805—1807 гг. — эпоха «неудач» и «срама» в изображении Толстого. Народ в эпопее. Бородинское сражение как идейно-кульминационный центр произведения. Философия жизни Платона Каратаева. Нравственная сила русского национального характера как причина победы над Наполеоном. Проблема истинного и ложного героизма. Смысл противопоставления образов Кутузова и Наполеона. Любимые герои: Андрей Болконский, Пьер Безухов, Наташа Ростова, Марья Болконская — в поисках смысла жизни. «Мысль семейная» в романе. Идея единения всех добрых начал жизни.

Мастерство писателя-психолога. Своеобразие стиля.

Творчество Толстого как одна из вершин реализма в русской литературе. Его мировое значение.

Л. Н. Толстой и белорусская культура.

Экранизации романа Л. Н. Толстого «Война и мир».

Теория литературы. Жанр романа-эпопеи. «Диалектика души» как принцип изображения внутренней жизни героев.

Для дополнительного чтения

Л. Н. Толстой. «Анна Каренина», «Воскресение».

Г. Флобер. «Госпожа Бовари».

Э. Золя. «Западня».

РУССКИЙ РЕАЛИЗМ КОНЦА XIX — НАЧАЛА XX ВЕКА

Обзор (1 ч)

Споры писателей (А. П. Чехова, М. Горького, В. Г. Короленко и др.) о кризисе и «конце» реализма. Продолжение классических традиций и поиски новых возможностей реалистического искусства в творчестве Л. Н. Толстого, А. П. Чехова, И. А. Бунина, И. С. Шмелева, В. В. Вересаева и др. Взаимодействие реализма с другими творческими методами и направлениями.

А. П. Чехов. «Человек в футляре», «Ионыч», «Попрыгунья», «Дама с собачкой» и др.; «Вишневый сад», «Дядя Ваня» (9 ч).

Жизненный и творческий путь. Сатирическое обличение человеческих пороков в рассказе «Человек в футляре». Духовная деградация личности и возможность выбора иного жизненного пути в рассказе «Ионыч». Тема любви и женского счастья в рассказах «Попрыгунья», «Дама с собачкой». Лиризм повествования.

«**Вишневый сад**». Чехов — основоположник «новой драмы». История создания и постановки пьесы. Художественные особенности драмы (скрытый конфликт, внешний и внутренний сюжет, «подводное течение», пауза, умолчание, ремарки). Многозначность символики названия. Постановка коренных вопросов бытия: человек и время; прошлое, настоящее и будущее России. Роль эпизодических и внесценических персонажей. Герои-«недотепы». Смысл финала. Отстаивание драматургом определения жанра пьесы как комедии. Сценичность пьесы и трудность театрального воплощения авторской концепции.

«**Дядя Ваня**». Поэтизация труда, нравственная чистота и красота человека. Самопожертвование и корыстное существование за счет других. Истинная интеллигентность и иждивенческая позиция. Защита природы. Лиризм пьесы.

А. П. Чехов и современная ему Беларусь (переписка с белорусской интеллигенцией). М. Богданович, Я. Брыль о Чехове.

Пьесы А. П. Чехова на белорусской сцене.

Теория литературы. Подтекст в литературном произведении. Углубление понятия «художественная деталь». Понятие «лирический пейзаж». Черты «новой драмы».

Д л я д о п о л н и т е л ь н о г о ч т е н и я

А. П. Чехов. «Дом с мезонином», «Анна на шее», «Душечка»; пьесы «Три сестры», «Чайка».

Э. Хемингуэй. «Старик и море».

М. Г о р ь к и й. Рассказ «Челкаш»; пьеса «На дне» (6 ч).

Жизненный и творческий путь.

«Челкаш». Тема босячества. Проблема нравственного выбора человека в решающий момент жизни. Гуманность авторской позиции в оценке характеров и судеб героев.

М. Горький — драматург.

«На дне». Нравственная и философская проблематика пьесы. Характеры и судьбы людей «дна». Жизненная позиция Луки. Спор о назначении человека. Смысл финала пьесы. «На дне» как социально-философская драма. Сценическая история пьесы.

Писатели Беларуси о М. Горьком.

Теория литературы. Философская драма как жанр.

Д л я д о п о л н и т е л ь н о г о ч т е н и я

М. Горький. «Фома Гордеев», «По Руси», «Городок Окуров», «Жизнь Матвея Кожемякина», «Коновалов»; пьесы: «Варвары», «Дачники», «Дети солнца».

И. А. Б у н и н. Лирика: поэма «Листопад», стихотворения «Слово», «Пустошь». Проза: «Антоновские яблоки», «Грамматика любви», «Легкое дыхание», «Господин из Сан-Франциско», сборник «Темные аллеи» (3—4 рассказа по выбору учителя) (5 ч).

Жизненный и творческий путь.

Лирика. Тема Родины и русской природы в поэме «Листопад». Живописность, внешняя изобразительность, ритмическая организация как характерные черты бунинского стиля. Традиции А. А. Фета, Ф. И. Тютчева, А. К. Толстого и характер их осмысления.

Проза. Рассказ «Антоновские яблоки» — повествование о конце помещичье-крестьянской Руси, о судьбах России и судьбах народных.

Психологизм рассказов о любви («Легкое дыхание» «Грамматика любви», сборник «Темные аллеи» и др.).

Социально-философская проблематика рассказа «Господин из Сан-Франциско».

Непрятие Октябрьской революции («Окаянные дни»). Творчество Бунина в эмиграции («Темные аллеи», «Жизнь Арсеньева»). Эволюция бунинского отношения к советской культуре.

Теория литературы. Лиризм художественной прозы. Углубленные понятия «импрессионизм».

Для дополнительного чтения

И. А. Бунин. «Иван-Рыдалец», «Чистый понедельник», «Жизнь Арсеньева», «Окаянные дни».

Л. Н. Андреев. «Иван Иванович», «Рассказ о семи повешенных», «Большой шлем», «Губернатор».

А. Т. Аверченко. «Молодняк», «Люди-братья», «Неизлечимые» и др.

А. И. Куприн. «Гранатовый браслет», «Олеся» (4 ч)

Очерк жизни и творчества.

«Гранатовый браслет». Любовь как «величайшая тайна в мире». Трагическая история жизни и бескорыстной любви Желткова. Тема социального неравенства в рассказе, психологизм в изображении героев. Символика детали.

«Олеся». Поэтизация любви и природы. Богатство духовного мира героини. Трагическая судьба Олеси. Глубокий психологизм повести.

Теория литературы. Сотворчество автора и читателя.

Для дополнительного чтения

А. И. Куприн. «Гамбринус», «Изумруд».

Ги де Мопассан. «Жизнь».

Г. Манн. «Верноподданный».

Т. Манн. «Тристан», «Тонио Крегер».

Т. Драйзер. «Сестра Керри».

А. Франс. «Боги жаждут».

Д. Голсуорси. «Сага о Форсайтах».

Б. Прус. «Кукла».

Повторение (1 ч)

Особенности развития русской литературы в XIX веке. Мировое значение русской литературы XIX века.

ДЛЯ ЗАУЧИВАНИЯ НАИЗУСТЬ

А. Н. Островский. «Гроза» (монолог Катерины).

Н. А. Некрасов. Поэма «Кому на Руси жить хорошо» (2 отрывка из поэмы).

Ф. И. Тютчев. 2—3 стихотворения (по выбору учащихся).

А. А. Фет. 2—3 стихотворения (по выбору учащихся).

Л. Н. Толстой. «Война и мир» (2 отрывка из романа).

ОСНОВНЫЕ ВИДЫ УСТНЫХ И ПИСЬМЕННЫХ РАБОТ

Устный и письменный пересказ художественных произведений или отрывков из них (подробный, краткий, выборочный, художественный, творческий) с элементами анализа.

Устное и письменное сочинение-рассуждение по изученному произведению: формулировка вопроса к изучаемому произведению, развернутый ответ на вопрос, проблемная характеристика (индивидуальная, сравнительная, групповая) героев произведения.

Устный или письменный отзыв о самостоятельно прочитанном произведении, просмотренном кинофильме, телепередаче, спектакле, прослушанной звукозаписи (с мотивировкой своего отношения), об актерском и авторском чтении.

Устное или письменное сочинение в жанре рассказа, дневниковых записей, письма, инсценировки (о посещении выставки, музея, об архитектурных памятниках города и т. д.).

Очерк, публицистическая, литературно-критическая статья.

Доклад и реферат на литературную тему (по одному или нескольким источникам).

Составление сложного плана прочитанного произведения и собственного высказывания.

Рецензия на самостоятельно прочитанную книгу, просмотренные кинофильм, телепередачу, спектакль, произведение живописи, музыки.

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ
К РЕЗУЛЬТАТАМ УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УЧАЩИХСЯ

Учащиеся д о л ж н ы з н а т ь / п о н и м а т ь:

- ◆ образную природу словесного искусства;
- ◆ содержание изученных произведений, их тематику, систему образов, композицию, изобразительно-выразительные средства языка, пафос литературного произведения;
- ◆ основные факты жизни и творчества писателей-классиков XIX и XX веков;
- ◆ этапы и закономерности русского и мирового литературного процесса;
- ◆ основные теоретико-литературные понятия, необходимые для самостоятельного анализа и оценки художественных произведений: народность литературы; импрессионизм; роман как эпический жанр, жанр романа-эпопеи, полифонизм романа; отличие драмы как жанра от трагедии, черты «новой драмы»; социально-психологическая драма, философская драма, философская лирика, стихотворение в прозе, лиризм художественной прозы, лирический пейзаж; стиль произведения и индивидуальный стиль писателя, подтекст в литературном произведении, углубление понятия «художественная деталь»; средства сатирического изображения; виды художественной условности в искусстве; сотворчество автора и читателя; спектакль и экранизация как разные формы художественного прочтения литературного произведения;
- ◆ традиции и новаторство в русской литературе;
- ◆ взаимодействие русской, белорусской и мировой литератур.

Учащиеся д о л ж н ы у м е т ь:

- ◆ владеть анализом художественного произведения, используя знания по теории литературы, привлекая источники литературной критики;
- ◆ выделять основные проблемы, давать характеристику персонажам, определять особенности композиции и т. д.;
- ◆ характеризовать ключевые эпизоды (сцены), определяя их роль в художественном произведении;
- ◆ ориентироваться в литературном процессе, литературных направлениях;

- ◆ определять жанр произведения, его основные признаки;
- ◆ обобщать материал по творчеству писателя и литературного периода;
- ◆ составлять тезисы, конспекты, пользоваться справочной литературой;
- ◆ писать сочинения в разных жанрах на литературную тему; сочинение на свободную тему; рецензии, отзывы и т. д.;
- ◆ свободно владеть формами устной и письменной речи;
- ◆ участвовать в полемике, доказательно приводить аргументы, проявляя знания теоретико-литературного характера.

ЛИТЕРАТУРА

Айзерман, Л. С. Литература в старших классах. Уроки и проблемы : кн. для учителя / Л. С. Айзерман. — М., 2002.

Активные формы преподавания литературы : лекции и семинары на уроках в старших классах. — М., 1991.

Андреева, Т. Н. Уроки словесности : Современная поэзия : Вторая половина XX в. : дидактические материалы по русскому языку и литературе / Т. Н. Андреева. — М., 2001.

Беляева, Н. В. Уроки изучения лирики в школе : Теория и практика дифференцированного подхода к учащимся : кн. для учителя литературы / Н. В. Беляева. — М., 2004.

Богданова, О. Ю. Бунин в школе : кн. для учителя / О. Ю. Богданова. — М., 2003.

Бочаров, С. Г. Роман Л. Толстого «Война и мир» / С. Г. Бочаров. — М., 1987.

Браже, Т. Г. Целостное изучение эпического произведения : пособие для учителя / Т. Г. Браже. — 2-е изд., перераб. — СПб., 2000.

Бурдина, И. Ю. Чехов в школе : кн. для учителя / И. Ю. Бурдина. — М., 2002.

Волков, С. В. Готовясь к уроку литературы / С. В. Волков. — М., 2008.

Выготский, Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский. — М., 1987.

Гуковский, Г. А. Изучение литературного произведения в школе : методологические очерки о методике / Г. А. Гуковский. — М., 2000.

Гуляков, Е. Н. Новые педагогические технологии. Развитие художественного мышления и речи на уроках литературы / Е. Н. Гуляков. — М., 2006.

Дановский, А. В. Системно-функциональное формирование теоретико-литературных понятий в средних учебных заведениях : учеб. пособие / А. В. Дановский. — М., 1989.

Доманский, В. А. Культурологические основы изучения литературы в школе / В. А. Доманский. — Томск, 2000.

Дрозд, Б. Д. Уроки анализа литературного произведения / Б. Д. Дрозд. — М., 2008.

Есин, А. Б. Принципы и приемы анализа литературного произведения : учеб. пособие для студентов и преподавателей филол. ф-тов, учителей-словесников / А. Б. Есин. — М., 1998.

Жижина, А. Д. Над строками лирических произведений / А. Д. Жижина. — М., 2002.

Загребельная, И. Н. Литературные гостиные в 8—11 классах / И. Н. Загребельная. — М., 2008.

Зинин, С. А. Внутрипредметные связи школьного историко-литературного курса / С. А. Зинин. — М., 2006.

Захарова, С. Н. Русская литература. Задания для тематического и итогового контроля. 10—11 классы / С. Н. Захарова, О. И. Царева, Е. А. Темушева. — Минск : Народная асвета, 2012.

Калганова, Т. А. Сочинения различных жанров в старших классах / Т. А. Калганова. — М., 1997.

Капитанова, Л. А. Тургенев в школе : кн. для учителя / Л. А. Капитанова. — Минск, 2002.

Капшай, Н. П. Работа над поэтическим текстом в школе / Н. П. Капшай. — Минск, 2001.

Качурин, М. Г. Ученик-исследователь на уроках литературы / М. Г. Качурин. — М., 2001.

Колеченко, А. К. Энциклопедия педагогических технологий : материалы для специалиста образовательного учреждения / А. К. Колеченко. — М., 2006.

Колокольцев, Е. Н. Искусство на уроках литературы / Е. Н. Колокольцев. — Киев, 1991.

Манн, Ю. В. Гоголь в школе / Ю. В. Манн, Е. И. Самородницкая. — М., 2007.

Методика преподавания литературы : пособие для студентов и преподавателей : в 2 ч. / под ред. О. Ю. Богдановой, В. Г. Маранцмана. — М., 1995.

Мушинская, Т. Ф. Художественная литература и самореализация личности / Т. Ф. Мушинская. — Минск, 1991.

Рожина, Л. Н. Художественное познание человека и развитие личности старшеклассников / Л. Н. Рожина. — М., 1992.

Рыбникова, М. А. Очерки по методике литературного чтения : пособие для учителя / М. А. Рыбникова. — М., 1985.

Свирина, Н. М. Культурный контекст на уроках литературы : кн. для учителя / Н. М. Свирина — М., 2001.

Скоркина, Н. М. Литературные гостиные / Н. М. Скоркина. — Волгоград, 2002.

Суслова, Н. В. Уроки русской литературы в X классе / Н. В. Суслова, Т. Н. Усольцева. — Минск, 2005.

Тодоров, Л. В. Современный кабинет литературы / Л. В. Тодоров, Е. И. Белоусова. — М., 2008.

Тралкова, Н. Б. Сочинение на литературную тему как учебная задача : пособие для учителя / Н. Б. Тралкова. — М., 2002.

Учимся писать отзыв о литературном произведении / сост. О. И. Царева [и др.]. — Минск, 2008.

Фогельсон, И. А. Литература учит : кн. для учащихся / И. А. Фогельсон. — М., 1990.

Христинина, Е. В. Зарубежная литература в контексте мировой художественной культуры : программа и методич. рекомендации для школ, лицеев, гимназий, колледжей / Е. В. Христинина. — М., 1993.

Черняк, М. А. Современная русская литература. 10—11 классы / М. А. Черняк. — М., 2007.

Чертов, В. Ф. Слово — образ — смысл. Филологический анализ литературного произведения. 10—11 классы / В. Ф. Чертов [и др.]. — М., 2007.

Юрьева, О. Ю. Достоевский в школе / О. Ю. Юрьева. — М., 2007.

Якушин, Н. И. Некрасов в школе / Н. И. Якушин. — М., 2004.

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Вучэбны прадмет «Замежная мова» выконвае важную ролю ў фарміраванні полікультурнай асобы, здольнай выкарыстоўваць вывучаемую мову ў разнастайных сітуацыях міжкультурнай камунікацыі. Яго змест спрыяе павышэнню ўзроўню гуманітарнай адукацыі вучняў пры дапамозе далучэння да духоўнага багацця іншых народаў, фарміраванню гатоўнасці да ўзаемаразумення, выхаванню ў духу талерантнасці, развіццю здольнасці перадаваць падчас іншамоўных зносін уласныя думкі і пачуцці.

Вывучэнне замежнай мовы як сродка зносін у кантэксце дыялогу нацыянальных культур у спалучэнні з авалоданнем навыкамі і ўменнямі самаадукацыйнай і пазнавальнай дзейнасці на ёй абумоўлівае высокую акадэмічную, агульнаінтэлектуальную, культуралагічную і практычную значнасць прадмета.

Мэты і змест навучання замежным мовам арыентаваны на сумеснае вывучэнне моў і культур. Замежная мова выступае як сродак фарміравання і выхавання маральна адказнай асобы, як сродак зносін, пазнання, асэнсавання і інтэрпрэтацыі фактаў іншай культуры, усведамлення сваёй уласнай культуры і азнаямлення з ёй прадстаўнікоў іншамоўных згуртаванняў.

Мэты навучання замежнай мове

Стратэгічны мэтавы арыенцір навучання замежным мовам — фарміраванне полікультурнай асобы вучняў шляхам выкарыстання патэнцыялу вучэбнага прадмета для сацыялізацыі падростаючага пакалення, з'яўлення ў яго гуманістычных каштоўнасных арыентацый, узбагачэння духоўнага свету падчас авалодання іншамоўнай камунікатыўнай кампетэнцыяй.

Адукацыйныя мэты — авалоданне асноўнымі відамі маўленчай дзейнасці (успрыманне і разуменне іншамоўнага маўлення на слых, гаварэнне, чытанне, пісьмо і пісьмовае маўленне) і фарміраванне адпаведных моўных ведаў, маўленчых навыкаў і ўменняў; узбагачэнне моўнага, маўленчага і асобаснага вопыту вучняў пры дапамозе пашырэння кругагляду і на аснове засваення культурознаўчых і лінгвакраіназнаўчых рэалій.

Рэалізацыя адукацыйных мэт накіравана на практычнае авалоданне замежнай мовай як сродкам зносін у адзінстве яе кагнітыўнай, камунікатыўнай і экспрэсіўнай функцый; на фарміраванне ўменняў самастойнай работы з іншамоўным матэрыялам.

Развіццёвыя мэты — кагнітыўнае, камунікатыўнае і эмацыянальнае развіццё вучняў праз авалоданне спосабамі фарміравання і фармулявання думкі на замежнай мове, умацаванне лінгвістычнага кампанента гуманітарнага мыслення, узбагачэнне эмацыянальна-пачуццёвай сферы асобы, фарміраванне моўнай здольнасці ў адзінстве параджэння і ўспрымання маўлення.

Развіццёвыя мэты рэалізуюцца праз развіццё і ўдасканаленне маўленчых механізмаў і здольнасцей, што забяспечваюць успрыманне і перадачу інфармацыі з дапамогай моўных сродкаў вывучаемай замежнай мовы на аснове атрыманых ведаў, навыкаў і ўменняў.

Выхаваўчыя мэты — сацыялізацыя асобы праз забеспячэнне гатоўнасці да міжкультурнай камунікацыі, узбагачэнне духоўнага свету вучняў, выхаванне ў іх культуры мыслення і маўленчых паводзін; фарміраванне гуманістычных каштоўнасных арыентацый.

Рэалізацыя выхаваўчых мэт спрыяе эфектыўнай адаптацыі асобы да іншага сацыяльнага асяроддзя, забяспечваючы самакантроль і адэкватную самаацэнку.

Мэты навучання замежным мовам дасягаюцца падчас фарміравання ў вучняў іншамоўнай камунікатыўнай кампетэнцыі ў адзінстве яе складальнікаў (маўленчага, моўнага, сацыякультурнага, кампенсаторнага, вучэбна-пазнавальнага).

Камунікатыўная кампетэнцыя — валоданне сукупнасцю маўленчых, моўных, сацыякультурных норм вывучаемай мовы, а таксама кампенсаторнымі і вучэбна-пазнавальнымі ўменнямі, якія дазваляюць выпускніку ўстанова агульнай сярэдняй адукацыі

ажыццяўляць міжкультурную камунікацыю і вырашаць камунікатыўныя, адукацыйныя, пазнавальныя і іншыя задачы.

Маўленчая кампетэнцыя — сукупнасць навыкаў і ўменняў маўленчай дзейнасці (гаварэнне, успрыманне і разуменне маўлення на слых, чытанне і пісьмовае маўленне), веданне норм маўленчых паводзін; набыццё на гэтай аснове вопыту іх ужывання для паводовы лагічнага і звязнага па форме і змесце ўласнага выказвання; а таксама для разумення і інтэрпрэтацыі выказвання іншых людзей.

Моўная кампетэнцыя — сукупнасць ведаў аб правілах функцыянавання моўных (фанетычных, арфаграфічных, лексічных і граматычных) сродкаў у маўленчай дзейнасці і навыкаў іх выкарыстання ў камунікатыўных мэтах.

Сацыякультурная кампетэнцыя — сукупнасць ведаў аб нацыянальна-культурнай спецыфіцы краін вывучаемай мовы, уменняў будаваць свае маўленчыя і немаўленчыя паводзіны ў адпаведнасці з гэтай спецыфікай, уменняў прадстаўляць на гэтай аснове сваю краіну і яе культуру ва ўмовах іншамоўных міжкультурных зносін.

Кампенсаторная кампетэнцыя — сукупнасць уменняў выкарыстоўваць дадатковыя вербальныя сродкі і невербальныя спосабы рашэння камунікатыўных задач ва ўмовах дэфіцыту наяўных моўных сродкаў.

Вучэбна-пазнавальная кампетэнцыя — сукупнасць агульных і спецыяльных вучэбных уменняў, неабходных для ажыццяўлення самастойнай дзейнасці па авалоданні замежнай мовай, вопыт іх выкарыстання.

Дасягненню мэт навучання павінны садзейнічаць усе формы адукацыйнага працэсу.

Агульныя патрабаванні да зместу навучання

Змест моўнай адукацыі ўяўляе сабой адзінства прадметнага і эмацыянальна-каштоўнаснага кампанентаў. Авалоданне прадметным і эмацыянальна-каштоўнасным кампанентамі зместу адукацыі ў іх адзінстве прадугледжвае набыццё вопыту, неабходнага ў міжкультурнай камунікацыі.

Эмацыянальна-каштоўнасны кампанент зместу моўнай адукацыі ўключае сукупнасць адносін асобы да сусветнай моўнай і культурнай спадчыны, а таксама да працэсу авалодання ёй у мэ-

тах асобаснага росту. Дадзены кампанент забяспечвае набыццё вопыту іншамоўных зносін шляхам рэфлексіі, самапазнання, самавызначэння. Працэс авалодання замежнай мовай набывае для вучня асобасны сэнс.

Прадметны змест моўнай адукацыі ўключае наступныя кампаненты:

- сферы зносін і прадметна-тэматычны змест маўлення;
- віды маўленчай дзейнасці і моўны матэрыял;
- сацыякультурныя веды: культуразнаўчыя, краіназнаўчыя і лінгвакраіназнаўчыя;
- кампенсаторныя і вучэбна-пазнавальныя ўменні і навыкі самастойнай работы з іншамоўным матэрыялам;
- авалоданне замежнай мовай як сродкам зносін, адукацыі і самаадукацыі.

Прадметны кампанент зместу забяспечвае валоданне замежнай мовай як сродкам міжкультурных зносін.

Змест моўнай адукацыі ў адзінстве яе лінгвістычнага і экстралінгвістычнага кампанентаў фарміруецца з улікам псіхалагічных і псіхалінгвістычных асаблівасцей працэсу авалодання замежнай мовай.

Адбор зместу вучэбнага матэрыялу, які належыць засвоіць, ажыццяўляецца на аснове наступных метадалагічных арыенціраў:

- накіраванасць педагагічнага працэсу на падрыхтоўку да міжкультурных зносін;
- усебаковы ўлік узаемасувязей: мова — мысленне — культура;
- прад'яўленне каштоўнасцей вывучаемай культуры ў дыялогу з роднай;
- інтэграцыя моўнага, сацыякультурнага, аксіялагічнага кампанентаў зместу навучання;
- аўтэнтычнасць і каштоўнасная значнасць іншамоўных матэрыялаў;
- адпаведнасць вучэбнага матэрыялу сучасным гутарковым нормам вывучаемай мовы.

Структураванне вучэбнага матэрыялу ажыццяўляецца на аснове наступных патрабаванняў:

- бесперапыннае канцэнтрычнае прад'яўленне і накопленне ведаў;
- паэтапнае фарміраванне навыкаў і ўменняў;

- пераемнасць этапаў працэсу авалодання замежнай мовай;
- пастаянная апора на моўны, маўленчы і асобны суб'ектны вопыт вучняў;
- спалучанасць у авалоданні маўленнем і сістэмай мовы;
- улік магчымасцей для фарміравання ўменняў самастойнай работы з іншамоўнымі інфармацыйнымі крыніцамі ў самаадукацыйных мэтах.

Рэалізацыя зместу моўнай адукацыі прадугледжвае паслядоўны ўлік наступных асноўных палажэнняў камунікатыўна арыентаванага навучання:

- мадэліраванне сітуацый зносін, якія стымулююць вучняў да рашэння камунікатыўных задач падчас вывучэння замежнай мовы;
- сітуацыўна абумоўленае авалоданне лексікай і граматыкай вывучаемай мовы;
- выкарыстанне камунікатыўна арыентаваных заданняў на аснове імітацыйных, гульнявых і свабодных зносін;
- актыўнае ўцягванне вучняў у працэс зносін у якасці маўленчых партнёраў;
- ажыццяўленне адукацыйнага працэсу ва ўмовах, набліжаных да рэальных зносін;
- стварэнне матывацыйнай гатоўнасці і патрэбнасці вучняў ва ўспрыманні і засваенні вучэбнага матэрыялу ва ўмовах, набліжаных да рэальных зносін.

Сферы зносін

і прадметна-тэматычны змест маўлення

Сацыяльна-бытавая сфера. Віды жылля.

Вучэбна-працоўная сфера. Адукацыя.

Сацыяльна-культурная сфера. Сродкі масавай інфармацыі. Мастацтва. Моладзь і грамадства.

Сацыяльна-пазнавальная сфера. Навука і тэхніка. Знакамітыя людзі Рэспублікі Беларусь і краін вывучаемай мовы.

Маўленчыя ўменні

Успрыманне і разуменне маўлення на слых — уменне разумець іншамоўнае маўленне ў працэсе непасрэдных зносін з суб'ектамі

нікам, уменне разумець разнажанравыя аўдыя- і відэатэксты з рознай паўнатай і дакладнасцю пранікнення ў іх змест.

Гаварэнне — уменне ажыццяўляць дыялагічныя, маналагічныя і полілагічныя зносіны ў адпаведнасці з мэтамі, задачамі і ўмовамі камунікацыі, з захаваннем норм маўленчага і немаўленчага этыкету.

Чытанне — уменне чытаць і разумець разнажанравыя тэксты з рознай паўнатай і дакладнасцю пранікнення ў іх змест у залежнасці ад віду чытання і далейшага выкарыстання інфармацыі.

Пісьмовае маўленне — уменне прадуцыраваць розныя віды пісьмовых тэкстаў у адпаведнасці з нормаўмі, прынятымі ў краінах вывучаемай мовы, з улікам камунікатыўных задач і адрасата.

Моўныя веда і навыкі

Веда аб сістэме вывучаемай мовы, правілах функцыянавання моўных сродкаў (фанетычных, лексічных, граматычных) у маўленні і навыкі іх выкарыстання ў камунікатыўных мэтах.

Сацыякультурныя веда і ўменні

Веданне сацыякультурнага кантэксту сваёй краіны і краін вывучаемай мовы, уменне будаваць свае маўленчыя і немаўленчыя паводзіны ў адпаведнасці з іх спецыфікай, уменне прадстаўляць сваю краіну і яе культуру ва ўмовах іншамоўных міжкультурных зносін.

Кампенсаторныя ўменні

Уменні выкарыстоўваць розныя вербальныя і невербальныя сродкі для кампенсацыі прабелаў у камунікацыі ва ўмовах дэфіцыту моўных сродкаў, недахопу маўленчага і сацыяльнага вопыту.

Вучэбна-пазнавальныя ўменні

Агульныя і спецыяльныя вучэбныя ўменні, неабходныя для ажыццяўлення самастойнай пазнавальнай дзейнасці па авалоданні іншамоўным маўленнем і культурай краін вывучаемай мовы.

Змест навучання прадстаўлены ў вучэбнай праграме праз прадметна-тэматычны змест зносін, патрабаванні да практычнага валодання відамі маўленчай дзейнасці, моўны матэрыял (фанетыка, лексіка, граматыка).

У прадметна-тэматычным змесце зносін абазначаны камунікатыўныя задачы для вывучэння на базавым узроўні (прамы шрыфт) і павышаным узроўні (прамы шрыфт і курсіў).

Патрабаванні да практычнага валодання відамі маўленчай дзейнасці — працягласць гучання тэксту, колькасць рэплік на кожнага субяседніка ў дыялагічным маўленні, аб’ём выказвання ў маналагічным маўленні, аб’ём тэксту для чытання, аб’ём тэксту для пісьмовага маўлення — задаюць асноўныя параметры для ўсіх відаў маўленчай дзейнасці. Дадзеныя параметры, а таксама аб’ём прадуктыўнага і рэцэптыўнага лексічнага мінімуму абазначаюцца наступным чынам: першая лічба — патрабаванні для базавага ўзроўню, другая — для павышанага ўзроўню. Напрыклад, працягласць гучання тэксту — 2—2,5 мін; прадуктыўны мінімум: 230—280 лексічных адзінак; рэцэптыўны мінімум: 200—280 лексічных адзінак; агульны аб’ём прадуктыўнай лексікі: 1740—2020 лексічных адзінак; агульны аб’ём рэцэптыўнай лексікі: 1110—1640 лексічных адзінак.

Граматычны матэрыял, які падлягае вывучэнню, аднолькавы для ўсіх відаў устаноў агульнай сярэдняй адукацыі. Патрабаванні да валодання граматычным матэрыялам адрозніваюцца аб’ёмам яго прадуктыўнага засваення. Граматычныя з’явы для рэцэптыўнага засваення, адзначаныя зорачкай (*), прызначаны для прадуктыўнага засваення на павышаным узроўні.

Больш высокія патрабаванні да валодання моўным і маўленчым матэрыялам пры вывучэнні мовы на павышаным узроўні забяспечаць больш высокі ўзровень фарміравання ў вучняў моўных навыкаў і маўленчых уменняў, што будзе выяўляцца ў іх здольнасці больш якасна вырашаць вучэбныя камунікатыўныя задачы.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

105/175 гадзін

ПРАДМЕТНА-ТЭМАТЫЧНЫ ЗМЕСТ МОЎНЫХ ЗНОСІН

Сфера зносін	Прадметна-тэматычны змест	Камунікатыўныя задачы
		У канцы года вучань павінен умець:
Сацыяльна-бытавая	Віды жылля	<ul style="list-style-type: none">• Расказаць пра віды жылля ў Рэспубліцы Беларусь• Распытаць пра віды жылля ў краіне вывучаемай мовы• Параўнаць віды жылля ў розных краінах• Апісаць свой дом/кватэру (сваёй мары)• <i>Параўнаць перавагі і недахопы пражывання ва ўласным і шматкватэрным доме</i>• <i>Выказаць меркаванні аб перспектывах развіцця жылля ў будучыні</i>
Вучэбна-працоўная	Адукацыя	<ul style="list-style-type: none">• Расказаць пра сістэму адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь• Распытаць пра сістэму адукацыі ў краіне вывучаемай мовы• Параўнаць сістэмы адукацыі ў краінах свету• <i>Абмеркаваць перавагі і недахопы індывідуальнага навучання</i>• <i>Абмеркаваць актуальныя праблемы сістэмы адукацыі</i>• <i>Выказаць меркаванні аб перспектывах развіцця адукацыі ў будучыні</i>
Сацыяльна-культурная	Сродкі масавай інфармацыі	<ul style="list-style-type: none">• Расказаць пра розныя крыніцы інфармацыі (друкаваныя выданні, радыё, тэлебачанне, інтэрнэт) у Рэспубліцы Беларусь

Сфера зносін	Прадметна-тэматычны змест	Камунікатыўныя задачы
		У канцы года вучань павінен умець:
		<ul style="list-style-type: none"> • Распытаць пра розныя крыніцы інфармацыі (друкаваныя выданні, радыё, тэлебачанне, інтэрнэт) у краіне вывучаемай мовы • Абмеркаваць цікавы артыкул/тэлеперадачу • Зрабіць кароткі агляд асноўных навін • <i>Ацаніць вядомыя беларускія і іншамовныя газеты і часопісы</i> • <i>Выказаць меркаванне аб будучым сродкаў масавай інфармацыі</i>
	Мастацтва	<ul style="list-style-type: none"> • Расказаць пра вядомага мастака, скульптара, фатографа і яго творы • Парэкамендаваць наведаць выставу, музей і інш. • Абмяняцца ўражаннямі аб выставе, музеі • Расказаць пра вядомыя помнікі архітэктуры Рэспублікі Беларусь • Распытаць пра вядомыя помнікі архітэктуры краін вывучаемай мовы • <i>Расказаць пра віды мастацтва і свае перавагі</i> • <i>Абмеркаваць ролю мастацтва ў жыцці чалавека</i>
	Моладзь і грамадства	<ul style="list-style-type: none"> • Расказаць пра маладзёжныя арганізацыі ў Рэспубліцы Беларусь і іх дзейнасць • Распытаць пра маладзёжныя арганізацыі ў краіне вывучаемай мовы і іх дзейнасць • Параўнаць маладзёжныя арганізацыі ў Рэспубліцы Беларусь і краіне вывучаемай мовы

Сфера зносін	Прадметна-тэматычны змест	Камунікатыўныя задачы
		У канцы года вучань павінен умець:
		<ul style="list-style-type: none"> • Ацаніць асабісты ўдзел у працы ма-ладзёжнай арганізацыі/саюза/аб'яднання • <i>Выказаць меркаванне аб праблемах моладзі ў сучасным грамадстве</i> • <i>Даказаць важнасць удзелу моладзі ў грамадскім жыцці</i> • <i>Пераканаць прыняць удзел у акцыі/валанцёрскім руху</i>
Сацыяльна-пазнавальная	Навука і тэхніка	<ul style="list-style-type: none"> • Расказаць пра сучасныя навуковыя дасягненні/адкрыцці • Абмеркаваць становаўчыя і адмоўныя бакі навуковага прагрэсу • Расказаць пра знакамітых вучоных Рэспублікі Беларусь і краін вывучаемай мовы/свету • <i>Абмеркаваць магчымасці супрацоўніцтва Рэспублікі Беларусь з краінамі вывучаемай мовы/свету ў сферы навукі і тэхнікі</i> • <i>Выказаць меркаванне аб прыярытэтных кірунках развіцця навукі і тэхнікі ў XXI стагоддзі</i> • <i>Даказаць важнасць развіцця навукі і тэхнікі для сучаснага грамадства</i>
	Знакамітыя людзі Рэспублікі Беларусь і краін вывучаемай мовы	<ul style="list-style-type: none"> • Паведаміць пра знакамітых людзей Рэспублікі Беларусь • Распытаць пра знакамітых людзей краіны вывучаемай мовы • Апісаць уклад знакамітай асобы ў развіццё грамадства/навукі/культуры • <i>Пракаменціраваць выказванні вядомых людзей</i> • <i>Выказаць меркаванне аб ролі асобы ў развіцці грамадства</i>

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ПРАКТЫЧНАГА ВАЛОДАННЯ ВІДАМІ МАЎЛЕНЧАЙ ДЗЕЙНАСЦІ

Успрыманне і разуменне маўлення на слых

Вучні п а в і н н ы р а з у м е ц ь на слых пры непасрэдных зносінах і ў гуказапісе/відэазапісе:

- ♦ асноўны змест аўдыя- і відэатэкстаў, якія пабудаваны на вывучаным матэрыяле і змяшчаюць 3—4 % незнаёмых слоў, значэнне якіх можна зразумець з дапамогай моўнай або кантэкстуальнай здагадкі;
- ♦ адносна поўна разуменьне змест тэкстаў, якія пабудаваны на вывучаным матэрыяле і змяшчаюць 2—3 % незнаёмых слоў, пра значэнне якіх можна здагадацца.

Віды тэкстаў: апавяданне, біяграфія, інтэрв’ю, аб’ява, размова па тэлефоне, фрагмент радыёпраграмы, відэафільма, тэленавіны. Працягласць гучання тэксту — 2—2,5 хвіліны.

Гаварэнне

Дыялагічнае маўленне

Вучні п а в і н н ы ў м е ц ь:

- ♦ запытваць і паведамляць інфармацыю, вызначаную прадметна-тэматычным зместам зносінаў;
- ♦ выказваць свае адносіны і даведвацца пра меркаванне суб’яседніка наконт атрыманай інфармацыі, даваць эмацыянальную ацэнку;
- ♦ аргументаваць сваё меркаванне ў дыскусіі.

Віды дыялогу: дыялог-распытванне, дыялог — абмен думкамі, інтэрв’ю, дыялог-разважанне.

Колькасць рэплік на кожнага суб’яседніка — 7—8.

Маналагічнае маўленне

Вучні п а в і н н ы ў м е ц ь рабіць падрыхтаваныя і непадрыхтаваныя паведамленні па тэме/праблеме/сітуацыі:

- ♦ апісваць і параўноўваць прадметы, факты, з’явы;
- ♦ расказваць аб пачутым/прачытаным/убачаным з выкарыстаннем эмацыянальна-ацэначных меркаванняў;
- ♦ спалучаць апісанне і апавяданне з разважаннем і выказваннем асабістай ацэнкі.

Віды маналагічнага выказвання: апісанне, апавяданне, разважанне, ацэначнае меркаванне.

Аб'ём выказвання — 12—16 фраз.

Чытанне

Вучні п а в і н н ы р а з у м е ц ь тэксты з рознай паўнатоў, дакладнасцю і глыбінёй пранікнення ў іх змест у залежнасці ад віду чытання:

- ◆ разумець асноўны змест нескладаных аўтэнтычных мастацкіх, навукова-папулярных і публіцыстычных тэкстаў (азнаямленчае чытанне);
- ◆ поўна і дакладна разумець змест нескладаных аўтэнтычных мастацкіх і навукова-папулярных тэкстаў (вывучальнае чытанне);
- ◆ знаходзіць неабходную/значную інфармацыю ў тэкстах публіцыстычнага і прагматычнага характару (праглядальнае/пошукавае чытанне);
- ◆ ацэньваць важнасць і навізну выбранай інфармацыі і выказваць свае адносіны да яе;
- ◆ вызначаць галоўную ідэю і задуму аўтара.

Тэксты, прызначаныя для азнаямленчага чытання, могуць уключаць да 4—5 % незнаёмых слоў, пра значэнне якіх можна здагадацца. Аб'ём тэксту — прыкладна 3000—4000 друкаваных знакаў з прабеламі.

Тэксты для вывучальнага чытання могуць уключаць да 3—4 % незнаёмых слоў, раскрыццё значэння якіх магчыма пры выкарыстанні двухмоўнага слоўніка. Аб'ём тэксту — прыкладна 2500—3500 друкаваных знакаў з прабеламі.

Для навучання праглядальнаму/пошукаваму чытання метагодна выкарыстоўваць адзін або некалькі разнажанравых тэкстаў.

Віды тэкстаў: апавяданне, артыкул у газеце/часопісе, праграма спектакля, аб'ява, рэклама.

Письмовае маўленне

Вучні п а в і н н ы ў м е ц ь прадудыраваць нескладаныя віды тэкстаў у адпаведнасці з нормамі, прынятымі ў краіне вывучаемай мовы:

- ◆ пісаць віншаванні, запрашэнні, прыватныя пісьмы;
 - ◆ пісаць кароткую аўтабіяграфію, запаўняць анкету;
 - ◆ коратка выкладаць змест праслуханага/прачытанага тэксту;
 - ◆ пісаць міні-сачыненне па прапанаванай тэме/праблеме.
- Аб'ём тэксту — 100—150 слоў.

МОЎНЫ МАТЭРЫЯЛ

АНГЛІЙСКАЯ МОВА

Фанетыка

Удасканаленне слыхавымаўленчых і рытміка-інтанацыйных навыкаў вучняў на аснове вывучаемага моўнага і маўленчага матэрыялу.

Лексіка

Прадуктыўны мінімум: 230—280 лексічных адзінак.

Рэцэптыўны мінімум: 200—280 лексічных адзінак.

Агульны аб'ём прадуктыўнай лексікі: 1740—2020 лексічных адзінак.

Агульны аб'ём рэцэптыўнай лексікі: 1110—1640 лексічных адзінак.

Словаўтварэнне: складаныя прыметнікі і назоўнікі. Суфіксы назоўнікаў *-ment, -ist*; прыметнікаў — *-(ic)al, -ive*; дзеясловаў — *-en, -fy*. Прыстаўкі *ir-, im-, il-*.

Граматыка

Граматычны матэрыял для прадуктыўнага засваення

М а р ф а л о г і я

Назоўнік: сістэматызацыя ўтварэння множнага ліку.

Артыкль: ужыванне артыкля з назвамі газет, часопісаў, маладзёжных арганізацый; ужыванне/адсутнасць артыкля ва ўстойлівых словазлучэннях.

Дзеяслоў: спосабы выражэння дзеянняў у прошлым (*Past Simple, Past Continuous, Past Perfect*).

Інфінітыў: аб'ектны інфінітыўны зварот (Complex Object).

Герундый: ужыванне пасля дзеясловаў з прыназоўнікамі.

С і н т а к с і с

Простая і ўскосная мова.

Граматычны матэрыял для рэцэптыўнага засваення

Адваротны парадак слоў у сказе з *hardly/scarcely...when, no sooner ...than*.

Сцвярдзальныя, адмоўныя і пыталныя формы *Future Continuous, Past Perfect Continuous, Present Continuous Passive*.

*Умоўны лад.

НЯМЕЦКАЯ МОВА

Фанетыка

Дзяленне сказаў на сэнсавыя групы. Інтанацыя складаназлучаных сказаў, у якія ўваходзіць некалькі меладычных груп.

Лексіка

Прадуктыўны мінімум: 230—280 лексічных адзінак.

Рэцэптыўны мінімум: 200—280 лексічных адзінак.

Агульны аб'ём прадуктыўнай лексікі: 1740—2020 лексічных адзінак.

Агульны аб'ём рэцэптыўнай лексікі: 1110—1640 лексічных адзінак.

Граматыка

Граматычны матэрыял для прадуктыўнага засваення

М а р ф а л о г і я

Назоўнік: скланенне субстантывавальных прыметнікаў і інфінітыва. Скланенне ўласных імён. Скланенне геаграфічных назваў. Асобыя выпадкі ўтварэння множнага ліку назоўнікаў (сістэматызацыя): назоўнікі на *-um, -ion*: *das Datum — die Daten, das Zentrum — die Zentren; das Museum — die Museen; das Stadion — die Stadien, das Studium — die Studien*; змяненне слова: *der Kaufmann — die Kaufleute, der Rat — die Ratschläge, der Seemann — die Seeleute, das Unglück — die Unglücksfälle*; множны лік для размежавання назоўнікаў, розных па значэнні: *der Band (кніжны том) — die Bände, das Band (стужка) — die Bänder, die Bank (лаўка) — die Bänke; die Bank (банк) — die Banken; der Strauß*

(*букет*) — *die Sträuße, der Strauß (српавс)* — *die Strauße; der Verdienst (заработок)* — *die Verdienste, das Verdienst (заслуга)* — *die Verdienste; das Wort (слова як звязнае маўленне)* — *die Worte, das Wort (слова)* — *die Wörter*.

Назоўнікі без формы множнага ліку: субстантываваныя інфінітывы; рэчыўныя невылічальныя, абстрактныя, зборныя назоўнікі; назоўнікі меры і вагі (выключэнне складаюць назоўнікі жаночага роду). Назоўнікі без формы адзіночнага ліку: некаторыя групы асоб: *die Leute, die Eltern, die Geschwister*; назоўнікі: *die Finanzen, die Ferien, die Kosten, die Makkaroni; die Möbel, die Papiere (дакументы), die Shorts, die Spagetti*.

Займеннік: адносныя займеннікі *der, die, das*.

С і н т а к с і с

Складаназалежныя сказы. Даданыя сказы часу са злучнікамі *wenn, als, nachdem*. Даданыя азначальныя сказы з адноснымі займеннікамі *der, die, das, die*.

Граматычны матэрыял для рэцэптыўнага засваення

Дзеяслоў: часавыя формы дзеясловаў прошлага часу *Perfekt/Plusquamperfekt Passiv*. Часавая форма дзеясловаў будучага часу *Futurum I Passiv. Infinitiv Passiv. Zustandspassiv*.

Складаназлучаныя сказы: даданыя сказы часу са злучнікамі *während, bevor*.

Злучнік: састаўны злучнік *je...desto*.

ФРАНЦУЗСКАЯ МОВА

Фанетыка

Удасканаленне слыхавымаўленчых і рытміка-інтанацыйных навыкаў вучняў на аснове вывучаемага моўнага і маўленчага матэрыялу.

Лексіка

Прадуктыўны мінімум: 230—280 лексічных адзінак.

Рэцэптыўны мінімум: 200—280 лексічных адзінак.

Агульны аб'ём прадуктыўнай лексікі: 1740—2020 лексічных адзінак.

Агульны аб'ём рэцэптыўнай лексікі: 1110—1640 лексічных адзінак.

Словаўтварэнне: суфіксы прыметнікаў -ard, -arde; прыстаўкі in-, im-, il-, ir-. Сістэматызацыя спосабаў словаўтварэння.

Граматыка

Граматычны матэрыял для прадуктыўнага засваення

М а р ф а л о г і я

Сістэматызацыя ўжывання: артыкля (неазначальнага, азначальнага, частковага); назоўнікаў і прыметнікаў мужчынскага і жаночага роду ў адзіночным і множным ліку; асабовых займеннікаў.

Дзеяслоў: умоўны лад le subjunctif présent у простым і даданым дапаўняльным сказах; дапасаванне часоў (план прошлага часу).

С і н т а к с і с

Складаназалежныя сказы з даданымі прычыны і мэты.

Граматычны матэрыял для рэцэптыўнага засваення

*Неасабовыя формы дзеяслова *l'infinifitif présent, l'infinifitif passé, le participe présent, le participe passé.*

* АДДЗЕЯСЛОЎНЫ ПРЫМЕТНІК *l'adjectif verbal.*

ИСПАНСКАЯ МОВА

Фанетыка

Удасканаленне слыхавымаўленчых і рытміка-інтанацыйных навыкаў вучняў на аснове вывучаемага моўнага і маўленчага матэрыялу.

Лексіка

Прадуктыўны мінімум: 230—280 лексічных адзінак.

Рэцэптыўны мінімум: 200—280 лексічных адзінак.

Агульны аб'ём прадуктыўнай лексікі: 1740—2020 лексічных адзінак.

Агульны аб'ём рэцэптыўнай лексікі: 1110—1640 лексічных адзінак.

Словаўтварэнне: суфіксы дзеясловаў -ificar, -ecer; прыстаўка pre-

Граматыка

Граматычны матэрыял для прадуктыўнага засваення

М а р ф а л о г і я

Займеннік: прыналежныя займеннікі (поўная форма) у ролі прыметнікаў і назоўнікаў.

Дзеяслоў: сістэматызацыя ўсіх вывучаных трывальна-часавых форм *Modo Indicativo (Pretérito Perfecto, Pretérito Indefinido, Pretérito Imperfecto, Pretérito Pluscuamperfecto, Futuro Simple)*, *Modo Subjuntivo (Presente de Subjuntivo, Imperfecto de Subjuntivo)* і *Modo Potencial (Simple)*. Дапасаванне часоў у *Modo Indicativo*. Простая і ўскосная мова.

Прыназоўнік: прыназоўнікавае кіраванне дзеясловаў.

С і н т а к с і с

Складаназалежныя сказы з даданымі сказамі ўмовы I, II тыпаў.

Граматычны матэрыял для рэцэптыўнага засваення

Дзеяслоў: асаблівасці і ўжыванне дзеясловаў у *Futuro Compuesto de Indicativo, Potencial Compuesto*.

Мадальная функцыя *Futuro Simple*.

КИТАЙСКАЯ МОВА

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ПРАКТЫЧНАГА ВАЛОДАННЯ ВІДАМІ МАЎЛЕНЧАЙ ДЗЕЙНАСЦІ

Успрыманне і разуменне маўлення на слых

Вучні п а в і н н ы р а з у м е ц ь на слых пры непасрэдных зносінах і ў гуказапісе:

- ♦ асноўны змест аўдыя- і відэатэкстаў, якія пабудаваны на вывучаным матэрыяле і змяшчаюць 3—4 % незнаёмых слоў, значэнне якіх можна зразумець з дапамогай моўнай або кантэкстуальнай здагадкі;
- ♦ адносна поўна зразумець змест тэкстаў, якія пабудаваны на вывучаным матэрыяле і змяшчаюць 2—3 % незнаёмых слоў, пра значэнне якіх можна здагадацца.

Віды тэкстаў: апавяданне, інтэрв’ю, аб’ява, размова па тэлефоне, радыёпраграма, відэафільм, тэленавіны.

Працягласць гучання тэксту — 2—2,5 мін.

Гаварэнне

Дыялагічнае маўленне

Вучні п а в і н н ы ў м е ц ь:

- ♦ запытваць і паведамляць інфармацыю, вызначаную прадметна-тэматычным зместам зносін;
- ♦ выказаць свае адносіны і даведвацца пра меркаванне суб’яседніка наконт атрыманай інфармацыі;
- ♦ даваць эмацыянальную ацэнку атрыманай інфармацыі;
- ♦ аргументаваць сваё меркаванне ў дыскусіі.

Віды дыялогу: дыялог-распытванне, дыялог — абмен думкамі, інтэрв’ю, дыялог-палеміка.

Колькасць рэплік на кожнага суб’яседніка — 7—8.

Маналагічнае маўленне

Вучні п а в і н н ы ў м е ц ь рабіць падрыхтавання і непадрыхтавання паведамленні па тэме/праблеме/сітуацыі:

- ♦ апісваць і параўноўваць прадметы, факты, з’явы;
- ♦ расказваць аб пачутым/прачытаным/убачаным з выкарыстаннем эмацыянальна-ацэначных меркаванняў;
- ♦ спалучаць апісанне і апавяданне з разважаннем і выказваннем асабістай ацэнкі.

Віды маналагічнага выказвання: апісанне, апавяданне, разважанне.

Аб’ём выказвання — 12—16 фраз.

Чытанне

Вучні п а в і н н ы р а з у м е ц ь тэксты, якія напісаны з дапамогай іерогліфаў, з рознай паўнатай, дакладнасцю і глыбінёй пранікнення ў іх змест у залежнасці ад віду чытання:

- ♦ разумець асноўны змест нескладаных аўтэнтычных мастацкіх, навукова-папулярных і публіцыстычных тэкстаў (азнаямленчае чытанне);
- ♦ поўна і дакладна разумець змест нескладаных аўтэнтычных мастацкіх і навукова-папулярных тэкстаў (вывучальнае чытанне);

- ◆ знаходзіць неабходную/значную інфармацыю ў тэкстах публіцыстычнага і прагматычнага характару (праглядальнае/пошукавае чытанне);
- ◆ ацэньваць важнасць і навізну выбранай інфармацыі і выказваць свае адносіны да яе;
- ◆ вызначаць галоўную ідэю і задуму аўтара.

Тэксты, прызначаныя для азнаямлення чытаньня, могуць уключаць да 4—5 % незнаёмых слоў, пра значэнне якіх можна здагадацца. Аб'ём тэксту — 0,5—0,75 старонкі.

Тэксты для вывучальнага чытаньня могуць уключаць да 3—4 % незнаёмых слоў, раскрыццё значэння якіх магчыма пры выкарыстанні двухмоўнага слоўніка. Аб'ём тэксту — да 0,75 старонкі.

Для навучання праглядальнаму/пошукаваму чытанню мэтазгодна выкарыстоўваць адзін або некалькі разнажанравых тэкстаў.

Віды тэкстаў: апавяданне, артыкул у газеце/часопісе, навуковы артыкул, праграма спектакля, аб'ява.

Вучні п а в і н н ы ў м е ц ь чытаць іерогліфы (250—1250).

Пісьмовае маўленне

Вучні п а в і н н ы ў м е ц ь прадуцыраваць нескладаныя віды тэкстаў, якія напісаны з дапамогай іерогліфаў, у адпаведнасці з нормамі, прынятымі ў краіне вывучаемай мовы:

- ◆ пісаць віншаванні, запрашэнні, прыватныя пісьмы;
- ◆ пісаць кароткую аўтабіяграфію, запаўняць анкету;
- ◆ каратка выкладаць змест праслуханага/прачытанага тэксту;
- ◆ пісаць міні-сачыненне па прапанаванай тэме/праблеме.

Аб'ём тэксту — 100—150 слоў (да 0,75 старонкі).

Вучні п а в і н н ы ў м е ц ь пісаць іерогліфы (250—1000).

МОЎНЫ МАТЭРЫЯЛ

Фанетыка

Інтанацыя складаназлучаных сказаў.

Інтанацыя складаназалежных сказаў.

Удасканаленне слыхавымаўленчых і рытміка-інтанацыйных навыкаў вучняў на аснове вывучаемага моўнага і маўленчага матэрыялу.

Лексіка

Прадуктыўны мінімум: 230—280 лексічных адзінак.

Рэцэптыўны мінімум: 200—280 лексічных адзінак.

Агульны аб'ём прадуктыўнай лексікі: 1740—2020 лексічных адзінак.

Агульны аб'ём рэцэптыўнай лексікі: 1110—1640 лексічных адзінак.

Словаўтварэнне: складаныя прыметнікі і назоўнікі.

Граматыка

Граматычны матэрыял для прадуктыўнага засваення

М а р ф а л о г і я

Лічэбнік: дробы, працэнты, разрады.

Займеннік: пыталыныя займеннікі з неазначальным значэннем; пыталыныя займеннікі з агульным значэннем.

Дзеяслоў: сістэматызацыя мадальных дзеясловаў.

Дапаўненні патэнцыяльнасці: 下, 了, 动.

Выніковыя дапаўненні 着, 住.

С і н т а к с і с

Складаназлучаныя сказы.

Складаназалежныя сказы.

Сказы, якія выражаюць існаванне або з'яўленне.

Сказы з састаўным дзеяслоўным выказнікам ...有...要做.

Канструкцыі, прыназоўнікі, злучнікі (尽管...但/也..., 即使...也..., 哪怕...也..., 既然...就..., 不管...都/也, 无论...都/也, 只要..., 才..., 多(么)...啊, 够...了, 连...也/都, 也/都...没/不, 就是...也, 等...就/在/才, 一...就..., ...了...就..., 一...才..., 越...越..., 或者...或者..., ...得很, 先...接着..., 按..., 由...).

* * *

Вучні п а в і н н ы в а л о д а ц ь с а ц ы я к у л ь т у р н ы м і в е д а м і і ў м е н н я м і:

- ◆ ведаць асаблівасці сістэмы адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь і краінах вывучаемай мовы;
- ◆ ведаць асноўныя сродкі масавай інфармацыі Рэспублікі Беларусь і краін вывучаемай мовы;

- ◆ ацэньваць уклад сваёй краіны і краін вывучаемай мовы ў развіццё сусветнай культуры, навукі і тэхнікі;
- ◆ умець расказаць замежнаму равесніку пра жыццё моладзі ў Рэспубліцы Беларусь;
- ◆ умець выкарыстоўваць клішэ і ўстойлівыя словазлучэнні, якія адлюстроўваюць асаблівасці культуры краін вывучаемай мовы, у межах вывучанай тэматыкі.

Вучні павінны валодаць кампенсаторнымі ўменнямі ва ўсіх відах маўленчай дзейнасці:

успрыманне і разуменне маўлення на слых

- ◆ выкарыстоўваць атрыманую перад праслухоўваннем аўдыятэксту інфармацыю (уводзіны ў сітуацыю, тлумачэнне, папярэднія пытанні і інш.);
- ◆ прагназаваць змест аўдыятэксту па загалоўку, пачатку і канцоўцы тэксту, па апорных словах;
- ◆ выкарыстоўваць моўную і кантэкстуальную здагадку для аднаўлення прабелаў у змесце аўдыятэксту/выказвання;
- ◆ ігнараваць незнаёмыя словы, якія не ўплываюць на разуменне асноўнага зместу;
- ◆ удакладняць змест выказвання суб'ядніка з дапамогай мімікі і жэстаў, пытанняў, перапытвання;
- ◆ удакладняць змест выказвання суб'ядніка з дапамогай пытанняў;

чытанне

- ◆ прагназаваць змест па загалоўку, падзагалоўку тэксту, апорных словах, па сродках зрокавай нагляднасці;
- ◆ выкарыстоўваць тэкставыя апоры розных відаў (табліцы, графікі, шрыфтавыя выдзяленні);
- ◆ выкарыстоўваць моўную і кантэкстуальную здагадку;
- ◆ ігнараваць незнаёмыя словы, якія не ўплываюць на разуменне асноўнага зместу тэксту;
- ◆ выкарыстоўваць двухмоўныя слоўнікі;
- ◆ выкарыстоўваць розныя каментарыі;

гаварэнне

- ◆ звяртацца за дапамогай да суб'ядніка, выкарыстоўваючы перапытванне і сродкі зрокавай нагляднасці (карта, схема, расклад і інш.);

- ◆ удакладняць змест выказвання з дапамогай мімікі і жэстаў;
- ◆ выкарыстоўваць сінанімічныя сродкі з мэтай удакладнення і тлумачэння;

пісьмовае маўленне

- ◆ выкарыстоўваць элементы тэксту ў якасці змястоўных і моўных апор;
- ◆ выкарыстоўваць сінанімічныя сродкі для выказвання думкі.

Вучні павінны валодаць вучэбна-пазнавальнымі ўменнямі:

- ◆ складаць план, фармуляваць тэзісы выказвання;
- ◆ знаходзіць і абагульняць неабходную інфармацыю на замежнай мове;
- ◆ выконваць самастойныя заданні рэпрадуктыўна-прадуктыўнага характару з выкарыстаннем друкаваных матэрыялаў і тэхнічных сродкаў навучання;
- ◆ ажыццяўляць самакантроль і ўзаемакантроль у працэсе ўзаемадзеяння;
- ◆ супастаўляць моўныя з'явы ў роднай і замежнай мовах;
- ◆ выкарыстоўваць даведачны апарат вучэбнага дапаможніка, іншых вучэбных матэрыялаў і слоўнікі.

Вучні павінны выкарыстоўваць набыты моўны, маўленчы і сацыякультурны вопыт:

- ◆ для зносін з прадстаўнікамі іншых краін, арыентацыі ў сучасным полікультурным свеце;
- ◆ атрымання звестак, неабходных у адукацыйных і самаадукацыйных мэтах, з іншамоўных крыніц інфармацыі (у тым ліку праз інтэрнэт);
- ◆ развіцця добразычлівых і паважлівых адносін да прадстаўнікоў іншых краін;
- ◆ вывучэння каштоўнасцей сусветнай культуры, культурнай спадчыны і дасягненняў іншых краін і азнаямлення прадстаўнікоў замежных краін з культурай і дасягненнямі Рэспублікі Беларусь;
- ◆ аказання дапамогі замежным гасцям у сітуацыях штодзённых зносін.

ПРАГРАМНА-МЕТАДЫЧНЫЯ МАТЭРЫЯЛЫ

Концепция обучения иностранным языкам в системе непрерывного образования Республики Беларусь // *Замежныя мовы ў Рэспубліцы Беларусь*. — 2002. — № 3. — С. 21—28.

Концепция учебного предмета «Иностранный язык» // *Замежныя мовы ў Рэспубліцы Беларусь*. — 2007. — № 4. — С. 3—11.

Вучэбная праграма для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларускай мовай навучання. «Замежныя мовы : англійская, нямецкая, французская, іспанская, кітайская». III—XI класы / Мінск : Нац. інт-адукацыі, 2012.

Биболетова, М. З. Авторская программа к курсу для 2—9 классов общеобразовательных учреждений. / М. З. Биболетова, Н. Н. Труба-наева // *Английский язык в школе*. — 2003. — Ч. 2. Основная школа (5—9) классы. — № 2. — С. 31—44.

Бим, И. Л. Немецкий язык. Базовый курс. Концепция, программа / И. Л. Бим. — М. : Новая школа, 1995. — 128 с.

Бим, И. Л. Концепция обучения второму иностранному языку (немецкому на базе английского) : учебное пособие / И. Л. Бим. — Обнинск : Титул, 2001. — 48 с.

Единый государственный экзамен 2002 : контрол. измерит. ма-териалы : английский язык / Е. Ф. Прохорова, В. В. Большакова, Т. М. Тимофеева [и др.] ; М-во образования РФ. — М. : Просвещение, 2003. — 93 с.

Образовательный стандарт по английскому языку // Комитет по образованию Администрации Санкт-Петербурга, The British Council St. Petersburg, Санкт-Петербургский государственный университет педагогического мастерства ; под ред. Е. Ф. Прохоровой. — СПб., 2001. — Ч. 1. — 47 с.

Программно-методические материалы. Иностранные языки для об-щеобразовательных учебных заведений. Начальная школа. — 4-е изд., стереотип. — М. : Дрофа, 2001. — 160 с.

Программно-методические материалы. Иностранные языки для школ и классов с углубленным изучением английского, немецкого, француз-ского, испанского языков. Начальная школа. — 3-е изд., стереотип. — М. : Дрофа, 2000. — 128 с.

Сафонова, В. В. Английский язык. 5—9 классы школ с углубленным изучением иностранных языков. Программы для общеобразовательных учреждений / В. В. Сафонова, Е. Н. Соловова. — М. : Просвещение, 1997. — 62 с.

Сафонова, В. В. Английский язык. 10—11 классы. Школа с углубленным изучением иностранных языков. Программы общеобразовательных учреждений / В. В. Сафонова. — М. : Просвещение, 2000. — 144 с.

Федеральный компонент государственного стандарта общего образования / Проект. М-во образования РФ // Учительская газета. — 2004 г. — 27 янв. — № 3 (9980). — С. 17, 23.

Федеральный компонент государственного стандарта общего образования / Проект. М-во образования РФ // Учительская газета. — 2004 г. — 3 февр. — № 4 (9981). — С. 16—18.

Цели обучения иностранным языкам : учеб. пособие / под ред. Е. И. Пассова, Е. С. Кузнецовой. — Воронеж : НОУ «Интерлингва», 2002. — 40 с.

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Матэматыка займае адно з цэнтральных месцаў у адукацыі як важны сродак фарміравання агульнай культуры, інтэлектуальнага развіцця сучаснага чалавека. Матэматычныя веды неабходны для вывучэння з’яў прыроды, без іх немагчыма дасягненне поспехаў у развіцці вытворчасці і навукі. Веды аб колькасных адносінах і прасторавых формах навакольнага свету неабходны практычна ва ўсіх галінах дзейнасці чалавека.

Метады, якія прымяняюцца ў матэматыцы, неабходны для спецыялістаў у любой галіне дзейнасці, асабліва ў галіне навучаючых тэхнічных вытворчасцей. Таму развіццё кампетэнцый у навучэнцаў сродкамі вучэбнага прадмета для працягу адукацыі на ўзроўнях правесійна-тэхнічнай, сярэдняй спецыяльнай і вышэйшай адукацыі з’яўляецца асабліва важным.

Змест матэматыкі як вучэбнага прадмета грунтуецца на тэарэтычнай аснове трох падыходаў: ведавага, асобасна арыентаванага, кампетэнтнаснага.

Мэты і задачы вывучэння вучэбнага прадмета на павышаным узроўні пры засваенні зместу адукацыйнай праграмы сярэдняй адукацыі:

- працяг фарміравання ўяўленняў пра матэматыку як частку агульначалавечай культуры, яе ролю ў пазнанні з’яў і працасаў рэчаіснасці;
- фарміраванне матэматычных ведаў і ўменняў, неабходных для вывучэння прыродазнаўчанавуковых вучэбных прадметаў на базавым і павышаным узроўнях і для працягу адукацыі ў галінах, якія патрабуюць паглыбленай матэматычнай падрыхтоўкі;
- фарміраванне рэпрадуктыўнага, рэпрадуктыўна-прадуктыўнага і творчага відаў дзейнасці пры вырашэнні вучэбных і прыкладных задач;

- развіццё лагічнага мыслення, прасторавага ўяўлення, алгарытмічнай культуры і крытычнага мыслення на ўзроўні, неабходным у паўсядзённым жыцці і будучай прафесійнай дзейнасці;
- фарміраванне матывацыі да самастойнага набыцця матэматычных ведаў і ўменняў, развіцця кампетэнцый, запатрабаваных ва ўмовах бесперапыннай адукацыі і прафесійнай дзейнасці;
- выхаванне культуры асобы і асобных якасцей (мэтанакіраванасць, самастойнасць, адказнасць, самакантроль і інш.).

Змест алгебраічнага кампанента ў Х класе прадугледжвае вывучэнне трыганаметрычных і ступенных функцый, іх уласцівасцей, ураўненняў, няроўнасцей і элементаў камбінаторыкі, а змест геаметрычнага кампанента — мнагаграннікі, узаемнае размяшчэнне прамых і плоскасцей у прасторы, уласцівасці прамых і плоскасцей у прасторы, метрычныя суадносіны.

Павялічаны патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў, абумоўленыя пашырэннем зместу вучэбнага прадмета, спосабаў дзейнасці вучняў, абагульненнем і сістэматызацыяй тэарэтычных ведаў і іх прымяненнем пры выкананні розных заданняў.

АРГАНІЗАЦЫЯ АДУКАЦЫЙНАГА ПРАЦЭСУ

Адукацыйны працэс ажыццяўляецца з улікам узроставых асаблівасцей вучняў, спецыфікі вучэбнага прадмета, яго месца і ролі ў сістэме агульнай сярэдняй адукацыі.

Арганізацыя навучальнага працэсу павінна быць накіравана на дасягненне вучнямі вынікаў, вызначаных гэтай вучэбнай праграмай. Разам з тым адукацыйны працэс павінен быць пастаўлены так, каб у вучняў была магчымасць рэалізаваць свае адукацыйныя запатрабаванні. Пры гэтым неабходна, каб вучні не толькі засвоілі пэўныя тэарэтычныя веды, але і навучыліся выкарыстоўваць іх пры рашэнні вучэбных задач і задач прыкладнога характару.

Навучанне матэматыцы павінна спрыяць далейшаму развіццю культуры вуснага і пісьмовага маўлення вучняў, уменняў працаваць з рознымі крыніцамі інфармацыі, ставіць мэты, планаваць і шукаць шляхі іх дасягнення, аналізаваць і ацэньваць вынікі.

Арганізоўваючы адукацыйны працэс, настаўнік матэматыкі мае права самастойна выбіраць метады, прыёмы і тэхналогіі навучання, якія забяспечваюць дасягненне мэт навучання і выхавання. Лагічная строгаць выкладу вучэбнага матэрыялу павінна спалучацца з высокай ступенню нагляднасці і даступнасці.

Адукацыйны працэс пры навучанні матэматыцы павінен спрыяць развіццю інтарэсу да авалодвання ведамі, спосабамі пазнання навакольнага свету; стварэнню станоўчага эмацыянальнага стану; фарміраванню адэкватнай самаацэнкі; эстэтычнаму выхаванню вучняў.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

АЛГЕБРАІЧНЫ КАМПАНЕНТ — 140 гадзін

Функцыя (20 гадзін)

Функцыя лікавага аргумента. Уласцівасці функцыі (абсяг вызначэння, мноства значэнняў, нулі функцыі, прамежкі знакапастаянства, цотнасць і няцотнасць, перыядычнасць, нарастанне і спаданне, пункты максімуму і мінімуму; максімум і мінімум, найбольшае і найменшае значэнні функцый на прамежку). Складаная функцыя. Адваротная функцыя.

Пабудова графікаў функцый

$$\begin{array}{lll}
 y=f(x \pm a), & y=f(x) \pm b, & a, b \in R \\
 y=kf(x), & y=f(mx), & k, m > 0, \quad k, m \in R \\
 y=-f(x), & y=f(-x), & y=|f(x)|, \quad y=f(|x|)
 \end{array}$$

з дапамогай пераўтварэнняў графіка функцыі $y=f(x)$.

Бясконца спадальная геаметрычная прагрэсія як функцыя натуральнага аргумента. Сума членаў бясконца спадальнай геаметрычнай прагрэсіі.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ
ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучань п а в і н е н:

ведаць тэрміны і правільна прымяняць паняціі:

- ♦ функцыя лікавага аргумента, складаная функцыя, адваротная функцыя; абсяг вызначэння, мноства значэнняў, нулі функцыі, прамежкі знакапастаянства, цотнасць і няцотнасць, перыядычнасць і найменшы дадатны перыяд, нарастанне і спаданне, пункты максімуму і мінімуму, максімум і мінімум функцыі, найбольшае і найменшае значэнні функцыі на прамежку;
- ♦ бясконца спадальная геаметрычная прагрэсія як функцыя натуральнага аргумента;

умець:

- ♦ знаходзіць абсяг вызначэння і мноства значэнняў функцыі, нулі функцыі, прамежкі знакапастаянства, найменшы дадатны перыяд, прамежкі нарастання і спадання, пункты максімуму і мінімуму, максімум і мінімум функцыі, найбольшае і найменшае значэнні функцыі на прамежку па аналітычным заданні функцыі і па графіку функцыі;
- ♦ знаходзіць суму членаў бясконца спадальнай геаметрычнай прагрэсіі і пераводзіць бясконцы перыядычны дроб у звычайны (выкарыстоўваючы суму бясконца спадальнай геаметрычнай прагрэсіі);
- ♦ даследаваць функцыю на цотнасць і няцотнасць па аналітычным заданні функцыі і па графіку функцыі;
- ♦ будаваць графік функцыі, адваротнай зададзенай функцыі;
- ♦ выканаць пабудову графікаў функцый

$$\begin{aligned}y &= f(x \pm a), & y &= f(x) \pm b, & a, b &\in R \\y &= kf(x), & y &= f(mx), & k, m > 0, & k, m \in R \\y &= -f(x), & y &= f(-x), & y &= |f(x)|, & y = f(|x|)\end{aligned}$$

з дапамогай пераўтварэння графіка функцыі $y=f(x)$.

Трыганаметрыя (65 гадзін)

Градусная і радыянная мера адвольнага вугла. Адзінкавая акружнасць. Азначэнне сінуса, косінуса, тангенса, катангенса адвольнага вугла.

Судносіны паміж сінусам, косінусам, тангенсам і катангенсам аднаго і таго ж вугла (трыганаметрычныя тоеснасці).

Трыганаметрычныя функцыі лікавага аргумента. Іх ўласцівасці і графікі. Пераўтварэнне графікаў трыганаметрычных функцый. Арксінус, арккосінус, арктангенс і арккатангенс ліку.

Адваротныя трыганаметрычныя функцыі, іх уласцівасці і графікі.

Найпрасцейшыя трыганаметрычныя ўраўненні $\sin x = a$, $\cos x = a$, $\operatorname{tg} x = a$, $\operatorname{ctg} x = a$.

Формулы прывядзення, сумы і рознасці аргументаў, двойнога і палавіннага аргументаў пераўтварэння сумы і рознасці трыганаметрычных функцый у здабытак і здабытку ў суму і рознасць. Прымяненне формул пры пераўтварэнні выказаў і рашэнні трыганаметрычных ураўненняў.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучань п а в і н е н:

ведаць тэрміны і правільна ўжываць паняцці:

- ♦ адзінкавая акружнасць, сінус, косінус, тангенс, катангенс адвольнага вугла; трыганаметрычныя функцыі лікавага аргумента; арксінус, арккосінус, арктангенс і арккатангенс ліку; адваротныя трыганаметрычныя функцыі;

ведаць:

- ♦ уласцівасці трыганаметрычных функцый, доказы трыганаметрычных тоеснасцей; формулы прывядзення, складання (аднімання) аргументаў, двойнога і палавіннага аргументаў; пераўтварэння сумы (рознасці) трыганаметрычных функцый у здабытак і здабытку ў суму; правіла прывядзення;
- ♦ лікавыя значэнні выказаў $\sin \alpha$, $\cos \alpha$ пры α , роўным 0 , $\frac{\pi}{6}$, $\frac{\pi}{4}$, $\frac{\pi}{3}$, $\frac{\pi}{2}$, π , $\frac{3\pi}{2}$, 2π і $\operatorname{tg} \alpha$, $\operatorname{ctg} \alpha$ для гэтых вуглоў (у выпадку існавання гэтых значэнняў); значэнні выказаў $\arcsin a$ і $\arccos a$ пры a , роўным 0 , $\pm \frac{1}{2}$, $\pm \frac{\sqrt{2}}{2}$, $\pm \frac{\sqrt{3}}{2}$, ± 1 , і выказаў

$\operatorname{arctg} a$ і $\operatorname{arcctg} a$ пры a , роўным 0 , $\pm \frac{\sqrt{3}}{3}$, ± 1 , $\pm \sqrt{3}$;

- ♦ формулы рашэння найпрасцейшых трыганаметрычных ураўненняў;

умець:

- ♦ пераўтвараць градусную меру вуглоў у радыянную і наадварот;
- ♦ будаваць вуглы па зададзенай градуснай або радыянай меры; выкарыстоўваць адзінкавую акружнасць для знаходжання значэнняў сінуса, косінуса, тангенса і катангенса зададзеных вуглоў; будаваць вуглы па зададзеным значэнні іх сінуса, косінуса, тангенса і катангенса;
- ♦ знаходзіць лікавыя значэнні трыганаметрычных выразаў, выкарыстоўваючы значэнні трыганаметрычных функцый і адпаведныя формулы;
- ♦ даказваць асноўныя трыганаметрычныя тоеснасці;
- ♦ выконваць тоесныя пераўтварэнні трыганаметрычных выразаў з дапамогай трыганаметрычных формул;
- ♦ знаходзіць лікавыя значэнні выразаў, якія ўтрымліваюць адваротныя трыганаметрычныя функцыі пры зададзеным значэнні аргумента;
- ♦ будаваць графікі трыганаметрычных функцый і адваротных ім, выкарыстоўваць уласцівасці функцый;
- ♦ рашаць розныя тыпы трыганаметрычных ураўненняў.

Ступень з рацыянальным паказчыкам. Ступеневая функцыя (40 гадзін)

Корань n -й ступені з ліку a ($n \geq 2$, $n \in \mathbb{N}$). Арыфметычны корань. Асноўныя ўласцівасці кораня n -й ступені. Пераўтварэнне выразаў, якія змяшчаюць карані n -й ступені.

Пазбаўленне ад ірацыянальнасці ў назоўніку дробу.

Ступень з рацыянальным паказчыкам. Уласцівасці ступені з рацыянальным паказчыкам. Ступень з рэчаісным паказчыкам.

Ступеневая функцыя з рацыянальным паказчыкам $y = x^k$, $y = x^{\frac{1}{k}}$ для $k \in \mathbb{N}$, уласцівасці і графік ступеневой функцыі.

Ірацыянальныя ўраўненні. Ірацыянальныя няроўнасці.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучань п а в і н е н:

мець уяўленне пра ступень з рэчаісным паказчыкам;

ведаць тэрміны і правільна прымяняць паняцці:

- ♦ корань n -й ступені з ліку a , паказчык ступені кораня, падкарэнны выраз, ступень з рацыянальным паказчыкам, ступеневая функцыя, ірацыянальнае ўраўненне, ірацыянальная няроўнасць;

ведаць:

- ♦ асноўныя ўласцівасці кораня n -й ступені, уласцівасці ступеней з рацыянальным паказчыкам; уласцівасці і графік ступеневай функцыі; формулы, якія выражаюць уласцівасці ступеней і каранёў n -й ступені;
- ♦ асноўныя метады рашэння ірацыянальных ураўненняў;

умець:

- ♦ вылічваць корань n -й ступені з рэчаіснага ліку, які ўяўляе n -ю ступень; выносіць множнік з-пад кораня;
- ♦ ацэньваць значэнне кораня;
- ♦ паказваць корань n -й ступені ў выглядзе ступені з рацыянальным паказчыкам і наадварот; спрашчаць выразы, якія змяшчаюць карані і ступені з рацыянальным паказчыкам;
- ♦ пазбаўляцца ад ірацыянальнасці ў назоўніку дробу;
- ♦ будаваць графікі ступеневых функцый $y = x^k$, для $k \in \mathbb{Z}$, $k \neq 0$, $y = x^{\frac{1}{k}}$, для $k \in \mathbb{N}$;
- ♦ рашаць ураўненні віду $x^n = a$;
- ♦ рашаць ірацыянальныя ўраўненні;
- ♦ рашаць ірацыянальныя няроўнасці;
- ♦ выконваць пераўтварэнні графікаў ступеневай функцыі.

Элементы камбінаторыкі (10 гадзін)

Правіла камбінаторнага складання і множання. Камбінацыі элементаў без паўтарэнняў: перастаноўкі, размяшчэнні і спалучэнні. Біном Ньютана. Рашэнне камбінаторных задач.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучань павінен:

мець уяўленне аб камбінаторыцы як раздзеле матэматыкі;
ведаць тэрміны і правільна прымяняць паняцці: перастаноўка, размяшчэнне, спалучэнне без паўтарэнняў;

умець:

- ◆ знаходзіць лік перастановак, размяшчэнняў, спалучэнняў без паўтарэнняў;
- ◆ рашаць камбінаторныя задачы;
- ◆ прымяняць формулу бінома Ньютана пры рашэнні задач.

Рэзерв — 5 гадзін.

ГЕАМЕТРЫЧНЫ КАМПАНАЕНТ — 70 гадзін

Уводзіны ў стэрэаметрыю (15 гадзін)

Прадмет стэрэаметрыі. Прасторавыя целы. Мнагаграннікі: куб, паралелепіпед, прызма, прамая прызма, правільная прызма, піраміда, правільная піраміда.

Асноўныя паняцці стэрэаметрыі. Аксіёмы стэрэаметрыі. Вывады з аксіём. Пабудова сячэнняў мнагагранніка плоскасцю на падставе аксіём стэрэаметрыі і вывадаў з іх.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучань павінен:

мець уяўленне аб прасторавых целах стэрэаметрыі: куб, паралелепіпед, прызма, прамая прызма, правільная прызма, піраміда, правільная піраміда.

ведаць аксіёмы і вынікі з іх;

умець:

- ◆ даказваць вынікі з аксіём;
- ◆ прымяняць аксіёмы і вынікі з іх для рашэння задач;
- ◆ будаваць сячэнні мнагаграннікаў плоскасцю на падставе аксіём і вынікаў з іх.

Паралельнасць прамых і плоскасцей (22 гадзіны)

Паралельныя прамыя ў прасторы. Азначэнне паралельных прамых і прымета паралельнасці прамых. Уласцівасці паралельных прамых у прасторы.

Прамая, паралельная плоскасці. Азначэнне і прымета паралельнасці прамой і плоскасці. Уласцівасць прамых, паралельных плоскасці.

Скрыжаваныя прамыя. Азначэнне і прымета скрыжаваных прамых.

Вугал паміж прамымі.

Паралельныя плоскасці. Азначэнне і прымета паралельных плоскасцей.

Тэарэма аб існаванні адзінай плоскасці, паралельнай дадзенай плоскасці, якая праходзіць праз дадзены пункт.

Уласцівасці паралельных прамых і плоскасцей у прасторы.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучань павінен:

ведаць і правільна выкарыстоўваць азначэнні: паралельныя прамыя, скрыжаваныя прамыя; паралельныя прамае і плоскасць; паралельныя плоскасці;

ведаць:

- ♦ прыметы: паралельнасці прамых, скрыжаваных прамых, паралельнасці прамой і плоскасці, паралельнасці плоскасцей;
- ♦ уласцівасці: паралельных прамых, паралельных прамой і плоскасці, паралельных плоскасцей;

умець:

- ♦ будаваць сячэнні мнагаграннікаў плоскасцю на падставе тэарэмаў аб паралельнасці прамой і плоскасці;
- ♦ рашаць задачы, у тым ліку на доказ паралельнасці прамых і плоскасцей у прасторы;
- ♦ даказваць: прымету паралельнасці прамых, прымету скрыжаваных прамых, прымету паралельнасці прамой і плоскасці, прымету паралельнасці плоскасцей; тэарэмы аб існаванні адзінай плоскасці (прамой), паралельнай дадзенай плоскасці (прамой), якая праходзіць праз дадзены пункт.

Перпендыкулярнасць прамых і плоскасцей (28 гадзін)

Азначэнне прамой, перпендыкулярнай плоскасці. Прымета перпендыкулярнасці прамой і плоскасці. Тэарэма аб дзвюх паралельных прамых, адна з якіх перпендыкулярная плоскасці. Тэарэма аб дзвюх прамых, перпендыкулярных плоскасці.

Перпендыкуляр і нахіленая. Тэарэмы аб даўжынях перпендыкуляра, нахіленых і праекцый гэтых нахіленых.

Тэарэма аб трох перпендыкулярах. Адлегласць паміж фігурамі. Адлегласць ад пункта да плоскасці. Адлегласць паміж паралельнымі прамой і плоскасцю. Адлегласць паміж паралельнымі плоскасцямі. Адлегласць паміж скрыжаванымі прамымі.

Азначэнне вугла паміж прамой і плоскасцю. Двухгранны вугал. Лінейны вугал двухграннага вугла. Мера двухграннага вугла. Вугал паміж плоскасцямі. Метады вылічэння вугла паміж плоскасцямі. Перпендыкулярныя плоскасці. Азначэнне перпендыкулярных плоскасцей. Прымета перпендыкулярнасці плоскасцей. Адваротная тэарэма. Тэарэмы пра сувязь паміж паралельнасцю і перпендыкулярнасцю прамых і плоскасцей.

Уласцівасці перпендыкулярных прамых і плоскасцей.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучань п а в і н е н:

ведаць і правільна выкарыстоўваць азначэнні: двухгранны вугал, лінейны вугал двухграннага вугла, вугал паміж плоскасцямі; перпендыкулярныя прамыя, перпендыкулярныя прамая і плоскасць, перпендыкулярныя плоскасці; перпендыкуляр да плоскасці, нахіленая да плоскасці, адлегласць паміж паралельнымі прамымі, адлегласць паміж паралельнымі прамой і плоскасцю, адлегласць паміж паралельнымі плоскасцямі, адлегласць паміж скрыжаванымі прамымі;

ведаць:

- ♦ прыметы: перпендыкулярнасці прамой і плоскасці, перпендыкулярнасці плоскасцей;

- ◆ уласціваасці: перпендыкулярных прамых, перпендыкулярных прамой і плоскасці, перпендыкулярных плоскасцей;
- ◆ тэарэму аб трох перпендыкулярах;

умець:

- ◆ знаходзіць адлегласць паміж: дзвюма паралельнымі прамымі, паралельнымі прамой і плоскасцю, паралельнымі плоскасцямі, скрыжаванымі прамымі;
- ◆ знаходзіць вугал паміж: дзвюма прамымі, прамой і плоскасцю, дзвюма плоскасцямі;
- ◆ рашаць задачы, у тым ліку на доказ;
- ◆ даказваць прыметы: перпендыкулярнасці прамой і плоскасці, перпендыкулярнасці плоскасцей; тэарэму аб трох перпендыкулярах.

Рэзерв — 5 гадзін

ВУЧЭБНЫЯ ДАПАМОЖНІКІ

Алгебра : вучэб. дапам. для 10-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / А. П. Кузняцова [і інш.] ; пад рэд. Л. Б. Шнэпермана. — 3-е выд., перагледж. і выпр. — Мінск : Народная асвета, 2013.

Алгебра : вучэб. дапам. для 11-га кл. устаноў агульнай сярэдняй адукацыі з беларус. мовай навучання / А. П. Кузняцова [і інш.] ; пад рэд. праф. Л. Б. Шнэпермана. — Мінск : Народная асвета, 2013.

Латоцін, Л. А. Матэматыка : вучэб. дапам. для 10-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / Л. А. Латоцін, Б. Д. Чабатарэўскі. — Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2013.

Латоцін, Л. А. Матэматыка : вучэб. дапам. для 11-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / Л. А. Латоцін, Б. Д. Чабатарэўскі. — 2-е выд., перагледж. — Мінск : Народная асвета, 2013.

Латоцін, Л. А. Зборнік задач па матэматыцы : вучэб. дапам. для 11-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / Л. А. Латоцін, Б. Д. Чабатарэўскі. — Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2014.

Зборнік задач па алгебры : вучэб. дапам. для 10-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / А. П. Кузнецова [і інш.] ; пад рэд. Л. Б. Шнэпермана. — Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2012.

Зборнік задач па алгебры : вучэб. дапам. для 11-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / А. П. Кузнецова [і інш.] ; пад рэд. Л. Б. Шнэпермана. — Мінск : Нац. ін-т адукацыі, 2011.

Шлыкаў, У. У. Геаметрыя : вучэб. дапам. для 10-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / У. У. Шлыкаў. — 3-е выд., перагледж. і выпр. — Мінск : Народная асвета, 2013.

Зборнік задач па геаметрыі : вучэб. дапам. для 10-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. мовай навучання / У. У. Шлыкаў, Т. У. Валяхановіч — 2-е выд. — Мінск : Народная асвета, 2010. — 183 с. : іл.

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ, 1917–1945 гг.

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Дадзеная вучэбная праграма мае пераходны характар і складзена з улікам магчымасці рэалізацыі кампетэнтнаснага падыходу да падрыхтоўкі вучняў па гісторыі. Вывучэнне гісторыі на павышаным узроўні складае змястоўную аснову профільнай падрыхтоўкі вучняў, асноўнай мэтай якой з’яўляецца задавальненне іх пазнавальных патрэбнасцей і забеспячэнне выбару будучай прафесійнай дзейнасці. Навучанне на павышаным узроўні ажыццяўляецца як за кошт павелічэння аб’ёму вывучаемага тэарэтычнага і фактычнага матэрыялу, так і за кошт далейшага ўдасканальвання метапрадметных і прадметных (спецыяльных гістарычных) спосабаў дзейнасці. *Кампетэнтнасны падыход* да падрыхтоўкі вучняў арыентаваны на развіццё ў вучняў сістэматычных ведаў і ўменняў, фарміраванне асобных, метапрадметных і прадметных вынікаў навучання, якія забяспечваюць выбраны напрамак далейшай адукацыі ў межах прафесійнага самавызначэння, а таксама асабістае развіццё і паспяховую сацыялізацыю. *Кампетэнцыі* разглядаюцца як асабістыя якасці і гатоўнасць старшакласнікаў выкарыстоўваць засвоеныя імі веды і ўменні для працягу адукацыі па гістарычных і сацыяльна-гуманітарных спецыяльнасцях, а таксама для ўласнай паспяховай інтэграцыі ў сучасным беларускім грамадстве.

Вывучэнне гісторыі Беларусі на павышаным узроўні арыентавана на фарміраванне ў вучняў наступных сацыяльна значных ведаў:

- аб асноўных этапах афармлення беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці;
- асаблівасцях пабудовы савецкага грамадска-палітычнага і сацыяльна-эканамічнага ладу ў БССР;

- асаблівасцях сацыяльна-эканамічнага і духоўнага жыцця насельніцтва Заходняй Беларусі;
- асаблівасці геапалітычнага становішча Беларусі і выніках уз'яднання Заходняй Беларусі з БССР і СССР;
- прыкладах гераізму і самаахвярнасці воінаў Чырвонай Арміі, партызан і падпольшчыкаў, а таксамах сімвалах памяці беларускага народа аб падзеях Вялікай Айчыннай вайны.

У адпаведнасці з асобнымі вынікамі навучання на павышаным узроўні прадугледжваюцца фарміраванне светапогляду і ўсведамленне старшакласнікамі сваёй ідэнтычнасці як грамадзян Рэспублікі Беларусь; прыняцце імі ў якасці норм сацыяльных паводзін традыцыйнай сістэмы каштоўнасцей, існуючай у беларускім грамадстве; далучэнне да культурнай разнастайнасці беларускага грамадства, выпрацоўка адказнасці за свой прафесійны выбар.

У адпаведнасці з метапрадметнымі вынікамі навучання на павышаным узроўні прадугледжваюцца ўменні самастойна вызначаць мэты свайго навучання, прадстаўляць, аналізаваць і карэктываваць іх вынікі ва ўмовах індывідуальнай і калектыўна-размеркавальнай форм дзейнасці; сістэматызаваць і абагульняць змест вучэбнага матэрыялу, у тым ліку паняцці, і рабіць на гэтай падставе аргументаваныя вывады; авалоданне вучнямі спосабамі пошуку, збору, апрацоўкі, выкарыстання разнастайных крыніц сацыяльна-гістарычнай інфармацыі з магчымасцю яе пераводу з візуальнага ў вербальны від і наадварот.

Прадметнымі вынікамі навучання з'яўляюцца засваенне вучнямі змястоўнага і дзейнаснага кампанентаў, што ўвасоблена ў прадметных кампетэнцыях (спосабах вучэбна-пазнавальнай дзейнасці), якія прадстаўлены ў праграме праз пералік фарміруемых уменняў у раздзеле «Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў». Пры засваенні зместу гісторыі Беларусі 1917—1945 гг. асаблівае значэнне надаецца фарміраванню ўменняў характарызаваць і параўноўваць, рэканструяваць і інтэрпрэтаваць гістарычныя падзеі грамадска-палітычнага, сацыяльна-эканамічнага, нацыянальна-культурнага развіцця БССР у іх прычына-выніковых сувязях, праз канкрэтызацыю з дапамогай паняццяў, з правядзеннем аналізу зместу гістарычных дакументаў.

Мэта вывучэння прадмета на павышаным узроўні:

- авалоданне вучнямі сістэматызаванымі тэарэтычнымі і факталагічнымі ведамі і спецыяльнымі спосабамі дзейнасці аб вызначальных працэсах гісторыі Беларусі ва ўзаемасувязі і ўзаемаабумоўленасці з сусветнай і савецкай гісторыяй, неабходнымі для фарміравання грамадзянскага патрыятызму, паспяховай сацыялізацыі і прафесійнага самавызначэння асобы, інтэграцыі яе ў сучаснае сацыякультурнае асяроддзе.

Задачы вывучэння прадмета на павышаным узроўні:

- засвоіць важнейшыя паняцці і факты, якія характарызуюць перыяд развіцця Беларусі ад высявання перадумоў Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. да завяршальнага этапу Вялікай Айчыннай і Другой сусветнай войнаў з раскрыццём і тлумачэннем найбольш істотных прычынна-выніковых сувязей;
- выпрацоўваць каштоўнасныя арыентацыі і ацэначныя меркаванні асобы на падставе ўсведамлення старшакласнікамі калектыўнай гістарычнай памяці і фарміравання нацыянальнай ідэнтычнасці, пачуцця гонару за культурна-гістарычную спадчыну Беларусі, адказнасці як за прагназаванне ўласнай жыццядзейнасці, так і за далейшы шлях развіцця Беларусі;
- фарміраваць вопыт гістарычнага мыслення вучняў праз асэнсаванне імі вучэбных гістарычных ведаў аб важнейшых працэсах і падзеях у развіцці беларускага савецкага грамадства і ўменне ўжываць іх ва ўмовах сучаснай інфармацыйнай камунікатыўнай прасторы і ва ўласнай сацыяльнай практыцы.

Асаблівае значэнне ў працэсе навучання гісторыі на павышаным узроўні мае практыка-арыентаваная дзейнасць, на арганізацыю якой у кожным з раздзелаў ва ўроках-практыкумах прадугледжваецца па 2 вучэбныя гадзіны. На такіх уроках-практыкумах ажыццяўляецца замацаванне вучэбных тэарэтычных і факталагічных ведаў у іх сукупнасці, развіццё ўменняў выкарыстоўваць назапашаныя веды для рашэння пазнавальных задач, правядзення вучэбнага даследавання, для аналізу зместу хрэстаматыйных гістарычных дакументаў.

Адной з найбольш эфектыўных форм ажыццяўлення практыка-арыентаванай дзейнасці з'яўляецца арганізацыя праектаў. Праекты прадугледжваюць сукупнасць складаючых іх кампанен-

таў: вызначэнне тэматыкі (фармулёўка праблемы) вучэбнага даследвання; правядзенне збору, вывучэння і сістэматызацыі крыніц інфармацыі; практычная работа па стварэнні (напісанні) праекта; яго прадстаўленне (прэзентацыя) і абарона. У працэсе выканання праектаў вучні на аснове раней сфарміраваных ведаў і ўменняў удасканалваюць навыкі працы з крыніцамі гістарычнай інфармацыі, у тым ліку вуснай гісторыі, прадстаўляюць вынікі індывідуальнай і калектыўнай дзейнасці праблемнага і творчага характару, у тым ліку на электронных носібітах у выглядзе мультымедыяпрэзентацый. Парады па ажыццяўленні праектнай дзейнасці прадстаўлены ў метадычных рэкамендацыях па арганізацыі профільнага навучання гісторыі Беларусі.

Варта звярнуць увагу на магчымасці выкарыстання міжпрадметных сувязей з беларускай літаратурай пры вывучэнні тэм, прысвечаных развіццю культуры і мастацтва.

Праграмай прадугледжваецца правядзенне ўрокаў сістэматызацыі і абагульнення ведаў па кожным з раздзелаў, а таксама выніковага абагульнення.

Рэзервовы час прызначаны для правядзення урокаў кантролю сфарміраванасці ведаў і ўменняў па кожным з раздзелаў, а таксама арганізацыі праектнай дзейнасці.

Пры вывучэнні раздзела III прадугледжваецца выкарыстанне вучэбна-метадычнага комплексу па факультатыве «Вялікая Айчынная вайна савецкага народа (у кантэксце Другой сусветнай вайны)».

Па кожным з раздзелаў прадугледжваецца па 2 вучэбныя гадзіны на правядзенне ўрокаў «Наш край», што дазволіць улічыць асаблівасці гістарычнага развіцця канкрэтнага рэгіёна і магчымасці выкарыстання мясцовага матэрыялу, а таксама гісторыка-дакументальнай хронікі гарадоў і раёнаў Беларусі «Памяць». Вывучэнне краязнаўчага матэрыялу можа стаць тэматыкай (праблематыкай) пры выкананні вучнёўскіх даследаванняў (праектаў).

Парадак вывучэння гісторыі Беларусі з фармулёўкамі мэт урокаў і рэкамендаваных відаў і спосабаў дзейнасці прадстаўлены ў прыкладным каляндарна-тэматычным планаванні. Настаўнік, зыходзячы з педагагічнай мэтазгоднасці і з улікам асаблівасцей навучання, можа змяніць рэкамендуемую праграмай колькасць вучэбных гадзін на вывучэнне асобных тэм, не парушаючы рэкамендуемыя прапорцыі вучэбных гадзін па раздзелах.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

**87 гадзін (3 гадзіны на тыдзень у першым паўгоддзі,
2 гадзіны на тыдзень у другім паўгоддзі,
у тым ліку 16 гадзін — рэзервовы час)**

Р а з д з е л I

Кастрычніцкая рэвалюцыя ў Расіі і станаўленне беларускай дзяржаўнасці (16 гадзін)

Становішча ў Беларусі напярэдадні кастрычніка 1917 г. Палітычная і сацыяльна-эканамічная сітуацыя ў Беларусі і на Заходнім фронце летам — восенню 1917 г. Палітычныя кірункі ў працэсе афармлення беларускай дзяржаўнасці.

Падзеі Кастрычніцкай рэвалюцыі ў Беларусі. Пераход улады ў рукі Саветаў у Беларусі і на Заходнім фронце. Ліквідацыя Стаўкі Вярхоўнага Галоўнакамандуючага ў Магілёве. Фарміраванне і дзейнасць Абласнога выканаўчага камітэта Заходняй вобласці і фронту (Аблвыкамзаха). Дзейнасць Савета Народных Камісараў Заходняй вобласці і фронту. А. Мяснікоў, К. Ландэр. Першыя пераўтварэнні ў грамадска-палітычнай і сацыяльна-эканамічнай сферах. Палітыка «ваеннага камунізму» і асаблівасці яе правядзення ў Беларусі.

Беларусь ва ўмовах германскай акупацыі. Наступленне войск кайзераўскай Германіі і захоп Мінска. Брэсцкі мір. Устанаўленне германскага акупацыйнага рэжыму. Супраціўленне насельніцтва Беларусі акупантам. Вызваленне Беларусі.

Спробы дзяржаўнага самавызначэння Беларусі пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі. Беларускі нацыянальны рух і яго асноўныя палітычныя напрамкі. I Усебеларускі з'езд і яго рашэнні. Абвясчэнне Беларускай Народнай Рэспублікі (БНР). Дзейнасць Рады БНР і яе ўзаемаадносіны з германскай ваеннай адміністрацыяй.

Абвясчэнне Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусі (ССРБ). I Усебеларускі з'езд Саветаў і яго рашэнні. Канстытуцыя ССРБ 1919 г. Утварэнне Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі Літвы і Беларусі (Літбел).

Польска-савецкая вайна 1919—1920 гг. Наступленне польскіх войск у Беларусі. Ваенныя дзеянні на польска-савецкім фронце. Разгортванне партызанскага руху. Беларуская камуністычная арганізацыя.

Другое абвяшчэнне Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі Беларусі і заканчэнне польска-савецкай вайны. Спроба рэалізацыі ідэі сусветнай пралетарскай рэвалюцыі. Вызваленне войскамі Чырвонай Арміі тэрыторыі Беларусі. Абвяшчэнне Дэкларацыі аб незалежнасці ССРБ 31 ліпеня 1920 г. Чарговае наступленне польскіх войск у Беларусі. Рыжскі мірны дагавор і яго вынікі для Беларусі.

Наш край

Урок-практыкум

Урок падагульнення

Асноўныя паняцці: Абласны выканаўчы камітэт Заходняй вобласці і фронту (Аблвыкамзах), Савет Народных Камісараў Заходняй вобласці і фронту, I Усебеларускі з'езд, Беларуска-Народная Рэспубліка (БНР), Савецкая Сацыялістычная Рэспубліка Беларусі (ССРБ), Сацыялістычная Савецкая Рэспубліка Літвы і Беларусі (Літбел), буферная дзяржава, лінія Керзана, Брэсцкі і Рыжскі мірныя дагаворы, палітыка «ваеннага камунізму», харч-разв'ёрстка, «Рудабельская рэспубліка».

Р а з д з е л II

Беларусь ва ўмовах станаўлення савецкага сацыялістычнага грамадства. Заходняя Беларусь пад уладай Польшчы (27 гадзін)

Становішча Беларусі ў міжваенны перыяд. Асаблівасці палітычнай сітуацыі ў Беларусі ў міжваенны перыяд. Развіццё БССР у гады сацыялістычнай рэканструкцыі народнай гаспадаркі і культурнай рэвалюцыі.

БССР у гады новай эканамічнай палітыкі. Сацыяльна-эканамічнае становішча Беларусі. Аднаўленне народнай гаспадаркі. Пераход да новай эканамічнай палітыкі. Погляды Д. Прышчэпава на шляхі пераўтварэння ў вёсцы. Уплыў нэпа на развіццё сельскай гаспадаркі, прамысловасці, транспарту, гандлю.

Грамадска-палітычнае жыццё БССР у 1920-я гг. Роля КП(б)Б і Саветаў рабочых, сялянскіх і чырвонаармейскіх дэпутатаў у палітычнай сістэме. Камуністычны саюз моладзі Беларусі. Удзел БССР ва ўтварэнні Саюза Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік. А. Чарвякоў. Значэнне ўтварэння СССР для Беларусі. Узбуйненне тэрыторыі БССР у 1924 і 1926 гг. Канстытуцыя БССР 1927 г.

Палітыка беларусізацыі. Беларусізацыя як састаўная частка савецкай нацыянальнай палітыкі. Напрамкі нацыянальнай палітыкі КП(б)Б. Асноўныя мерапрыемствы, супярэчнасці і вынікі беларусізацыі. Карэнізацыя. Інстытут беларускай культуры. У. Ігнатоўскі. Вынікі і значэнне палітыкі беларусізацыі.

Правядзенне індустрыялізацыі ў БССР. Пераход да планавай дзяржаўнай эканомікі. Прычыны і асаблівасці правядзення індустрыялізацыі ў БССР. Формы працоўнай актыўнасці рабочага класа і іх уплыў на развіццё эканомікі. Вынікі індустрыялізацыі ў рэспубліцы.

Калектывізацыя сельскай гаспадаркі ў БССР. Прычыны і асаблівасці правядзення калектывізацыі ў БССР. Пераход да суцэльнай калектывізацыі сельскай гаспадаркі і фарсіраванне яе тэмпаў. Вынікі калгаснага будаўніцтва.

Грамадска-палітычнае жыццё БССР у канцы 1920-х — 1930-я гг. Роля КП(б)Б і Саветаў у грамадска-палітычным жыцці рэспублікі. Складванне савецкай грамадска-палітычнай сістэмы. Дзейнасць М. Галадзеда, М. Гікалы. Палітычныя рэпрэсіі. Нацыянал-дэмакратызм. Канстытуцыя БССР 1937 г. Канфесійная палітыка савецкай улады.

Развіццё адукацыі, навукі і культуры ў БССР у 1920-я гг. Станаўленне сістэмы адукацыі ў БССР. Адкрыццё Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. У. Пічэта. Даследаванні беларускага этнасу, яго гісторыі і культуры. Літаратурная творчасць Я. Купалы, Я. Коласа, З. Жылуновіча, М. Гарэцкага, А. Куляшова. Станаўленне беларускага савецкага тэатра. Е. Міровіч, У. Галубок. Зараджэнне беларускага кіно. Ю. Тарыч. Выяўленчае мастацтва. М. Шагал, М. Філіповіч, В. Волкаў.

Адукацыя і навука ў канцы 1920-х — 1930-я гг. Змены ў сістэме адукацыі. Развіццё навукі. Беларуская акадэмія навук. Навукоўцы — ураджэнцы Беларусі: даследаванні О. Шміта, адкрыцці А. Чыжэўскага.

Развіццё літаратуры і мастацтва ў канцы 1920-х — 1930-я гг. Зацвярджэнне ў літаратуры і мастацтве сацыялістычнага рэалізму. Творчасць беларускіх пісьменнікаў: Я. Купалы, Я. Коласа, К. Крапівы, П. Броўкі, М. Зарэцкага, П. Глебкі, М. Лынькова, К. Чорнага. Беларускае тэатральнае і музычнае мастацтва (А. Багатыроў, А. Туранкоў), архітэктура і скульптура (І. Лангбард, Г. Лаўроў,

З. Азгур), кінематограф (У. Корш-Саблін), выяўленчае мастацтва (І. Ахрэмчык, І. Давідовіч, У. Кудрэвіч).

Заходняя Беларусь пад уладай Польшчы. Палітычныя і сацыяльна-эканамічныя ўмовы жыцця беларускага насельніцтва. Асноўныя напрамкі нацыянальна-вызваленчага руху ў Заходняй Беларусі. Дзейнасць палітычных партый і арганізацый. І. Лагіновіч. В. Харужая. Беларуская сялянска-рабочая грамада. Б. Тарашкевіч. Канфесійнае становішча.

Беларуская культура ў Заходняй Беларусі. Адукацыя. Таварыства беларускай школы. Літаратура: П. Пестрак, М. Танк. Жывапіс: Я. Драздовіч, П. Сергіевіч. Музыкальнае мастацтва: Р. Шырма, М. Забэйда-Суміцкі.

Наш край

Урок-практыкум

Урок падагульнення

Асноўныя паняцці: новая эканамічная палітыка (нэп), харчпатак, беларусізацыя, карэнізацыя, «прышчэпаўшчына», індустрыялізацыя, калектывізацыя сельскай гаспадаркі, раскулачванне, машынна-трактарныя станцыі (МТС), савецкая грамадска-палітычная сістэма, «план аўтанамізацыі», Камуністычная партыя (большавікоў) Беларусі, Камуністычны саюз моладзі Беларусі, нацыянал-дэмакратызм, палітычныя рэпрэсіі, культурная рэвалюцыя, «усходнія крэсы», асаднікі, палітыка санацыі, парцэляцыя, камасацыя, пацыфікацыя, дэфензіва, адзіны народны антыфашысцкі фронт, Таварыства беларускай школы, Беларуская сялянска-рабочая грамада, Камуністычная партыя Заходняй Беларусі, неаўнія, аўтакефалія.

Р а з д з е л III

БССР у гады Другой Сусветнай і Вялікай Айчыннай войнаў (27 гадзін)

Беларусь у гады ваенных выпрабаванняў. Пачатак Другой сусветнай вайны. Асноўныя этапы Вялікай Айчыннай вайны савецкага народа супраць нацысцкай Германіі і характар вайны.

Пачатак Другой сусветнай вайны. Уз'яднанне Заходняй Беларусі з БССР. Паход Чырвонай Арміі ў Заходнюю Беларусь. Стварэнне органаў савецкай улады ў Заходняй Беларусі. Рашэнні

Народнага сходу. С. Прытыцкі. Гаспадарчыя і культурныя пераўтварэнні ў Заходняй Беларусі пасля аб'яднання з БССР. Гістарычнае значэнне ўз'яднання беларускага народа.

Пачатак Вялікай Айчыннай вайны. Мэты вайны нацысцкай Германіі супраць Савецкага Саюза. План «Барбароса». Суадносны ўзброеных сіл Германіі і СССР. Нападзенне Германіі на СССР. Дзейнасць савецкага кіраўніцтва па арганізацыі абароны краіны. Эвакуацыя.

Абарончыя баі ў Беларусі. Абарона Брэсцкай крэпасці, Мінска, Магілёва. Гераізм, самаахвярнасць і трагедыя абаронцаў. Зрыў планаў «маланкавай вайны». Прычыны няўдач войск Чырвонай Арміі летам 1941 г.

Германскі акупацыйны рэжым на тэрыторыі Беларусі. Насаджэнне «новага парадку». Адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел акупіраванай тэрыторыі БССР. Палітыка генацыду насельніцтва Беларусі. Беларускія оstarбайтары. Калабарацыянізм.

Разгортванне барацьбы супраць акупантаў. Роля КП(б)Б у арганізацыі барацьбы народных мас з акупантамі. Стварэнне першых партызанскіх атрадаў. В. Корж, Ф. Паўлоўскі, Ц. Бумажкоў, М. Шмыроў. Падпольныя антыфашысцкія арганізацыі. Супраціўленне мірнага насельніцтва акупацыйнаму рэжыму. Інтэрнацыянальны характар барацьбы з захопнікамі на акупіраванай тэрыторыі Беларусі.

Пашырэнне партызанскай барацьбы супраць акупантаў. Стварэнне ЦШПР і БШПР. Баявая дзейнасць партызанскіх фарміраванняў. Партызанскія зоны. «Рэйкавая вайна». Дзейнасць Арміі Краёвай.

Пашырэнне падпольнай барацьбы супраць акупантаў. Дзейнасць партыйных і камсамольска-маладзёжных падпольных арганізацый. Дыверсійная барацьба на чыгуначных вузлах. К. Заслонаў, Ф. Крыловіч. Гераізм і мужнасць падпольшчыкаў.

Вызваленне БССР ад германскіх захопнікаў. Пачатак вызвалення Беларусі. Беларуская наступальная аперацыя «Баграціён». Узаемадзеянне партызанскіх фарміраванняў і войск Чырвонай Арміі. Акружэнне і разгром германскіх групак. Вызваленне Мінска. Выгнанне германскіх захопнікаў з тэрыторыі Беларусі. Подзвігі савецкіх воінаў. Значэнне разгрому германскіх войск у Беларусі.

Савецкі тыл у гады вайны. Перавод эканомікі на ваенныя рэйкі. Дзейнасць эвакуіраваных беларускіх прадпрыемстваў, устаноў і арганізацый у савецкім тыле. Працоўны подзвіг ураджэнцаў Беларусі ў савецкім тыле.

Уклад беларускага народа ў перамогу над нацысцкай Германіяй. Ураджэнцы Беларусі на франтах Вялікай Айчыннай вайны. Удзел у еўрапейскім руху Супраціўлення. Ураджэнцы Беларусі — Героі Савецкага Саюза і поўныя кавалеры ордэна Славы. Уклад прадстаўнікоў беларускай культуры і мастацтва ў барацьбу з ворагам.

БССР — удзельніца заснавання ААН. Заканчэнне Другой светнай вайны. Савецкая стратэгія ў адносінах да ААН. Уключэнне БССР у склад краін — заснавальніц ААН. Выхад Беларусі на міжнародную арэну.

Памяць пра вайну. Месцы памяці і сімвалы подзвігу беларускага народа ў Вялікай Айчыннай вайне. Ушанаванне памяці загінуўшых у Беларусі. Мемарыяльныя комплексы. Беларускі дзяржаўны музей Вялікай Айчыннай вайны. Гісторыка-дакументальная хроніка «Памяць».

Наш край

Урок-практыкум

Урок падагульнення

Асноўныя паняцці: Народны сход Заходняй Беларусі, «Суражскія (Віцебскія) вароты», план «Ост», генацыд, калабарыцызм, остарбайтары, партызанскі рух, партызанскія зоны, падпольная барацьба, «рэйкавая вайна», Армія Краёва, аперацыя «Баграціён».

Выніковае абагульненне

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

У працэсе засваення зместу вучэбнага матэрыялу на павышаным узроўні вучні **б у д у ц ь:**

ведаць:

- ♦ **азначэнні пададзеных у праграме паняццяў з канкрэтызацыяй іх зместу;**

- ◆ храналогію асноўных падзей гісторыі Беларусі 1917—1945 гг., іх вынікі і лакалізацыю на гістарычнай карце;
- ◆ вынікі дзейнасці выдатных гістарычных асоб і прыклады творчасці дзеячаў культуры;
- ◆ розныя ацэнкі, пункты гледжання па адной і той жа праблеме, характарыстыкі гістарычных асоб і дзеячаў культуры;

умець:

- ◆ лакалізаваць падзеі гісторыі Беларусі 1917—1945 гг. у часе і геапалітычнай прасторы з апорай на храналагічныя і сінхроністычныя табліцы, гістарычную карту і атлас;
- ◆ характарызаваць асноўныя перыяды і падзеі гісторыі Беларусі 1917—1945 гг.;
- ◆ характарызаваць умовы і лад жыцця людзей;
- ◆ суадносіць гістарычныя падзеі, якія тычацца грамадска-палітычнага, сацыяльна-эканамічнага, нацыянальна-культурнага развіцця Беларусі, з грамадска-гістарычным працэсам і савецкай гісторыяй;
- ◆ рэканструяваць і інтэрпрэтаваць змест вучэбнага матэрыялу;
- ◆ раскрываць і тлумачыць прычынна-выніковыя сувязі паміж гістарычнымі падзеямі і з’явамі, раскрываць узаемаабумоўленасць змен у розных галінах грамадскага жыцця;
- ◆ параўноўваць па прапанаваных ці самастойна вызначаных прыметах, сістэматызаваць і абагульняць гістарычныя факты і рабіць на падставе гэтага аргументаваныя вывады;
- ◆ выкарыстоўваць веданне прымет і зместу прыведзеных у праграме паняццяў для канкрэтызацыі тэарэтычных вывадаў;
- ◆ параўноўваць аргументацыю розных пунктаў гледжання на адну і тую ж праблему;
- ◆ адрозніваць меркаванні і інтэрпрэтацыі ад гістарычных фактаў;
- ◆ абгрунтоўваць уласнае меркаванне па праблемах грамадска-гістарычнага развіцця;
- ◆ праводзіць пошук гістарычнай інфармацыі ў разнастайных крыніцах;
- ◆ праводзіць аналіз гістарычных крыніц і рэканструяваць на іх аснове вобразы гістарычнага мінулага і яго ўдзельнікаў;
- ◆ вызначаць матывы і вынікі дзейнасці гістарычных асоб і творчасці дзеячаў культуры з характарыстыкай гістарычнай тэматыкі ў творах беларускай літаратуры і мастацтва;

- ♦ характарызаваць помнікі культуры Беларусі перыяду 1917—1945 гг.;

выкарыстоўваць набытыя веды і ўменні:

- ♦ для напісання і прэзентацыі рэфератаў, гістарычных са-чыненняў (эсэ); праектаў (вучнёўскіх даследаванняў) аб гістарычных працэсах (падзеях) і асобах з вызначэннем іх праблематыкі, мэтапалаганнем, зборам і апрацоўкай матэ-рыялаў, абаронай вынікаў;
- ♦ вызначэння ўласнай пазіцыі пры абмеркаванні значнасці гістарычных падзей і вынікаў дзейнасці іх удзельнікаў;
- ♦ тлумачэння ўзаемаабумоўленасці сучасных і гістарычных з’яў;
- ♦ правядзення пошуку і аналізу зместу сацыяльна значнай інфармацыі;
- ♦ ідэнтыфікацыі сваіх сацыяльных паводзін як грамадзяніна Рэспублікі Беларусь;
- ♦ ажыццяўлення камунікацыі ў шматканфесійным і полікуль-турным грамадстве;
- ♦ пошуку і захавання помнікаў гісторыі і культуры Беларусі.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЕ ЗАБЕСПЯЧЭННЕ

Новік, Я. К. Гісторыя Беларусі, 1917—1945 гг. Вучэбны дапаможнік для 10 класа ўстаноў агул. сярэд. адукацыі / Я. К. Новік, метадычнае забеспячэнне В. В. Гінчук. — Мінск, 2012.

История Беларуси : учеб. пособие : в 2 ч. / Я. И. Трещенок [и др.] ; под ред. Я. И. Трещенка. — Могилёв, 2005. — Ч. 2.

Гісторыя Беларусі : канец XVIII ст. — 2002 г. Хрэстаматыя : 11 кл. : вучэб. дапам. для вучняў / аўт.-склад. Я. К. Новік і інш.; пад рэд. Я. К. Новіка. — Мінск, 2003.

Гісторыя Беларусі, 1917—1945 гг. : 10 клас. Хрэстаматыя : дапа-можнік для вучняў / аўт.-склад. : А. А. Каваленя [і інш.] ; мета-д. за-беспячэнне С. А. Кудраўцава ; пад рэд. А. А. Кавалені. — Мінск, 2009.

Вялікая Айчынная вайна савецкага народа (у кантэксте Другой сусветнай вайны) : вучэб. дапам. для 11-га кл. устаноў, якія забяспеч-ваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі / А. А. Каваленя [і інш.] ; пад рэд. А. А. Кавалені, М. С. Сташкевіча. — Мінск, 2009.

Великая Отечественная война советского народа (в контексте Второй мировой войны) : учеб. пособие для 11-го класса учреждений, обеспечивающих получение общ. сред. образования / А. А. Коваленя [и др.] ; под ред. А. А. Ковалени, Н. С. Сташкевича. — Минск, 2009.

Коваленя, А. А. Великая Отечественная война советского народа (в контексте Второй мировой войны) : рабочая тетрадь для 11-го класса / А. А. Коваленя [и др.] ; под ред. проф. А. А. Ковалени. — Минск : Аверсэв, 2005.

Коваленя, А. А. Великая Отечественная война советского народа (в контексте Второй мировой войны) : материалы для учителя / А. А. Коваленя, М. А. Краснова, Г. Н. Ганущенко. — Минск, 2007.

Великая Отечественная война советского народа (в контексте Второй мировой войны) : справочник / авт.-сост. : А. А. Коваленя, М. А. Краснова, В. И. Лемешонок ; под ред. А. А. Ковалени. — Минск, 2007.

Гінчук, В. В. Гісторыя Беларусі ў 10 класе : вучэб.-метада. дапаможнік для настаўнікаў устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. і рус. мовамі навучання / В. В. Гінчук. — Мінск, 2014.

Краснова, М. А. История. 10 класс : рабочая тетрадь : пособие для учащихся учреждений общ. сред. образования / М. А. Краснова [и др.]. — Минск, 2014.

Атлас. Гісторыя Беларусі, 1917—1945 гг. 10 клас / У. В. Тугай, В. М. Фамін. — Мінск, 2009.

Атлас. Вялікая Айчынная вайна савецкага народа (у кантэксте Другой сусветнай вайны) / А. А. Каваленя, М. Г. Жылінскі. — Мінск, 2015.

Насценная гістарычная карта «Ляўтаўская і Кастрычніцкая рэвалюцыі на тэрыторыі Беларусі».

Насценная гістарычная карта «Барацьба супраць ваеннай інтэрвенцыі на тэрыторыі Беларусі (1918—1921 гг.)».

Насценная гістарычная карта «Беларусь у 1919—1939 гг. Фарміраванне тэрыторыі».

Насценная гістарычная карта «Беларусь у пачатку Другой сусветнай вайны (01.09.1939 — 21.06.1941 гг.)».

Насценная гістарычная карта «Акупацыйны рэжым на тэрыторыі Беларусі (1941—1944 гг.)».

Насценная гістарычная карта «Партызанскі рух і падпольная барацьба на тэрыторыі Беларусі (1941—1944 гг.)».

Насценная гістарычная карта «Вызваленне Беларусі ад нямецка-фашысцкіх захопнікаў (верасень 1943 г. — жнівень 1944 г.)».

СУСВЕТНАЯ ГІСТОРЫЯ

СУСВЕТНАЯ ГІСТОРЫЯ НАВЕЙШАГА ЧАСУ,
1918—1945 гг.

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Гісторыя Навейшага часу з’яўляецца важным этапам фарміравання ў вучняў цэласнай карціны гістарычнага развіцця свету, без якога цяжка арыентавацца ў сучаснай сацыяльнай рэчаіснасці. Яна раскрывае карціну гістарычнага працэсу ў яго адзінстве і супярэчнасці ад заканчэння Першай сусветнай вайны да пачатку XXI стагоддзя. У навучанні гісторыі гэты курс займае асаблівае месца. Ён з’яўляецца лагічным завяршэннем вывучэння сістэматычнага курса гісторыі, таму ў ім знаходзяць адлюстраванне абагульняючыя вывады аб асноўных тэндэнцыях і грамадска-гістарычным вопыце папярэдняга развіцця. Курс Навейшай гісторыі мае ключавое значэнне з пункта гледжання фарміравання светапогляду і грамадзянскага выхавання вучняў, атрымання імі сацыяльна значных ведаў аб сучасных тэндэнцыях развіцця свету, іх інтэлектуальнай і псіхалагічнай падрыхтоўкі да ўваходжання ў самастойнае жыццё.

Праграма грунтуецца на спалучэнні храналагічнага, краіназнаўчага, параўнальна-гістарычнага і праблемнага падыходаў. Храналагічны падыход выявіўся ў захаванні традыцыйнага падзелу курса на дзве часткі: 1918—1945 гг., які вывучаецца ў X класе, і з 1945 г. да цяперашняга часу, які вывучаецца ў XI класе, а таксама ў тым, што падзеі і з’явы гісторыі ў рамках тэмы вывучаюцца ў часавым (храналагічным) парадку. Краіназнаўчы падыход выявіўся ў выдзяленні асобных блокаў: краіны Еўропы і ЗША; Расія — СССР — Расійская Федэрацыя; краіны Азіі, Афрыкі і Лацінскай Амерыкі. Параўнальна-гістарычны падыход дапамагае знаходзіць агульнае і рознае ў развіцці працэсаў сусветнай гісторыі, паказваць узаемасувязь і ўзаемаабумоўленасць падзей. Праблемны падыход знайшоў сваё адлюстраванне ў разглядзе пытанняў, якія не ма-

юць адназначнага адказу ў гістарычнай навуцы. Сярод іх можна адзначыць такія ключавыя праблемы, як пытанні вайны і міру, праблемы трансфармацыі і мадэрнізацыі палітычных і сацыяльна-эканамічных сістэм, прынцыпы пабудовы стабільнага светапарадку для ўстойліва-бяспечнага развіцця чалавецтва.

Вучэбная праграма прызначана для арганізацыі навучання сусветнай гісторыі Навейшага часу (1918—1945 гг.) у X класе на павышаным узроўні, які прадугледжвае ўзровень засваення вучнямі ведавага і дзейнаснага кампанентаў зместу адукацыі, неабходнага для асобнаснага самаразвіцця, далейшага навучання ва ўстановах вышэйшай адукацыі і работы ў выбранай прадметнай сферы, а таксама для ўсвядомленага і эфектыўнага вырашэння адукацыйных і жыццёвых (сацыякультурных) задач.

Мэта вывучэння гісторыі на павышаным узроўні:

- авалоданне вучнямі сістэматызаванымі ведамі аб сусветным гістарычным працэсе з 1918 па 1945 г., неабходнымі для фарміравання грамадзянскага патрыятызму, паспяховага прафесійнага самавызначэння і сацыялізацыі ў сучасным сацыякультурным асяроддзі, і развіццё на гэтай аснове гістарычнага мыслення.

Асноўныя задачы:

- засвоіць найважнейшыя факты, якія характарызуюць перыяд Навейшай гісторыі ад заканчэння Першай сусветнай вайны да заканчэння Другой сусветнай вайны, з раскрыццём найбольш істотных прычынна-выніковых сувязей;
- засвоіць асноўныя гістарычныя паняцці ў іх сістэме і ўзаема-сувязі;
- выпрацоўваць каштоўнасныя арыентацыі, фарміраваць ацэначны пункт погляду;
- асвоіць асноўныя спосабы атрымання і аперыравання ведамі;
- фарміраваць уменні, неабходныя для ажыццяўлення пераўтваральнай пазнавальнай дзейнасці і прымянення атрыманых ведаў у грамадскім і асабістым жыцці.

Павышаны ўзровень дазваляе рэалізаваць дыферэнцыяцыю навучання, пабудаваць індывідуальную адукацыйную траекторыю, забяспечыць пераемнасць агульнай сярэдняй і вышэйшай адукацыі і падрыхтаваць да працягу навучання на ўзроўні вышэйшай адукацыі і ажыццяўлення працоўнай дзейнасці. Асабліва сцю

курса гісторыі, які вывучаецца на ступені агульнай сярэдняй адукацыі на павышаным узроўні, з'яўляецца яго непасрэдная сувязь з задачамі прафілізацыі адукацыі і арганізацыі давузаўскай падрыхтоўкі вучняў.

Вывучэнне гісторыі на павышаным узроўні ажыццяўляецца з улікам магчымасці рэалізацыі кампетэнтнаснага падыходу да падрыхтоўкі выпускніка на ўзроўні агульнай сярэдняй адукацыі, які ўлічвае фарміраванне асобных, метапрадметных, прадметных кампетэнцый. Кампетэнцыі разглядаюцца як асобныя якасці, якія фарміруюцца ў адукацыйным працэсе ў ходзе засваення ведаў, набыцця ўменняў, навыкаў, вопыту дзейнасці, неабходных для працягу адукацыі, працоўнай дзейнасці, паспяховай сацыялізацыі ў грамадстве.

Асобныя вынікі вывучэння гісторыі на павышаным узроўні адлюстроўваюць:

- усведамленне ўласнай ідэнтычнасці як грамадзяніна Рэспублікі Беларусь;
- фарміраванне базавай сістэмы каштоўнасцей (сям'я, сябры і знаёмыя, вольны час, палітыка, праца, рэлігія);
- далучэнне да культурнай разнастайнасці сучаснага грамадства;
- развіццё светапогляду, самасвядомасці, адносін да рэчаіснасці, характару, здольнасцей, псіхічных працэсаў, назапашванне вопыту.

Метапрадметныя вынікі вывучэння гісторыі на павышаным узроўні адлюстроўваюць уменні:

- самастойна вызначаць мэты свайго навучання і пазнавальнай дзейнасці, а таксама шляхі іх дасягнення;
- аналізаваць сваю дзейнасць і карэктываваць яе;
- вызначаць паняцці і падводзіць пад паняцці;
- абагульняць, сістэматызаваць, класіфікаваць факты, выяўляць асноўныя прычынна-выніковыя сувязі, рабіць вывады;
- аперыраваць знакава-сімвальнай інфармацыяй;
- працаваць з разнастайнымі крыніцамі інфармацыі;
- арганізоўваць і прадстаўляць вынікі сваёй вучэбна-пазнавальнай дзейнасці;
- узаемадзейнічаць з іншымі людзьмі, працаваць у групе, камандзе, калектыве.

Прадметныя вынікі вывучэння гісторыі на павышаным узроўні накіраваны на засваенне зместу гісторыі Навейшага часу з 1918 па 1945 г. і асваенне спецыяльных спосабаў вучэбна-пазнавальнай дзейнасці. Прадметныя вынікі навучання павінны дапамагчы ў паспяховым навучанні на наступнай ступені адукацыі. Яны паддзены ў раздзеле «Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў».

Вывучэнне гісторыі на павышаным узроўні ажыццяўляецца як за кошт павелічэння аб'ёму тэарэтычнага і факталагічнага матэрыялу, так і за кошт удасканалення спосабаў вучэбна-пазнавальнай дзейнасці. Засваенне ўменняў і навыкаў даследчай, пераўтваральнай і творчай дзейнасці з максімальнай самастойнасцю вучняў павінна стаць асноўным у адукацыйным працэсе.

Вывучэнне гісторыі на павышаным узроўні патрабуе змянення метадаў навучання. Павялічваецца аб'ём самастойнай працы вучняў, большая ўвага надаецца рабоце з гістарычнымі крыніцамі, арганізуецца даследчая і праектная дзейнасць. Гэта дазваляе вырашыць праблему найбольш поўнага ўліку індывідуальных магчымасцей і патрэбнасцей вучняў. З мэтай выпрацоўкі асобасных адносін вучняў да вывучаемых падзей і працэсаў важна звязваць вывучаемы матэрыял з сучасным жыццём.

Асаблівае значэнне ў працэсе вывучэння гісторыі на павышаным узроўні маюць *практыка-арыентаваныя формы вучэбных заняткаў*, у ходзе якіх вучні ўдасканальваюць навыкі індывідуальнай і калектыўнай дзейнасці з разнастайнымі крыніцамі гістарычнай інфармацыі, рашаюць пазнавальныя задачы, выконваюць праблемныя заданні, ажыццяўляюць інфармацыйна-пазнавальную, вучэбна-даследчую і праектную дзейнасць. Для правядзення такіх заняткаў у праграме адведзены дадатковы вучэбны час. Тэмы ўрокаў-практыкумаў вызначае настаўнік, зыходзячы са складанасці вучэбнага матэрыялу, неабходнасці больш якаснага яго засваення, інтарэсаў вучняў, а таксама забяспечанасці неабходнымі сродкамі навучання.

Пашырыць праблематыку зместу гістарычнага курса, стварыць умовы для арганізацыі засваення адпаведных спосабаў дзейнасці, адпрацаваць навыкі даследчай працы з гістарычнымі крыніцамі, удасканальваць уменне фармуляваць і аргументаваць уласны

пункт гледжання магчыма на аснове вывучэння шырокага спектра гістарычных крыніц. Асноўнае месца пры рабоце з дакументамі мэтазгодна адвесці іх крытычнаму аналізу і інтэрпрэтацыі. Разам з традыцыйнымі відамі гістарычных крыніц (заканадаўчыя акты, мемуары, гістарычныя даследаванні і інш.) могуць выкарыстоўвацца крыніцы інфармацыі, не зусім звычайныя для сярэдняй школы, але, безумоўна, здольныя павысіць пазнавальны інтарэс, такія як эпістальярная спадчына (прыватная перапіска), вусная гісторыя, творы публіцыстычнага, карыкатурнага жанраў, інфармацыя СМІ, музейныя экспанаты, краязнаўчы матэрыял і г. д.

Праграма прадугледжвае правядзенне *абагульняючых урокаў*, якія садзейнічаюць сістэматызацыі ведаў вучняў, устанаўленню сувязей паміж рознымі раздзелаў, вывядзенню заканамернасцей і тэндэнцый, удасканаленню спосабаў вучэбна-пазнавальнай дзейнасці.

Рэзервовы час прызначаны для правядзення *ўрокаў кантролю* засваення ведавага і дзейнаснага кампанентаў зместу гістарычнай адукацыі, а таксама для арганізацыі *праектнай дзейнасці* вучняў.

Павышэнню якасці навучання таксама будзе садзейнічаць выкарыстанне ў адукацыйным працэсе міжпрадметных сувязей і інфармацыйна-камунікацыйных тэхналогій.

У адпаведнасці з вучэбным планам на 2015/16 навучальны год на вывучэнне сусветнай гісторыі Навейшага часу (1918—1945 гг.) адводзіцца 2 вучэбныя гадзіны на тыдзень у I паўгоддзі і 3 вучэбныя гадзіны ў II паўгоддзі, усяго 87 вучэбных гадзін.

Настаўнік, выходзячы з педагагічнай мэтазгоднасці і ўлічваючы асаблівасці навучання ў канкрэтных умовах, можа змяніць рэкамендуемую праграмай колькасць вучэбных гадзін на вывучэнне асобных тэм, не выходзячы за агульную колькасць вучэбнага часу па раздзелах.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

87 гадзін, у тым ліку 12 гадзін — рэзервовы час

Уводзіны (1 гадзіна)

Пачатак крызісу індустрыяльнага грамадства. Паняцце «Навейшая гісторыя». Прадмет, асноўны змест і перыядызацыя гісторыі Навейшага часу. Асноўныя тэндэнцыі развіцця асобных краін і рэгіёнаў свету ў Навейшы час. Уплыў Першай сусветнай вайны і Кастрычніцкай рэвалюцыі 1917 г. на ход сусветнай гісторыі.

Р а з д з е л I

Краіны Еўропы і ЗША ў 1918—1939 гг. (32 гадзіны)

Усталяванне асноў пасляваеннага свету. Парыжская мірная канферэнцыя. Д. Лойд Джордж, Ж. Клемансо, В. Вільсан. Версальскі мірны дагавор. Мірныя дагаворы з саюзнікамі Германіі: Аўстрыяй, Венгрыяй, Балгарыяй, Турцыяй. Тэрытарыяльныя змяненні ў Еўропе. Стварэнне Лігі Нацый. Вашынгтонская канферэнцыя. Супярэчнасці Версальска-Вашынгтонскай сістэмы.

Рэвалюцыя 1918—1919 гг. у Германіі. Набліжэнне агульнанацыянальнага крызісу ў Германіі. Пачатак рэвалюцыі, яе задачы, рухаючыя сілы. Палітыка Савета народных упаўнаважаных. Ф. Эберт, Р. Люксембург, К. Лібкнехт. Утварэнне Камуністычнай партыі Германіі (КПГ). Палітычная стачка і паўстанне ў Берліне ў студзені 1919 г. Выбары ў Нацыянальны сход. Баварская савецкая рэспубліка. Вынікі і характар рэвалюцыі. Станаўленне Веймарскай рэспублікі ў Германіі.

Рэвалюцыі ў Аўстрыі і Венгрыі. Уздым нацыянальна-вызваленчага руху ў Аўстра-Венгрыі. Лістападаўская рэвалюцыя 1918 г. і абвясчэнне рэспублікі ў Аўстрыі, пасляваенныя праблемы краіны. Рэвалюцыйны крызіс у Венгрыі. Абвясчэнне Венгерскай Савецкай рэспублікі, паражэнне рэспублікі. Устанаўленне ваеннай дыктатуры ў Венгрыі.

Італія ў 1918—1923 гг. Вынікі Першай сусветнай вайны для Італіі. Крызіс буржуазна-парламенцкай дзяржавы. Уздым рабочага і сялянскага рухаў. Утварэнне камуністычнай партыі. Узнік-

ненне фашысцкага руху. Б. Мусаліні. Прыход фашыстаў да ўлады. Падаўленне рабочага руху, разгром кампартыі і апазіцыі. Фашызацыя палітычнага рэжыму.

Германія ў 1920—1923 гг. Путч Капа — Лютвіца. Сакавіцкія падзеі 1921 г. Пытанне аб рэпарацыях. Акупацыя Рура. Палітыка КПГ. Фашысцкі рух у Германіі. Узнікненне фашысцкай партыі ў Германіі. А. Гітлер. «Піўны путч».

Вялікабрытанія, Францыя і ЗША ў 1918—1923 гг. Палітычнае і сацыяльна-эканамічнае становішча Вялікабрытаніі, Францыі і ЗША пасля Першай сусветнай вайны. Унутраная палітыка. Актывізацыя рабочага і дэмакратычнага руху. Асаблівасці знешняй палітыкі.

Заходняя Еўропа і ЗША ў 1924—1929 гг. Асаблівасці сацыяльна-эканамічнага развіцця. Унутрыпалітычнае развіццё ЗША, Вялікабрытаніі, Францыі. Палітычная барацьба ў Германіі. План Даўэса. Асаблівасці фашысцкага руху ў Германіі. Палітычны крызіс 1924 г. у Італіі. Умацаванне фашысцкага рэжыму ў Італіі.

Міжнародны рабочы рух у 1918—1929 гг. Забастовачны рух пралетарыяту ў 1918—1920 гг. Раскол у міжнародным сацыялістычным руху. Утварэнне камуністычных партый і Камуністычнага Інтэрнацыянала. Стварэнне Рабочага Сацыялістычнага Інтэрнацыянала. К. Каўцкі. Міжнародны рабочы рух у 1924—1929 гг.

Міжнародныя адносіны ў 1924—1929 гг. Стабілізацыя Версальска-Вашынгтонскай сістэмы. «Эра пацыфізму». Расстаноўка сіл на міжнароднай арэне. Германскае пытанне. Праблемы еўрапейскай бяспекі і раззбраення. Канферэнцыя ў Лакарна. Пакт Брыяна — Келага. Адносіны паміж СССР і краінамі Захаду. Узмацненне знешнепалітычных пазіцый Германіі.

Сусветны эканамічны крызіс ў 1929—1933 гг. Прычыны сусветнага эканамічнага крызісу. Асаблівасці яго праяўлення ў розных краінах. Шляхі выхаду з крызісу: буржуазна-ліберальны, сацыял-рэфармісцкі, таталітарны. Этатызм. Рост фашысцкіх тэндэнцый у краінах Захаду ў гады сусветнага эканамічнага крызісу. Фашызм і рабочы рух.

ЗША ў перыяд сусветнага эканамічнага крызісу. «Вялікая дэпрэсія» і абвастрэнне сацыяльных праблем. Палітыка адміністрацыі Г. Гувера. Сацыяльны рух. Перамога дэмакратаў на прэзі-

дэнскіх выбарах 1932 г. Мэты і задачы «новага курсу». Ф. Рузвельт. Антыкрызісныя мерапрыемствы ў галіне фінансаў, прамысловасці і сельскай гаспадаркі. Сацыяльная палітыка. Уздым рабочага і дэмакратычнага руху ў сярэдзіне 1930-х гг. Сацыяльнае заканадаўства.

Германія ў перыяд сусветнага эканамічнага крызісу. Эканамічны крызіс, яго праяўленні і сацыяльна-палітычныя вынікі. Распад «вялікай кааліцыі» і палітыка кабінета Брунінга. Рост уплыву НСДАП. Прыход нацыстаў да ўлады ў Германіі. Унутраная палітыка. Выбары ў сакавіку 1933 г. Лейпцыгскі працэс. Устанаўленне таталітарнай дыктатуры. Мілітарызацыя краіны.

Фашысцкая Італія ў 1930-я гг. Эканамічныя і сацыяльныя вынікі сусветнага эканамічнага крызісу для Італіі. Карпаратыўная сістэма. Палітыка аўтаркціі. Мілітарызацыя эканомікі. Фашысцкая прапаганда ў Італіі. Апазіцыя фашысцкаму рэжыму.

Вялікабрытанія, Францыя ў 1930-я гг. Асаблівасці і вынікі сусветнага эканамічнага крызісу. Узмацненне ўнутранай рэакцыі. Пагроза фашызму. Брытанскі саюз фашыстаў. Правал фашысцкага мецяжу ў Францыі і стварэнне Народнага фронту. Знешняя палітыка Вялікабрытаніі і Францыі ў 1930-я гг.

Народны фронт і грамадзянская вайна ў Іспаніі. Пачатак буржуазна-дэмакратычнай рэвалюцыі. Мерапрыемствы рэспубліканскага ўрада. Контрнаступленне рэакцыі. Актывізацыя фашызму. Іспанская фаланга. Кастрычніцкае паўстанне 1934 г. Перамога Народнага фронту на выбарах 1936 г. Палітыка рэспубліканскага ўрада. Грамадзянская вайна. Палітыка «неўмяшання». Паражэнне рэспублікі і ўстанаўленне дыктатуры генерала Ф. Франка.

Краіны Цэнтральнай і Паўднёва-Усходняй Еўропы ў 1920—1930-я гг. Утварэнне незалежных дзяржаў. Т. Масарык. Устанаўленне аўтарытарных рэжымаў. М. Хорці. Ю. Пілсудскі. Нарастанне знешнепалітычнай пагрозы ў 1930-х гг. Акупацыя Чэхаславакіі. Польшча перад пагрозай германскай агрэсіі.

Міжнародныя адносіны ў 1930-я гг. Крызіс і крах Версальска-Вашынгтонскай сістэмы. Агрэсіўная палітыка фашысцкіх дзяржаў у 1936—1939 гг. Фарміраванне блока агрэсіўных дзяржаў. Мюнхенская канферэнцыя. Праблема стварэння сістэмы калектыўнай бяспекі ў Еўропе. Англа-франка-савецкія перагаворы 1939 г. Савецка-германскі дагавор аб ненападзенні.

Навука і культура Заходняй Еўропы і ЗША ў міжваенны перыяд (1919—1939 гг.). Прыродазнаўчыя навукі і навукова-тэхнічны прагрэс. А. Эйнштэйн. Грамадскія навукі. О. Шпэнглер. Працяг традыцый рэалізму ў літаратуры. Э. Хемінгуэй, Э. М. Рэмарк. Пошукі новых форм у выяўленчым мастацтве. Кіно. Ч. Чаплін. Архітэктура.

Змяненні ў ладзе жыцця людзей. Паляпшэнне ўмоў працы, рост дабрабыту людзей. Новыя сродкі перамяшчэння, камфорт жылля. Электрычнасць, радыё, тэлефон у быце, выкарыстанне новай бытавой тэхнікі. «Індустрыя вольнага часу». Новы рытм жыцця. Дэмакратызацыя моды. Супярэчнасці новага ладу жыцця.

Урок-практыкум (4 гадзіны)

Урок падагульнення

Асноўныя паняцці: *Веймарская рэспубліка, III (Камуністычны) Інтэрнацыянал, рэпарацыі, Версальскі мірны дагавор, дэмілітарызацыя, Ліга Нацый, Версальска-Вашынгтонская сістэма міжнародных адносін, пакт Брыяна — Келага, пацыфізм, дэмакратызацыя палітычнай сістэмы, Рурскі крызіс, Рэйнскі гарантыйны пакт, Рэйнская дэмілітарызаваная зона, сусветны эканамічны крызіс, «новы курс» Рузвельта, фашызм, нацызм, расізм, таталітарны палітычны рэжым, генацыд, гета, Народны фронт, палітыка «супакойвання» агрэсара, «Антыкамінтэрнайскі пакт», аншлюс, Мюнхенскі дагавор, сістэма калектыўнай бяспекі, «Стальны пакт», аўтарытарны палітычны рэжым, масавая культура, мадэрнізм, канструктывізм, «Баўхайз».*

Р а з д з е л II

Савецкая дзяржава ў міжваенны перыяд

(20 гадзін)

Кастрычніцкая рэвалюцыя і ўстанаўленне савецкай улады. Курс бальшавікоў на ўзброенае паўстанне. Перамога паўстання ў Петраградзе і Маскве. II Усерасійскі з’езд Саветаў рабочых і салдацкіх дэпутатаў. Утварэнне Савета Народных Камісараў (СНК). У. І. Ленін, Я. М. Свердлаў. Устанаўленне Савецкай улады ў рэгіёнах Расіі. Брэсцкі мір.

Грамадзянская вайна і ваенная інтэрвенцыя. Асноўныя прычыны і этапы Грамадзянскай вайны ў Расіі. Асноўныя сілы і ўдзельнікі Грамадзянскай вайны. Белы рух. А. В. Калчак. Чырвоны рух. Л. Д. Троцкі, М. В. Фрунзэ. Ваенныя дзеянні на франтах Грамадзянскай вайны. Палітыка «ваеннага камунізму». Разгром армій А. І. Дзянікіна, М. М. Юдзеніча і П. М. Урангеля. Завяршальны этап Грамадзянскай вайны. Вынікі Грамадзянскай вайны.

Новая эканамічная палітыка. Сацыяльна-эканамічны і палітычны крызіс у канцы 1920 — пачатку 1921 г. Сялянскія выступленні. Кранштацкі мяцеж. X з'езд РКП(б) і ўвядзенне новай эканамічнай палітыкі (нэп). Нэп і дыскусіі ў партыі большавікоў. М. І. Бухарын. Сутнасць і асноўныя кірункі нэпа. Палітычная сістэма, грамадства і культура ў гады нэпа. Супярэчнасці, крызіс і вынікі нэпа.

Утварэнне СССР і развіццё нацыянальных адносін. Перадумовы ўтварэння СССР. Палітыка большавікоў у галіне нацыянальна-дзяржаўнага будаўніцтва. Праекты і этапы ўтварэння савецкай многанацыянальнай краіны. Дагавор і Дэкларацыя аб утварэнні СССР. Вышэйшыя органы ўлады. Першая Канстытуцыя СССР. Утварэнне новых саюзных рэспублік. Значэнне ўтварэння СССР.

Курс на пабудову сацыялізму ў СССР. Дыскусіі 1920-х гг. аб шляхах пабудовы сацыялізму. Індустрыялізацыя: кірункі, задачы, крыніцы назапашвання, асаблівасці. Першыя пяцігодкі. Сацыялістычнае спарорніцтва. А. Р. Стаханаў і стаханаўскі рух. Ударніцтва.

Калектывізацыя сельскай гаспадаркі: мэты, метады. Ход калектывізацыі, яе супярэчнасці і вынікі. Сацыяльная палітыка. Згортванне камандна-адміністрацыйнай сістэмы кіравання эканомікай.

Унутраная палітыка СССР. Абвастрэнне ўнутрыпалітычнай барацьбы ў РКП(б) пасля смерці У. І. Леніна. Паражэнне Л. Д. Троцкага і перамога І. В. Сталіна. Палітычныя працэсы і «чысткі» 1930-х гг. Культ асобы І. В. Сталіна. Асноўныя рысы савецкай палітычнай сістэмы. Канстытуцыя 1936 г.

Знешняя палітыка СССР. Асноўныя кірункі і прынцыпы знешняй палітыкі СССР у 1920-я гг. Генуэзская канферэнцыя. Рапальскі дагавор. Дыпламатычнае прызнанне СССР. Адносіны з краінамі Усходу. Дзейнасць Камінтэрна. Барацьба СССР за ства-

рэнне сістэмы калектыўнай бяспекі ў Еўропе. Савецка-германскі дагавор аб ненападзенні 1939 г. Пашырэнне тэрыторыі ССРСР.

Культурныя пераўтварэнні ў ССРСР. Задачы культурнага будаўніцтва ў паслярэвалюцыйны перыяд. Культурная рэвалюцыя. Супярэчнасці культурнай палітыкі. Развіццё сістэмы адукацыі. А. В. Луначарскі. Пospехі савецкай навукі. Асаблівасці развіцця літаратуры і мастацтва. Сацыялістычны рэалізм. Сацыялістычная дзяржава і царква.

Урок-практыкум (3 гадзіны)

Урок падагульнення

Асноўныя паняцці: Кастрычніцкая рэвалюцыя, сепаратны мір, бальшавізм, рэвалюцыйная дыктатура, Савет Народных Камісараў (СНК), Грамадзянская вайна, палітыка «ваеннага камунізму», культ асобы, новая эканамічная палітыка (нэп), Саюз Савецкіх Сацыялістычных Рэспублік (СССР), аўтаномія, федэрацыя, індустрыялізацыя, пяцігодка, стаханавіцкі рух, ударніцтва, калектывізацыя, метады сацыялістычнага рэалізму.

Р а з д з е л III

Краіны Усходу і Лацінскай Амерыкі ў 1918—1939 гг. (18 гадзін)

Сацыяльна-эканамічнае і палітычнае развіццё краін Усходу і Лацінскай Амерыкі. Тэрытарыяльны перацэнтр свету. Сацыяльныя працэсы на Усходзе. Нацыянальна-вызваленчы рух за незалежнасць і мадэрнізацыю. Лацінская Амерыка.

Кітай. Кітайская рэспубліка ў пачатку XX стагоддзя. Пад'ём нацыянальнага руху ў 1919—1924 гг. «Рух 4 мая». Чан Кайшы. Нацыянальная рэвалюцыя 1925—1927 гг. Грамадзянская вайна 1927—1937 гг. Агрэсія Японіі ў Кітаі. Развіццё культуры. Новыя з'явы ў ладзе жыцця.

Індыя. Становішча Індыі пасля Першай сусветнай вайны. Рост нацыянальна-вызваленчага руху. Гандзі і ператварэнне ІНК у масавую партыю. Агульнаіндыская кампанія грамадзянскай непакорнасці (сацыяграха). Закон аб кіраванні Індыяй (1935 г.). Дзейнасць ІНК і Мусульманскай лігі ў 1930-я гг. Развіццё культуры. Лад жыцця.

Японія. Японія пасля Першай сусветнай вайны. Паскораная мадэрнізацыя. «Рысавыя бунты». Рост дэмакратычнага руху. Унутрыпартыйная барацьба. Агрэсіўная палітыка кабінета Танака. Уплыў сусветнага эканамічнага крызісу на Японію. Мілітарызацыя краіны. Стварэнне Маньчжоу-го і агрэсія ў Паўднёва-Усходняй Азіі. Збліжэнне з фашысцкімі Германіяй і Італіяй. Культура Японіі.

Турцыя. Вынікі Першай сусветнай вайны для краіны. Нацыянальная рэвалюцыя 1918—1923 гг. М. Кемаль (Атацюрк). Рэформа дзяржаўнага ладу, заканадаўства, культуры і быту. Праграма «6 стрэл». Сацыяльна-эканамічная палітыка М. Кемалю. Кемалізм. Знешняя палітыка Турцыі.

Іран. Дзяржаўны пераварот 21 лютага 1921 г. Звяржэнне дынастыі Каджараў. Рэжым Рэза-шаха. Мадэрнізацыя краіны. Эканамічная палітыка Рэза-шаха. Знешняя палітыка.

Афганістан. Прыход да ўлады Аманулы-хана. Савецка-афганскі дагавор (1921 г.). Рэформы младаафганцаў. Грамадзянская вайна (1929 г.). Прыход да ўлады Надзір-хана. Станаўленне рэжыму караля Мухамеда Захір-шаха.

Арабскія краіны. Агульная характарыстыка краін арабскага рэгіёна. Асаблівасці арабскага нацыянальна-вызваленчага руху. Англічане ў Егіпце. Ліван і Сірыя пад французскім мандатам. Ірак і Трансіарданія. Палесціна пад мандатам Вялікабрытаніі. Арабскія краіны Афрыкі.

Афрыка ў 1918—1939 гг. Афрыка пасля заканчэння Першай сусветнай вайны. Падзел германскіх калоній у Афрыцы. Зараджэнне нацыянальна-вызваленчага руху ў Трапічнай і Паўднёвай Афрыцы. Ідэалогія панафрыканізму. Паўднёва-Афрыканскі Саюз: палітыка правячых колаў.

Краіны Лацінскай Амерыкі. Асноўныя тэндэнцыі сацыяльна-эканамічнага развіцця. Палітыка ЗША ў адносінах да краін Лацінскай Амерыкі. На шляху да аўтарытарызму (Аргенціна, Бразілія, Мексіка). Культура Лацінскай Амерыкі.

Урок-практыкум (2 гадзіны)

Урок падагульнення

Асноўныя паняцці: нацыянальна-вызваленчы рух, мандатная сістэма, япанізм (ніпанізм), «рысавыя бунты», гандзізм, «саляны паход», кемалізм, фундаменталізм і рэфармізм у ісламе, шарыят, сацыяграха, палітыка «добрага суседа», ваенная дыктатура.

Р а з д з е л І V

Другая сусветная вайна. Вялікая Айчынная вайна савецкага народа (15 гадзін)

Пачатак Другой сусветнай вайны. Прычыны, характар і асноўныя этапы вайны. Напад фашысцкай Германіі на Польшчу. Супраціўленне польскага народа. «Дзіўная вайна». Савецка-фінляндская вайна. Наступленне гітлераўскіх войск на Захадзе. Капітуляцыя Францыі. Ш. дэ Голь. «Бітва за Англію». У. Чэрчыль. Палітыка СССР напярэдадні вайны з Германіяй. Фашысцкая агрэсія на Балканах.

Пачатак Вялікай Айчыннай вайны. Напад Германіі на СССР. Правал стратэгіі «маланкавай вайны». Бітва пад Масквой і яе гістарычнае значэнне. Г. К. Жукаў, І. С. Коней. Маскоўская канферэнцыя. Уступленне ЗША ў вайну. Стварэнне антыгітлераўскай кааліцыі. Баі на савецка-германскім фронце летам 1942 г.

Карэнны пералом у ходзе Вялікай Айчыннай і Другой сусветнай войнаў. Рашаючыя перамогі Чырвонай Арміі пад Сталінградам і на Курскай дузе, іх міжнароднае значэнне. А. М. Васілеўскі. Ваенныя дзеянні армій ЗША і Англіі ў канцы 1942—1943 г. Б. Мантгомеры. Капітуляцыя Італіі. Вайна на Ціхім і Атлантычным акіянах. Пашырэнне антыгітлераўскай кааліцыі. Тэгеранская канферэнцыя.

Барацьба з захопнікамі на акупіраванай тэрыторыі. Фашысцкі акупацыйны рэжым. Антыфашысцкае падполле і партызанскі рух на акупіраванай тэрыторыі СССР. Л. М. Даватар. Рух Супраціўлення ў еўрапейскіх краінах. І. Б. Ціта. Праблема адзінства дзеянняў антыфашысцкіх сіл. Узнікненне нацыянальных франтоў. Вызваленчыя паўстанні ў Еўропе.

Савецкі тыл у гады вайны. Перавод эканомікі на ваенны лад. Развіццё савецкай ваеннай тэхнікі. Г. С. Шпагін. Працоўны герызм савецкага народа. Штодзённае жыццё людзей у гады вайны. Блакадны Ленінград. Умацаванне савецкага патрыятызму. Праваслаўная царква ў гады вайны. Савецкая навука і культура ў гады вайны. В. Ф. Бергольц.

Краіны Азіі, Афрыкі і Лацінскай Амерыкі ў гады Другой сусветнай вайны. Японская палітыка ў краінах ПУА ў перыяд Другой сусветнай вайны. Барацьба кітайскага народа супраць японскай агрэсіі (1937—1945 гг.). Удзел Індыі ў Другой сусветнай вайне.

Турцыя, Іран і Афганістан у гады Другой сусветнай вайны. Краіны Афрыкі і Лацінскай Амерыкі ў гады Другой сусветнай вайны.

Заклучны этап Другой сусветнай вайны. Вызваленне тэрыторыі СССР. А. І. Пакрышкін. Высадка саюзнікаў у Францыі. Аперацыя «Баграціён». Вызваленне еўрапейскіх краін. Адкрыццё другога фронту. Д. Эйзенхаўэр. Крымская (Ялцінская) канферэнцыя і яе рашэнне. Разгром гітлераўскай Германіі. К. К. Ракасоўскі. Заснаванне Арганізацыі Аб'яднаных Нацый (ААН). Вызначэнне новай сістэмы сусветнага парадку. Патсдамская канферэнцыя. Паражэнне і капітуляцыя Японіі.

Вынікі і ўрокі Вялікай Айчыннай і Другой сусветнай войнаў. Роля СССР у разгроме фашысцкай Германіі і яе саюзнікаў. Кошт і значэнне перамогі. Змяненні на палітычнай карце свету. Судовыя працэсы над ваеннымі злачынцамі.

Урок-практыкум (2 гадзіны)

Урок падагульнення

Асноўныя паняцці: Другая сусветная вайна, «дзіўная вайна», Траісты пакт, Вялікая Айчынная вайна, антыгітлераўская кааліцыя, ленд-ліз, карэнны пералом у ходзе Вялікай Айчыннай і Другой сусветнай войнаў, «новы парадак», Халакост, партызанскі і падпольны рух, рух Супраціўлення, другі фронт, безагаворачная капітуляцыя, Арганізацыя Аб'яднаных Нацый (ААН), Нюрнбергскі трыбунал.

Выніковае абагульненне (1 гадзіна)

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

У выніку засваення вучэбнай праграмы на павышаным узроўні вучні X класа будуць:

ведаць:

- ◆ асноўныя падзеі сусветнай гісторыі Навейшага часу з 1918 па 1945 г., іх даты, удзельнікаў і вынікі;
- ◆ значэнне асноўных паняццяў і іх азначэнні;
- ◆ асноўныя факты з жыцця і дзейнасці найбольш значных гістарычных асоб і дзеячаў культуры;

- ◆ прыведзеныя ў вучэбнай літаратуры ацэнкі найважнейшых падзей, гістарычных асоб, дасягненняў і вынікаў развіцця навукі і тэхнікі;
- ◆ асаблівасці палітычнага, сацыяльна-эканамічнага і культурнага развіцця пададзеных у праграме краін свету ў вывучаемы перыяд;

умець:

- ◆ лакалізоўваць падзеі сусветнай і айчыннай гісторыі 1918—1945 гг. у часе і прасторы;
- ◆ рабіць апісанне: а) ключавых падзей першага перыяду Навейшай гісторыі; б) умоў і ладу жыцця людзей рознага сацыяльнага становішча ў розных краінах у 1918—1945 гг.; в) помнікаў культуры першага перыяду Навейшай гісторыі;
- ◆ тлумачыць значэнне асноўных паняццяў і правільна іх выкарыстоўваць пры характарыстыцы гістарычнай і сучаснай сацыяльнай рэчаіснасці;
- ◆ суадносіць гістарычныя падзеі, з’явы і працэсы айчыннай, еўрапейскай і сусветнай гісторыі;
- ◆ характарызаваць асноўныя перыяды Навейшай гісторыі, важныя гістарычныя падзеі; геапалітычнае становішча краін і рэгіёнаў у 1918—1945 гг.; палітычныя рэжымы, якія існавалі ў першай палове XX стагоддзя: дэмакратычныя, аўтарытарныя, таталітарныя; сацыяльна-эканамічнае і палітычнае становішча краін у 1918—1945 гг.; нацыянальна-вызваленчы рух; дзейнасць палітычных і дзяржаўных асоб і дзеячаў культуры; самыя значныя з’явы культуры ў 1918—1945 гг.;
- ◆ тлумачыць прычынна-выніковыя сувязі найбольш значных падзей і з’яў першага перыяду Навейшай гісторыі, раскрываць узаемаабумоўленасць змяненняў у асноўных галінах грамадскага жыцця;
- ◆ сістэматызаваць, класіфікаваць і абагульняць гістарычныя факты і рабіць на падставе гэтага аргументаваныя вывады;
- ◆ параўноўваць гістарычныя факты па самастойна вызначаных крытэрыях;
- ◆ праводзіць аналіз зместу гістарычных дакументаў;
- ◆ пераводзіць тэкставую інфармацыю ў знакава-сімвальную і наадварот;

- ◆ тлумачыць розныя пункты погляду на адны і тыя ж гістарычныя факты;
- ◆ канкрэтызаваць вывады, гістарычныя паняцці;
- ◆ выражаць і аргументаваць свае адносіны да гістарычных падзей і асоб, выказваць сваю аргументаваную думку пры абмеркаванні гістарычных праблем;
- ◆ даваць ацэнку гістарычным падзеям, дзейнасці ўрадаў, палітычных і дзяржаўных дзеячаў; ацэньваць уклад дзеячаў культуры і навукі ў гістарычнае развіццё чалавечага грамадства;
- ◆ праводзіць пошук гістарычнай інфармацыі ў крыніцах рознага тыпу;
- ◆ праводзіць вучэбнае гістарычнае даследаванне: фармуляваць праблемы; ажыццяўляць збор, сістэматызацыю і абагульненне інфармацыі; праводзіць якасны/колькасны аналіз; апісваць атрыманыя вынікі; праводзіць прэзентацыю і абарону вынікаў даследавання;

выкарыстоўваць набытыя веды і ўменні:

- ◆ для вызначэння ўласнай пазіцыі ў адносінах да гістарычных падзей, з'яў і асоб, а таксама да падзей сучаснага жыцця;
- ◆ аналізу пры рабоце з гістарычнымі крыніцамі і сучаснай сацыяльнай інфармацыяй;
- ◆ усвядомленых паводзін як прадстаўніка гістарычна складзенага грамадзянскага, этнакультурнага, канфесійнага згуртавання, грамадзяніна Беларусі;
- ◆ беражлівых адносін да помнікаў гісторыі і культуры.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНАЕ І МАТЭРЫЯЛЬНА-ТЭХНІЧНАЕ ЗАБЕСПЯЧЭННЕ АДУКАЦЫЙНАГА ПРАЦЭСУ

У працэсе навучання могуць быць выкарыстаны наступныя кампаненты вучэбна-метадычнага комплексу:

Космач, Г. А. Сусветная гісторыя Навейшага часу : 1918—1945 гг. : вучэб. дапам. для 10-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з бел. мовай навучання / Г. А. Космач, В. С. Кошалеў, М. А. Краснова ; пад рэд. Г. А. Космача. — Мінск : Народная асвета, 2012. — 214 с.

Всемирная история Новейшего времени, 1918—1945 гг. : 10-й кл. : хрестоматия : пособие для учащихся общеобразоват. учреждений с белорус. и рус. яз. обучения / авт.-сост. Г. А. Космач, В. С. Кошелев, М. А. Краснова ; под ред. Г. А. Космач. — Минск : Пачатковая школа, 2009. — 320 с.

Космач, Г. А. Сусветная гісторыя Навейшага часу, 1918—1945 гг. Атлас : вучэб. дапам. для 10-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з бел. мовай навучання / Г. А. Космач, В. М. Цемушоў. — Минск : Белкартаграфія, 2009. — 24 с.

Краснова, М. А. История. 10 класс : рабочая тетрадь : пособие для учащихся учреждений общ. сред. образования / М. А. Краснова [і інш.]. — Минск : Аверсэв, 2012. — 158 с.

Краснова, М. А. Всемирная история Новейшего времени : тестовые и разноуровневые задания : 10—11 кл. : пособие для учителей учреждений общ. сред. образования / М. А. Краснова. — Минск : Сэр-Вит, 2012. — 192 с.

Космач, Г. А. Всемирная история Новейшего времени, 1918—1945 гг. : проблемы войны и мира : 10-й кл. : пособие для учителей общеобразоват. учреждений / Г. А. Космач, В. С. Кошелев, М. А. Краснова. — Минск, Асар, 2010. — 168 с.

Космач, Г. А. Всемирная история Новейшего времени, 1918—1945 гг. : проблемы войны и мира : 10-й кл. : пособие для учащихся общеобразоват. учреждений / Г. А. Космач, В. С. Кошелев, М. А. Краснова. — Минск, Асар, 2010. — 252 с.

Краснова, М. А. История Новейшего времени в 10 классе. Учеб.-метод. пособие / М. А. Краснова, Г. А. Космач, В. С. Кошелев. — Минск : ИЦ БГУ, 2014.

Вялікая Айчынная вайна савецкага народа (у кантэксте Другой сусветнай вайны) : вучэб. дапам. для 11-га кл. устаноў, якія забяспечваюць атрыманне агул. сярэд. адукацыі / А. А. Каваленя [і інш.] ; пад рэд. А. А. Кавалені, М. С. Сташкевіча. — Минск : Выд. цэнтр БДУ, 2004, 2009. — 232 с.

Коваленя, А. А. Великая Отечественная война советского народа (в контексте Второй мировой войны) : рабочая тетрадь для 11-го класса / под ред. проф. А. А. Ковалени. — Минск : Аверсэв, 2005. — 96 с.

Коваленя, А. А. Великая Отечественная война советского народа (в контексте Второй мировой войны) : материалы для учителя / А. А. Коваленя, М. А. Краснова, Г. Н. Ганущенко. — Минск : Аверсэв, 2007. — 240 с.

Великая Отечественная война советского народа (в контексте Второй мировой войны) : справочник / авт.-сост.: А. А. Коваленя,

М. А. Краснова, В. И. Лемешонок ; под ред. А. А. Ковалени. — Минск : ИЦ БГУ, 2007. — 235 с.

Великая Отечественная война советского народа (в контексте Второй мировой войны) : хрестоматия : пособие для учащихся 11-го класса / сост. А. А. Коваленя [и др.] ; науч. ред. А. А. Коваленя. — Минск, Белорус. наука, 2008. — 350 с.

Каваленя, А. А. Вялікая Айчынная вайна савецкага народа (у кантэксце Другой сусветнай вайны). Атлас : учеб. пособие для 11-го кл. учреждений общ. сред. образования / А. А. Каваленя, М. Г. Жылінскі. — Минск : Белкартография, 2015.

Примерное календарно-тематическое планирование изучения учебного предмета «Всемирная история Новейшего времени: 1918—1945 гг.». X класс. Повышенный уровень изучения учебного предмета. — Минск, 2015.

Для фарміравання катаграфічных уменняў навучэнцаў у адукацыйным працэсе неабходна выкарыстанне вучэбных наскенных карт:

Россия в 1917 г. Февральская и Октябрьская революция.

Гражданская война и иностранная интервенция в Советской России (1917—1922 гг.).

СССР в 20—30-е годы XX в.

Страны Азии в 1918—1939 гг.

Страны Африки в Новейшее время.

Западная Европа в межвоенный период (1918—1939 гг.).

Вторая мировая война.

Вторая мировая война. Военные действия с I.IX 1939 г. по 22.VI 1941 г.

Вторая мировая война. Военные действия в Европе с 22.VI 1941 г. по 19.XI 1942 г.

Вторая мировая война. Военные действия в Европе и Северной Африке с 19.XI 1942 г. по 9.V 1945 г.

Інтэнсіфікацыі працэсу навучання і павышэнню яго эфектыўнасці будзе садзейнічаць выкарыстанне камп'ютарнай і мультымедычнай тэхнікі, інтэрактыўных дошак і электронных сродкаў навучання.

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Агульная характарыстыка вучэбнага прадмета, яго спецыфіка ў сістэме агульнай сярэдняй адукацыі. У сістэме агульнай сярэдняй адукацыі «Грамадазнаўства» ўяўляе сабой інтэграваны вучэбны прадмет, ядро якога складае сукупнасць навуковых ведаў аб грамадстве і чалавеку. Крыніцамі канструявання зместу вучэбнага прадмета з’яўляюцца сацыяльныя і гуманітарныя навукі: антрапалогія, культуралогія, правазнаўства, паліталогія, псіхалогія, рэлігіязнаўства, сацыялогія, этыка, эстэтыка, філасофія, эканамічная тэорыя і інш.

Падчас вывучэння грамадазнаўства вучні засвойваюць сістэму сацыяльна-гуманітарных ведаў аб чалавеку, грамадстве і дзяржаве ў разнастайнасці іх узаемасувязей і ўзаемаадносін, вопыт творчай дзейнасці і эмацыянальна-каштоўнасных адносін, неабходных для паспяховай жыццядзейнасці чалавека ў грамадстве.

Грамадазнаўчая адукацыя ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі з’яўляецца важным сродкам *сацыялізацыі асобы*. На ўроках грамадазнаўства вучні атрымліваюць уяўленні і асновы навуковых ведаў аб ладзе сучаснага грамадства, механізмах сацыяльнай рэгуляцыі, спосабах узаемадзеяння асобы і грамадства, тыповых сацыяльных ролях чалавека ў сучасным грамадстве. Вывучэнне грамадазнаўства адыгрывае істотную ролю ў развіцці *сацыяльнай кампетэнтнасці моладзі*, якая ўключае, нараўне з ведамі і каштоўнаснымі арыенцірамі, комплекс уменняў: уменне арыентавацца ў пастаянна нарастаючым патоку інфармацыі, атрымліваць з яго неабходную інфармацыю; уменне прымяняць атрыманыя веды для вырашэння не толькі вучэбных задач, але і рэальных праблем асабістага быцця ў сацыюме, для ажыццяўлення надалей разнапланавай дзейнасці ў розных сферах грамадскага жыцця.

Істотны ўклад уносіць вучэбны прадмет «Грамадазнаўства» ў грамадзянскае станаўленне асобы, у развіццё яе сацыяльна значных рыс. Ён далучае вучняў да важных кампанентаў грамадзянскай культуры: да навуковых уяўленняў аб адносінах паміж грамадзянінам і дзяржавай; правоў і абавязкаў грамадзяніна; мадэлей грамадзянскіх паводзін, якія ўхваляе грамадства; грамадзянскіх каштоўнасных арыенціраў. Усё гэта дазваляе развіваць грамадзянскую кампетэнтнасць вучняў.

Вучэбны прадмет «Грамадазнаўства» ўтрымлівае значны патэнцыял для маральнага выхавання падрастаючага пакалення. Асноўныя паняцці маралі, маральныя каштоўнасці, маральныя нормы, матывы маральных паводзін з'яўляюцца ў гэтым вучэбным прадмеце непасрэдным аб'ектам вывучэння.

Месца вучэбнага прадмета ў вучэбным плане. На вывучэнне вучэбнага прадмета «Грамадазнаўства» у X класе на павышаным узроўні адводзіцца 70 гадзін (г. зн. 2 гадзіны на тыдзень).

Змест адукацыі па вучэбным прадмеце на павышаным узроўні пашыраны за кошт уключэння новых (у параўнанні з базавым узроўнем вывучэння вучэбнага прадмета) тэм, якія дазваляць забяспечыць сістэмнасць ведаў па прадмеце. Новыя элементы зместу адукацыі накіраваны на паглыбленне пытанняў, што вывучаюцца на базавым узроўні; раскрыццё актуальных пытанняў, што адпавядаюць сучаснаму ўзроўню сацыяльна-гуманітарных навук, якія з'яўляюцца крыніцамі канструявання зместу вучэбнага прадмета «Грамадазнаўства»; пашырэнне асобасна значнага для вучняў матэрыялу (у тым ліку прафарыентацыйнай накіраванасці).

Пры гэтым на павышаным узроўні прадугледжаны рэзерв вучэбнага часу ў аб'ёме 14 гадзін для выкарыстання разнастайных форм арганізацыі адукацыйнага працэсу, укаранення сучасных метадаў навучання, педагагічных тэхналогій.

Пры планаванні адукацыйнага працэсу настаўнік можа сам вызначаць аптымальную для канкрэтнай педагагічнай сітуацыі паслядоўнасць вывучэння асобных тэм у межах раздзела.

Мэта і задачы вывучэння вучэбнага прадмета.

Мэтай вучэбнага прадмета «Грамадазнаўства» з'яўляецца садзейнічанне станаўленню творчай асобы, якая валодае развітой свядомасцю, крытычным мысленнем, здольнай на аснове асэнсавання

культурна-гістарычнага вопыту, базавых каштоўнасцей айчынай і сусветнай культуры, праблем развіцця сучаснай цывілізацыі і разумення асноўных тэндэнцый развіцця грамадства вызначыць шляхі канструктыўнай самарэалізацыі, актыўна ўключыцца ў прадукцыйную стваральную дзейнасць.

Задачы вучэбнага прадмета «Грамадазнаўства» заключаюцца ў тым, каб садзейнічаць:

- асваенню вучнямі ведаў пра асноўныя сферы чалавечай дзейнасці, асноўныя тэндэнцыі грамадскага развіцця, формы рэгулявання грамадскіх адносін, якія неабходны для ўзаемадзеяння з сацыяльным асяроддзем і выканання тыповых сацыяльных роляў чалавека і грамадзяніна;
- авалоданню вучнямі ўменнямі атрымліваць з разнастайных крыніц і крытычна асэнсоўваць сацыяльную інфармацыю, сістэматызаваць, аналізаваць атрыманыя даныя; засваенню імі спосабаў пазнавальнай, камунікатыўнай, практычнай дзейнасці, неабходных для ўдзелу ў жыцці грамадзянскага грамадства і прававой дзяржавы, якія дазваляюць эфектыўна дзейнічаць у розных сітуацыях асабістага, грамадскага, прафесійнага жыцця;
- асваенню вучнямі вопыту прымянення атрыманых ведаў, уменняў і навыкаў для вызначэння ўласнай пазіцыі ў грамадскім жыцці, рашэння тыповых задач у галіне сацыяльных адносін, ажыццяўлення грамадзянскай і грамадскай дзейнасці, развіцця міжасобасных адносін, уключаючы адносіны паміж людзьмі розных нацыянальнасцей і веравызнанняў, а таксама ў сямейна-бытавой сферы; для суаднясення ўласных паводзін і ўчынкаў іншых людзей з маральнымі каштоўнасцямі і нормаў паводзін, устаноўленымі законам; для садзейнічання прававымі спосабамі і сродкамі ахове правапарадку ў грамадстве;
- развіццю маральнай, палітычнай, прававой, эканамічнай культуры асобы ў адзінстве ведавага, паводзінскага і эмацыянальна-каштоўнаснага кампанентаў; выхаванню грамадзянскасці, сацыяльнай адказнасці, прававой самасвядомасці, талерантнасці, прыхільнасці да каштоўнасцей, якія замацаваны ў Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь.

Асобасныя, метапрадметныя і прадметныя вынікі асваення зместу вучэбнага прадмета «Грамадазнаўства».

Асобаснымі вынікамі вучняў Х класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі пры засваенні вучэбнага прадмета «Грамадазнаўства» з’яўляюцца:

- каштоўнасныя арыенціры, заснаваныя: на ідэях патрыятызму, любові і павагі да Айчыны, разуменні неабходнасці падтрымкі грамадзянскага міру і згоды, адносінах да чалавека, яго праў і свабод як найвышэйшай каштоўнасці, імкненні да захавання суверэнітэту і тэрытарыяльнай цэласнасці беларускай дзяржавы, прызнанні каштоўнасці сям’і і сямейных традыцый, усведамленні сваёй адказнасці за лёс краіны перад сучаснікамі і будучымі пакаленнямі;
- гатоўнасць і здольнасць да адукацыі, у тым ліку да самаадукацыі, на працягу ўсяго жыцця, свядомыя адносіны да бесперапыннай адукацыі як умовы паспяховай прафесійнай і грамадскай дзейнасці;
- свядомы выбар будучай прафесіі і магчымасцей рэалізацыі асабістых жыццёвых планаў, адносіны да прафесійнай дзейнасці як магчымасці ўдзелу ў рашэнні асабістых, грамадскіх, дзяржаўных, агульнаацыйнальных праблем;
- матываванасць і накіраванасць на актыўны і творчы ўдзел у будучым у грамадскім і дзяржаўным жыцці;
- талерантная свядомасць і паводзіны ў полікультурным грамадстве, гатоўнасць весці дыялог з іншымі людзьмі, дасягаць узаемаразумення і знаходзіць агульныя мэты, супрацоўнічаць для іх дасягнення;
- эстэтычныя адносіны да навакольнага свету, уключаючы эстэтыку быту, творчасці, грамадскіх адносін;
- адказныя адносіны да стварэння сям’і на аснове ўсведомленага прыняцця каштоўнасцей сямейнага жыцця.

Метапрадметныя вынікі вывучэння грамадазнаўства вучнямі працяўляюцца:

- ва ўменні свядома арганізоўваць сваю пазнавальную дзейнасць (ад пастаноўкі мэты да атрымання і ацэнкі выніку);
- уменні прадукцыйна весці зносіны і ўзаемадзейнічаць з ровеснікамі і дарослымі ў адукацыйнай, грамадска карыснай, вучэбна-даследчай, праектнай дзейнасці;

- гатоўнасці і здольнасці да самастойнай інфармацыйна-пазнавальнай дзейнасці, уключаючы ўменні арыентавацца ў розных крыніцах інфармацыі, крытычна ацэньваць і інтэрпрэтаваць інфармацыю, якую атрымліваюць з розных крыніц, уменне адрозніваць факты, аргументы, ацэначныя меркаванні, аддзяляць асноўную інфармацыю ад другаснай, перадаваць змест інфармацыі адэкватна пастаўленай мэце (сцісла, поўна, выбарачна); уменне пераводзіць інфармацыю з адной знакавай сістэмы ў іншую (з тэксту ў табліцу, з тэксту ў схему і інш.);
- уменні выкарыстоўваць сродкі інфармацыйных і камунікацыйных тэхналогій у рашэнні кагнітыўных, камунікатыўных і арганізацыйных задач з захаваннем прававых і этычных норм, норм інфармацыйнай бяспекі;
- авалоданні рознымі відамі публічных выступленняў (выказванні, маналог, дыскусія) і прытрымліванні этычных норм і правіл вядзення дыялогу;
- авалоданні навыкамі пазнавальнай рэфлексіі як усведамлення вучэбных дзеянняў і мысліцельных працэсаў, іх вынікаў, меж свайго ведання і няведання, новых пазнавальных задач і сродкаў іх дасягнення.

Прадметныя вынікі асваення вучнямі Х класа ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі зместу вучэбнага прадмета «Грамадазнаўства» ўстанаўліваюцца на базавым і павышаным узроўнях.

Прадметныя вынікі асваення вучнямі зместу вучэбнага прадмета *на базавым узроўні* арыентаваны на забеспячэнне пераважна агульнаадукацыйнай і агульнакультурнай падрыхтоўкі.

Прадметнымі вынікамі вучняў, якія фарміруюцца пры засваенні зместу вучэбнага прадмета «Грамадазнаўства» *на базавым узроўні*, з'яўляюцца:

- уяўленні аб грамадстве як цэласнай сістэме, якая развіваецца, у адзінстве і ўзаемадзеянні яго асноўных сфер і інстытутаў;
- уяўленні аб асноўных тэндэнцыях і магчымых перспектывах развіцця сучаснага грамадства;
- валоданне асноўнымі паняццямі навук, якія з'яўляюцца крыніцамі фарміравання зместу адукацыі па вучэбным прадмеце;
- уменне тлумачыць вывучаныя сацыяльныя з'явы, іх прычыны, узаемазвязь;

- уменне арыентавацца ў ключавых праблемах сучаснасці (экалагічных, эканамічных, нацыянальных і інш.);
- здольнасць і гатоўнасць прымяняць засвоеныя веда і ўменні для вырашэння пазнавальных і практычных праблем.

Прадметныя вынікі асваення вучнямі Х класа зместу вучэбнага прадмета «Грамадазнаўства» *на павышаным узроўні* арыентаваны на падрыхтоўку да наступнай прафесійнай адукацыі, забеспячэнне магчымасці далейшага паспяховага прафесійнага навучання, развіццё індывідуальных здольнасцей вучняў шляхам больш глыбокага асваення сістэматычных ведаў і спосабаў дзейнасці, уласцівых вучэбнаму прадмету.

Прадметныя вынікі вучняў, якія фарміруюцца пры засваенні зместу вучэбнага прадмета «Грамадазнаўства» *на павышаным узроўні*, уключаюць патрабаванні да вынікаў засваення зместу вучэбнага прадмета на базавым узроўні і дадаткова:

- уяўленні аб асноўных этапах развіцця навук, якія з’яўляюцца крыніцамі канструявання зместу адукацыі па вучэбным прадмеце;
- разуменне асноў сучасных навуковых тэорый грамадскага развіцця;
- сістэмныя веда пра тэндэнцыі развіцця эканамічнай, палітычнай, сацыяльнай і духоўнай сфер грамадства;
- уменне выяўляць прычынна-выніковыя сувязі, функцыянальныя і іерархічныя сувязі сацыяльных аб’ектаў і працэсаў;
- уменне самастойна аналізаваць, інтэрпрэтаваць даныя для рашэння тэарэтычных і прыкладных задач;
- вопыт прымянення засвоеных ведаў, уменняў і навыкаў для ацэнкі розных сацыяльных з’яў і працэсаў, аргументацыі асабістага пункта гледжання па розных пытаннях грамадскага развіцця, для вырашэння праблемных сітуацый у сферы сацыяльных, эканамічных, палітычных і духоўных адносін.

Плануемыя вынікі асваення зместу адукацыі па вучэбным прадмеце з’яўляюцца крытэрыяльнай асновай для ацэнкі вынікаў вучэбна-пазнавальнай дзейнасці вучняў.

Варта мець на ўвазе, што асобасныя вынікі асваення зместу вучэбнай праграмы, звязаныя з асобаснымі рысамі і светапоглядам вучняў, вызначаны як прагназуемыя і не падлягаюць прамежкавай і выніковай праверцы.

Рэкамендуемыя формы і метады навучання і выхавання. Да-сягненне пастаўленых мэт, паспяховае асваенне зместу вучэбнага прадмета «Грамадазнаўства» прадугледжвае выкарыстанне разнастайных сродкаў і метадаў навучання.

У працэсе навучання грамадазнаўству рэкамендуецца выкарыстоўваць метады, якія дапамагаюць раскрыць і канкрэтызаваць вывучаемыя паняцці і палажэнні, звязаць вывучаемы вучэбны матэрыял з асабістым сацыяльным вопытам, з уласнымі назіраннямі вучняў, з іх уяўленнямі, якія ўжо склаліся, аб сацыяльным жыцці і паводзінах людзей у грамадстве.

Актывізацыі вучэбна-пазнавальнай дзейнасці вучняў у працэсе вывучэння грамадазнаўства будзе садзейнічаць выкарыстанне такіх метадаў як дыскусія, семінар, канферэнцыя, ролевая і дзелавая гульні, метады праектаў і інш. Асаблівай увагі патрабуе выкарыстанне ў адукацыйным працэсе камп'ютарных тэхналогій і праектных метадык. Пры гэтым важна разумець іх адукацыйныя магчымасці і ясна ўсведамляць межы іх прымянення, умець арганічна спалучаць гэтыя тэхналогіі з традыцыйнымі метадыкамі.

Эфектыўнаму асваенню вучнямі дзейнаснага кампанента зместу грамадазнаўчай адукацыі будзе садзейнічаць правядзенне ўрокаў-практыкумаў, на якіх ажыццяўляецца замацаванне тэарэтычных ведаў і развіццё ўменняў прымяняць іх пры рашэнні новых пазнавальных і практычных задач, праводзіць вучэбнае даследаванне, працаваць з рознымі крыніцамі інфармацыі, публічна прадстаўляць вынікі даследчай і творчай дзейнасці.

У працэсе правядзення вучэбных заняткаў мэтазгодна канкрэтызаваць тэарэтычны матэрыял і ілюстраваць яго прыкладамі з сацыяльнага, эканамічнага, палітычнага і духоўнага жыцця беларускага грамадства.

Важным з'яўляецца выкарыстанне шырокага кола крыніц сацыяльнай інфармацыі: акрамя вучэбнага дапаможніка па грамадазнаўстве рэкамендуецца выкарыстоўваць матэрыялы электронных і друкаваных СМІ, навукова-папулярную і публіцыстычную літаратуру. Пры вывучэнні грамадазнаўства на павышаным узроўні мэтазгодна арганізаваць работу з невялікімі фрагментамі педагогічна не адаптаваных тэкстаў.

Пры вывучэнні вучэбнага прадмета «Грамадазнаўства» неабходна абавірацца на веды вучняў па іншых прадметах: «Сусветная гісторыя», «Гісторыя Беларусі», «Геаграфія», «Беларуская літара-

тура», «Русская литература» і інш. Рэкамендуецца канкрэтызаваць вывучаемыя сацыяльныя аб'екты гістарычнымі фактамі, літаратурнымі вобразамі і г. д.

Вучэбна-метадычнае і матэрыяльна-тэхнічнае забеспячэнне адукацыйнага працэсу. Неабходнай умовай паспяховага вывучэння вучэбнага прадмета «Грамадазнаўства» выступае забеспячэнне адукацыйнага працэсу сродкамі навучання. У вучэбным кабінце грамадазнаўства мэтазгодна мець тэксты Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь, найважнейшых міжнародных прававых дакументаў, заканадаўчых актаў Рэспублікі Беларусь; тэматычныя табліцы і іншыя сродкі нагляднасці.

У працэсе навучання грамадазнаўству ў X класе рэкамендуецца выкарыстоўваць увесь пералік кампанентаў вучэбна-метадычнага комплексу па гэтым вучэбным прадмеце, рэкамендаваных Міністэрствам адукацыі Рэспублікі Беларусь.

У адукацыйным працэсе могуць выкарыстоўвацца таксама створаныя ў Нацыянальным інстытуце адукацыі электронныя адукацыйныя рэсурсы: даведачна-інфармацыйны, кантрольна-дыягнастычны і інтэрактыўны модулі электроннага вучэбна-метадычнага комплексу па вучэбным прадмеце «Грамадазнаўства» для X класа (гл. adu.by/ Электронное обучение).

Матэрыялы для арганізацыі вучэбна-пазнавальнай дзейнасці вучняў пры вывучэнні новых тэм вучэбнай праграмы для павышанага ўзроўню вывучэння вучэбнага прадмета будуць размешчаны на Нацыянальным адукацыйным партале (adu.by).

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

СУЧАСНАЕ ГРАМАДСТВА

70 гадзін, у тым ліку 14 гадзін — рэзервовы час

Уводзіны (2 гадзіны)

Развіццё поглядаў на грамадства. Сферы грамадскага жыцця. Асноўныя інстытуты грамадства.

Р а з д з е л 1

Сацыяльная сфера грамадства (16 гадзін)

Сацыялогія — навука аб грамадстве. Асноўныя паняцці сацыялогіі. Метады сацыялагічнага даследавання. Прафесіі сацыёлага і сацыяльнага работніка.

Сацыяльная арганізацыя грамадства. Паняцце сацыяльнай структуры. Сацыяльныя супольнасці і групы. Тыпалогія сацыяльных груп. Сацыяльныя статусы і сацыяльныя ролі.

Сацыяльная стратыфікацыя. Паняцце стратыфікацыі. Гістарычныя тыпы стратыфікацыі: рабства, касты, саслоўі, класы. Крытэрыі сацыяльнай стратыфікацыі: даход, адукацыя, улада, прэстыж.

Сацыяльнае дзеянне. Сацыяльнае дзеянне. Віды сацыяльных дзеянняў. Масавыя дзеянні і формы масавых паводзін. Паводзіны і сацыяльны кантроль.

Сацыяльная мабільнасць. Паняцце і віды сацыяльнай мабільнасці. Спецыфіка сацыяльнай мабільнасці ў сучасным грамадстве. Сацыяльная мабільнасць як умова паспяховай сацыялізацыі. Каналы сацыяльнай мабільнасці.

Сям'я ў сучасным грамадстве. Паходжанне і тыпы сям'і. Сям'я і шлюб. Функцыі сям'і. Сямейныя каштоўнасці і традыцыі. Сучасныя тэндэнцыі развіцця сям'і.

Гендарныя адносіны ў сучасным грамадстве. Паняцце гендара. Гендарныя ролі і стэрэатыпы. Гендарная сацыялізацыя.

Дэмаграфічныя працэсы. Асноўныя дэмаграфічныя працэсы: нараджальнасць, смяротнасць, міграцыя. Праблемы знешняй і ўнутранай міграцыі насельніцтва. Шляхі рашэння дэмаграфічных праблем сучаснага грамадства.

Нацыі і нацыянальныя адносіны. Этнічныя супольнасці. Развіццё нацый і нацыянальных адносін. Нацыянальная самасвядомасць. Міжнацыянальныя канфлікты і шляхі іх пераадолення.

Многанацыянальныя грамадствы ў сучасным свеце. Дыяспары і нацыянальныя меншасці ў сучасным свеце. Праблема нацыяналізму і шавінізму ў сучасным грамадстве. Талерантнасць у многанацыянальных грамадствах.

Моладзь у сучасным грамадстве. Сацыяльная характарыстыка моладзі. Асаблівасці маладзёжнай культуры. Роля моладзі ў грамадстве. Маладзёжныя грамадскія аб'яднанні.

Сацыяльная камунікацыя. Тыпы сацыяльнай камунікацыі. Сродкі масавай камунікацыі. Уздзеянне сродкаў масавай камунікацыі на чалавека.

Практыкум. Чалавек у сацыяльнай структуры грамадства.

Урок падагульнення. Асноўныя тэндэнцыі развіцця сацыяльнай сферы сучаснага грамадства.

Асноўныя паняцці: *класы, нацыя, сям'я, сацыяльная група, сацыяльная мабільнасць, сацыяльнае дзеянне, страта, сацыяльная структура, сацыяльны інстытут, шавінізм, этнас, гендар.*

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

У выніку засваення зместу тэмы «Сацыяльная сфера грамадства» вучні **н а в у ч а ц ц а:**

- ◆ вызначаць прыметы па сутнасці, даваць азначэнні паняццям: *нацыя, сям'я, шлюб, сацыяльная група, сацыяльная мабільнасць, этнас, нацыяналізм, шавінізм;*
- ◆ разумець і правільна выкарыстоўваць тэрміны: *сацыяльная структура, сацыяльны інстытут, гендар, тытульны этнас, дыяспара, нацыянальная меншасць, сацыяльнае дзеянне, масавая камунікацыя;*
- ◆ раскрываць сэнс паняццяў *нацыянальная самасвядомасць, страта*, канкрэтызаваць іх прыкладамі;
- ◆ распазнаваць асноўныя сацыяльныя з'явы і працэсы (сацыяльныя супольнасці і групы, віды сацыяльнай мабільнасці, тыпы сямей, віды сацыяльных дзеянняў, тыпы сацыяльнай камунікацыі);
- ◆ прыводзіць прыклады сацыяльных інстытутаў і тлумачыць іх ролю ў жыцці грамадства;
- ◆ тлумачыць на прыкладзе сваёй сям'і асноўныя функцыі гэтага сацыяльнага інстытута ў грамадстве;
- ◆ характарызаваць гендарную ролю як набор чаканых узораў паводзін (або норм) для мужчын і жанчын; разумець і характарызаваць сваю гендарную ролю;
- ◆ распазнаваць гендарныя стэрэатыпы і канкрэтызаваць іх прыкладамі, разумець неабходнасць дасягнення роўных правоў і магчымасцей жанчын і мужчын ва ўсіх сферах жыцця грамадства;

- ◆ вылучаць сацыяльныя характарыстыкі моладзі;
- ◆ характарызаваць асаблівасці маладзёжнай культуры, ролю моладзі ў развіцці сучаснага грамадства;
- ◆ тлумачыць ролю сацыяльнай мабільнасці ў сацыялізацыі сучаснага чалавека;
- ◆ ацэньваць сацыяльнае значэнне сямейных традыцый і звычаяў;
- ◆ выкарыстоўваць элементы прычынна-выніковага аналізу пры характарыстыцы дэмаграфічных працэсаў і шляхоў вырашэння дэмаграфічных праблем сучаснага грамадства; міжнацыянальных канфліктаў і шляхоў іх вырашэння;
- ◆ характарызаваць уласны сацыяльны статус і ўласныя сацыяльныя ролі; вызначаць шляхі павышэння асабістага і сацыяльнага статусу;
- ◆ выкарыстоўваць засвоеныя веды аб асноўных сацыяльных нормах, засвоеныя спосабы пазнавальнай, камунікатыўнай і практычнай дзейнасці для паспяховага ўзаемадзеяння з сацыяльным асяроддзем і выканання тыповых сацыяльных роляў;
- ◆ характарызаваць асноўныя этапы развіцця поглядаў на грамадства, гістарычныя тыпы стратыфікацыі; сучасныя тэндэнцыі развіцця сям'і;
- ◆ характарызаваць асноўныя тэндэнцыі развіцця сацыяльнай сферы сучаснага грамадства, канкрэтызаваць іх прыкладамі;
- ◆ выкарыстоўваць статыстычныя даныя пры характарыстыцы сацыяльнай структуры і сацыяльнай дынамікі грамадства, дэмаграфічнай структуры грамадства і яе дынамікі;
- ◆ выказваць і абгрунтоўваць уласную пазіцыю па актуальных сацыяльных праблемах (міжнародныя адносіны, сацыяльная мабільнасць, умовы паспяховай сацыялізацыі моладзі);
- ◆ абагульняць вывучаныя сацыяльныя з'явы і працэсы грамадскага жыцця, фармуляваць вывады аб тэндэнцыях у развіцці сацыяльнай сферы сучаснага грамадства;
- ◆ адшукваць у педагагічна адаптаваных і неадаптаваных крыніцах, створаных у розных знакавых сістэмах (тэкст, табліца, графік, дыяграма і інш.), неабходную інфармацыю, пераўтвараць яе і выкарыстоўваць пры рашэнні вучэбна-пазнавальных і практычных задач;

- ♦ арыентавацца ў патоку атрыманай з розных крыніц інфармацыі, якая тычыцца пытанняў сацыяльнай структуры і сацыяльных адносін у сучасным грамадстве, адэкватна разумець яе;
- ♦ праводзіць нескладаныя сацыяльныя даследаванні; распрацоўваць праекты па рашэнні актуальных для вучняў праблем.

Р а з д з е л 2

Эканамічнае жыццё грамадства

(14 гадзін)

Зараджэнне і развіццё эканамічных ідэй. Этапы развіцця эканамічнай думкі. Эканоміка як навука. Асноўныя прадстаўнікі сучаснай эканамічнай навукі і іх погляды. Разнастайнасць прафесій у эканамічнай сферы грамадства.

Эканамічныя патрэбнасці, даброты, рэсурсы. Бязмежнасць патрэбнасцей і абмежаванасць рэсурсаў. Эканамічныя даброты і іх класіфікацыя. Праблема эканамічнага выбару.

Роля эканомікі ў жыцці грамадства. Паняцце эканомікі. Структура сучаснай эканомікі. Працэс грамадскага ўзнаўлення і яго фазы. Сучасная вытворчасць і яе формы. Цыклічнасць эканамічнага развіцця.

Эканамічная сістэма грамадства. Паняцце эканамічнай сістэмы. Асноўныя тыпы эканамічных сістэм. Эканамічныя сістэмы ў розных краінах: пошук эфектыўных мадэлей.

Рыначнае рэгуляванне эканомікі. Рынак і яго віды. Законы рыначнай эканомікі. Канкурэнцыя і яе віды. Роля канкурэнцыі ў развіцці эканомікі. Менеджмент. Маркетынг.

Грошы. Сутнасць грошай і іх віды. Функцыі грошай. Безнаўны разлік. Інфляцыя. Сацыяльна-эканамічныя вынікі інфляцыі.

Фінансава-крэдытная сістэма. Банкі, іх віды і функцыі. Цэнныя паперы, іх разнавіднасці. Крэдыт і яго формы. Віды ўкладаў.

Прадпрымальніцтва. Уласнасць і яе формы. Віды і формы прадпрымальніцтва. Правы, абавязкі і адказнасць прадпрымальнікаў. Сучасныя формы арганізацыі малога бізнесу.

Прыбыткі. Крыніцы і віды прыбыткаў. Узровень і якасць жыцця. Спажывецкі кошык, пражытачны мінімум. Планаванне ўласнага бюджэту.

Дзяржава і эканоміка. Эканамічныя функцыі дзяржавы. Метады дзяржаўнага рэгулявання эканомікі. Дзяржаўны бюджэт. Асноўныя віды падаткаў, іх функцыі.

Міжнародныя эканамічныя адносіны. Сусветная эканоміка. Дзяржаўная палітыка ў галіне міжнароднага гандлю. Экспарт і імпорт тавараў і паслуг.

Эканамічная культура. Сутнасць, функцыі і структура эканамічнай культуры. Эканамічныя якасці асобы і нормы паводзін.

Практыкум. Чалавек у сістэме эканамічных адносін.

Урок падагульнення. Асноўныя тэндэнцыі эканамічнага развіцця сучаснага грамадства.

Асноўныя паняцці: банк, дзяржаўны бюджэт, грошы, прыбытак, інфляцыя, канкурэнцыя, крэдыт, маркетынг, менеджмент, падаткі, вытворчасць, прадукцыйныя сілы, пражытачны мінімум, спажывецкі кошык, рынак, рыначная эканоміка, уласнасць, тавар, цэнныя паперы, эканоміка, эканамічная сістэма, прадпрымальніцтва.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

У выніку засваення зместу тэмы «Эканамічнае жыццё грамадства» дзесяцікласнікі **н а в у ч а ц ц а:**

- ◆ вызначаць сутнасныя прыметы, даваць азначэнні паняццям: *банк, інфляцыя, канкурэнцыя, крэдыт, вытворчасць, прадукцыйныя сілы, рынак, рыначная эканоміка, уласнасць, тавар, цэнныя паперы, эканоміка;*
- ◆ разумець і правільна выкарыстоўваць эканамічныя тэрміны: *эканамічныя даброты, дзяржаўны бюджэт, капітал, грошы, даход, цана, маркетынг, менеджмент, падаткі, пражытачны мінімум, спажывецкі кошык, эканамічная сістэма, прадпрымальніцтва, экспарт, імпорт, рэклама;*
- ◆ параўноўваць асноўныя тыпы эканамічных сістэм, эканамічныя з’явы і працэсы, па самастойна выбраных крытэрыях;
- ◆ тлумачыць механізм рыначнага рэгулявання эканомікі;
- ◆ аналізаваць статыстычныя даныя, якія адлюстроўваюць эканамічныя з’явы і працэсы, эканамічныя змены ў грамадстве;
- ◆ характарызаваць структуру сучаснай эканомікі, формы вытворчасці на прыкладзе свайго населенага пункта;

- ◆ характарызаваць асноўныя этапы развіцця эканамічнай думкі; віды канкурэнцыі і яе ролю ў эканоміцы; функцыі банкаў; эканамічныя функцыі дзяржавы; ролю дзяржавы ў рэгуляванні эканомікі;
- ◆ характарызаваць асноўныя тэндэнцыі эканамічнага развіцця сучаснага грамадства і канкрэтызаваць іх прыкладамі;
- ◆ тлумачыць узаемасувязь паміж патрэбнасцямі, рэсурсамі і эканамічным выбарам, абапіраючыся на ўласны сацыяльны і эканамічны вопыт;
- ◆ характарызаваць функцыі грошай, формы ўласнасці, віды рынкаў і канкрэтызаваць іх прыкладамі;
- ◆ характарызаваць тыповыя сацыяльныя ролі чалавека ў сістэме эканамічных адносін: наёмны работнік, работадавец, спажывец, вытворца, падаткаплацельшчык;
- ◆ адшукваць у педагагічна адаптаваных і неадаптаваных крыніцах, створаных у розных знакавых сістэмах (тэкст, табліца, графік, дыяграма і інш.), неабходную інфармацыю, пераўтвараць яе і выкарыстоўваць пры рашэнні вучэбна-пазнавальных і практычных задач;
- ◆ фармуляваць і аргументаваць уласныя меркаванні, якія тычацца асобных пытанняў эканамічнага жыцця, абапіраючыся на грамадазнаўчыя веды і ўласны сацыяльны вопыт;
- ◆ рашаць пазнавальныя задачы ў межах вывучанага матэрыялу, якія адлюстроўваюць тыповыя сітуацыі ў эканамічнай сферы дзейнасці чалавека;
- ◆ назіраць і інтэрпрэтаваць з'явы і падзеі, што адбываюцца ў сацыяльным жыцці, з апорай на эканамічныя веды.

Р а з д з е л 3

Палітыка-прававая сфера жыцця грамадства (12 гадзін)

Развіццё палітычных ідэй у гісторыі чалавецтва. Этапы развіцця палітычнай думкі. Узнікненне паліталогіі як навукі і як прафесійнага віду дзейнасці. Асноўныя прадстаўнікі палітычнай навукі і іх погляды. Прафесіі ў палітычнай сферы грамадства.

Палітычная сістэма грамадства. Палітыка і ўлада. Палітычная сістэма: паняцце, тыпы, функцыі. Носьбіты палітычнай улады ў грамадстве. Палітычная ідэалогія.

Сучасныя палітычныя ідэалогіі. Лібералізм, кансерватызм і сацыял-дэмакратызм. Глабалізм, рэлігійны фундаменталізм, неафашызм, пацыфізм і інш. Фарміраванне ідэалагічных пераваг у сучасным грамадстве.

Дзяржава. Тэорыі паходжання дзяржаў. Асноўныя прыметы дзяржавы. Функцыі дзяржавы. Тыпы і формы дзяржавы.

Дэмакратычная дзяржава. Асноўныя прыметы дэмакратычнага ладу дзяржавы. Прамая і прадстаўнічая дэмакратыя. Парламентарызм. Рэферэндум. Роля выбараў у дэмакратычнай дзяржаве.

Прававыя асновы грамадства. Права і яго асноўныя функцыі. Прававая рэгуляцыя грамадскіх адносін. Правы чалавека. Сучасныя міжнародныя прававыя стандарты. Прававая культура асобы.

Прававая дзяржава і грамадзянскае грамадства. Прыметы прававой дзяржавы. Грамадзянскае грамадства як сацыяльная аснова прававой дзяржавы. Каштоўнасці грамадзянскага грамадства.

Палітычныя партыі і грамадскія аб'яднанні. Палітычныя партыі: іх функцыі і тыпы. Партыйная сістэма і яе віды. Грамадскія аб'яднанні і рухі.

Асоба і палітыка. Палітычны і прававы статус асобы ў сучаснай дзяржаве. Палітычная культура асобы. Роля СМІ ў фарміраванні палітычнай культуры асобы.

Палітычнае лідарства. Палітычная эліта. Тыпы палітычных выбараў. Лідар і маса. Адказнасць лідара.

Практыкум. Чалавек у сістэме палітычных адносін.

Урок падагульнення. Асноўныя тэндэнцыі палітычнага развіцця сучаснага грамадства.

Асноўныя паняцці: *улада, дзяржава, грамадзянскае грамадства, дэмакратыя, канфедэрацыя, манархія, парламентарызм, палітыка, палітычная ідэалогія, палітычная партыя, палітычная сістэма, права, прававая дзяржава, рэспубліка, унітарная дзяржава, федэрацыя.*

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

У выніку засваення зместу тэмы «Палітыка-прававая сфера жыцця грамадства» дзесяцікласнікі **н а в у ч а ц ц а :**

- ♦ вызначаць істотныя прыметы, даваць азначэнні паняццям: *дзяржава, прававая дзяржава, грамадзянскае грамадства, права, палітычная сістэма;*

- ◆ разумець і правільна выкарыстоўваць тэрміны: *улада, дэмакратыя, выбары, канфедэрацыя, манархія, палітыка, палітычная ідэалогія, рэферэндум, парламентарызм, палітычная партыя, рэспубліка, унітарная дзяржава, федэрацыя, грамадскае аб'яднанне, грамадскі рух, палітычны статус асобы, прававы статус асобы, прававая культура асобы, палітычная культура асобы;*
- ◆ характарызаваць функцыі палітычнай сістэмы, функцыі права, функцыі палітычных партый і канкрэтызаваць іх прыкладамі;
- ◆ характарызаваць прынцыпы прававой дзяржавы;
- ◆ характарызаваць асноўныя прыметы і функцыі дзяржавы, дэмакратычнага ладу дзяржавы; ролю выбараў у дэмакратычнай дзяржаве, формы прамой і прадстаўнічай дэмакратыі, канкрэтызаваць іх прыкладамі з гісторыі і сучаснасці;
- ◆ распазнаваць тыпы і формы дзяржавы, тыпы палітычных сістэм, тыпы палітычных партый, віды партыйных сістэм, палітычныя ідэалогіі сучаснасці, прамую і прадстаўнічую дэмакратыі;
- ◆ прыводзіць прыклады палітычных партый, грамадскіх аб'яднанняў;
- ◆ адрозніваць факты і меркаванні ў патоку палітычнай інфармацыі;
- ◆ адрозніваць прававую і маральную рэгуляцыю паводзін чалавека ў грамадстве;
- ◆ характарызаваць тыповыя сацыяльныя ролі чалавека ў сістэме палітычных адносін: грамадзянін, выбаршчык, дэпутат, член партыі;
- ◆ характарызаваць этапы развіцця палітычнай думкі, тэорыі ўзнікнення дзяржавы, каштоўнасці грамадзянскага грамадства;
- ◆ тлумачыць узаемасувязь паміж прававой дзяржавай і грамадзянскім грамадствам;
- ◆ характарызаваць тры пакаленні праў чалавека;
- ◆ на падставе атрыманых ведаў аб прававых нормах выбіраць сярод прапанаваных мадэльных сітуацый і ажыццяўляць на практыцы мадэль правамерных сацыяльных паводзін, заснаваных на павазе да закона і правапарадку;
- ◆ адшукваць у педагагічна адаптаваных і неадаптаваных крыніцах, створаных у розных знакавых сістэмах (тэкст, табліца,

- графік, дыяграма і інш.), неабходную інфармацыю аб палітычным жыцці грамадства, пераўтвараць яе і выкарыстоўваць пры рашэнні вучэбна-пазнавальных і практычных задач;
- ♦ усведамляць значэнне грамадзянскай актыўнасці і патрыятычнай пазіцыі ва ўмацаванні дзяржавы;
 - ♦ суадносіць розныя ацэнкі палітычных падзей і працэсаў і рабіць абгрунтаваныя вывады.

Р а з д з е л 4

Духоўнае жыццё грамадства

(12 гадзін)

Мараль. Суадносіны паняццяў *мараль, этыка, духоўнасць*. Грамадскія функцыі маралі. Прынцыпы і нормы маралі. Маральныя якасці асобы. Этыка — вучэнне пра мараль.

Актуальныя этычныя праблемы сучаснасці. Праблема сэнсу жыцця і прызначэння чалавека. Гарманізацыя адносін у сістэме «чалавек — грамадства — прырода». Ідэя ненасілля як аб'ядноўваючая аснова грамадства. Асноўныя праблемы ў сучаснай этыцы.

Рэлігія. Структура і функцыі рэлігіі. Віды рэлігій. Верацярпімасць і свабода сумлення. Узаемасувязь рэлігіі і маралі. Феномен неакультуры. Шляхі прадухілення рэлігійных канфліктаў. Рэлігіязнаўства ў сучасным грамадстве.

Мастацтва. Сутнасць і віды мастацтва. Уздзеянне мастацтва на духоўны свет чалавека. Сферы эстэтычнай дзейнасці. Духоўная функцыя мастацтва. Эстэтыка — вучэнне аб прыгажосці і мастацтве.

Філасофія. Адметныя асаблівасці філасофскага светапогляду. Асноўныя этапы ў развіцці філасофскай думкі. Асноўныя праблемы філасофіі. Сучасная філасофія аб свеце і чалавеку. Роля філасофіі ў духоўным жыцці грамадства і асобы.

Навука. Асаблівасці навуковага пазнання. Роля навукі ў жыцці грамадства. Асноўныя этапы развіцця навукі. Навукова-тэхнічны прагрэс.

Асноўныя кірункі сучаснага навуковага пошуку. Функцыі сучаснай навукі. Прыродазнаўчыя, тэхнічныя, грамадазнаўчыя і гуманітарныя навукі. Фундаментальныя і прыкладныя навукі. Этыка навуковай дзейнасці.

Адукацыя. Сутнасць адукацыі. Адукацыя як сацыяльны інстытут. Бесперапынная адукацыя. Сістэма адукацыі Рэспублікі Беларусь. Адукацыя і кар’ера. Свет сучасных прафесій.

Выклікі XXI стагоддзя і адукацыя. Грамадзянская значнасць і асобны сэнс адукацыі. Прыярытэты «грамадства ведаў». Інфармацыйная кампетэнтнасць сучаснага чалавека. Магчымасці інтэрнэту ў галіне адукацыі.

Духоўныя багаці грамадства і культурная спадчына. Духоўныя патрэбнасці сучаснага чалавека. Стварэнне і распаўсюджванне духоўных каштоўнасцей у сучасным грамадстве. Неабходнасць захавання культурнай спадчыны.

Практыкум. Чалавек у культурна-адукацыйнай прасторы сучаснага грамадства.

Урок падагульнення. Асноўныя тэндэнцыі развіцця духоўнай сферы сучаснага грамадства.

Асноўныя паняцці: *верацярпімасць, мастацтва, навука, адукацыя, рэлігія, свабода сумлення, філасофія, эстэтыка, эстэтычны густ, этыка, мараль.*

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

У выніку засваення зместу тэмы «Духоўнае жыццё грамадства» дзесяцікласнікі **н а в у ч а ц ц а:**

- ◆ вызначаць сутнасныя прыметы, даваць азначэнні паняццям: *рэлігія, свабода сумлення, мараль;*
- ◆ разумець і правільна выкарыстоўваць тэрміны: *верацярпімасць, мастацтва, навука, адукацыя, рэлігія, свабода сумлення, філасофія, эстэтыка, этыка, эстэтычны густ, інфармацыя;*
- ◆ распазнаваць і адрозніваць з’явы духоўнага жыцця сучаснага грамадства;
- ◆ характарызаваць і канкрэтызаваць прыкладамі функцыі маралі, рэлігіі, мастацтва, навукі;
- ◆ тлумачыць і канкрэтызаваць прыкладамі ролю навукі ў жыцці грамадства, ролю адукацыі ў жыцці чалавека і грамадства;
- ◆ разумець і тлумачыць неабходнасць бесперапыннай адукацыі ў сучасных умовах;

- ◆ характарызаваць этычныя праблемы сучаснасці; асноўныя этапы развіцця філасофскай думкі; веды, уменні і навыкі людзей у інфармацыйным грамадстве;
- ◆ выкарыстоўваць магчымасці інтэрнэту для павышэння асабістага адукацыйнага ўзроўню;
- ◆ ведаць асноўныя тыпы ўстаноў адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь; правільна вызначаць шляхі атрымання прафесійнай адукацыі з улікам асабістых здольнасцей, прафесійных інтарэсаў і намераў;
- ◆ выкарыстоўваць засвоеныя веды аб прынцыпах і нормах маралі пры ацэнцы асабістых паводзін і ўчынкаў іншых людзей;
- ◆ на падставе атрыманых ведаў аб маральных прынцыпах і нормах выбіраць сярод прапанаваных мадэльных сітуацый і ажыццяўляць на практыцы мадэль сацыяльных паводзін, заснаваных на павазе да норм маралі;
- ◆ адшукваць у педагагічна адаптаваных і неадаптаваных крыніцах, створаных у розных знакавых сістэмах (тэкст, табліца, графік, дыяграма і інш.), неабходную інфармацыю, пераўтвараць яе і выкарыстоўваць пры рашэнні вучэбна-пазнавальных і практычных задач;
- ◆ разумець розныя пункты гледжання на пытанні каштоўнага выбару і прыярытэтаў у духоўнай сферы сучаснага грамадства, фармуляваць і аргументаваць асабістыя адносіны да іх;
- ◆ характарызаваць асноўныя тэндэнцыі ў развіцці духоўнай сферы сучаснага грамадства, канкрэтызаваць іх прыкладамі;
- ◆ фармуляваць і аргументаваць меркаванні пра асабістыя духоўныя каштоўнасці;
- ◆ крытычна ўспрымаць і ацэньваць паведамленні і рэкламу ў СМІ і інтэрнэце.

Выніковае падагульненне (2 гадзіны)

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Праграма прызначана для вывучэння вучэбнага прадмета «Геаграфія» ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі на павышаным узроўні.

Пры вывучэнні геаграфіі Беларусі ў вучняў фарміруецца геаграфічны вобраз сваёй краіны ва ўсёй яе разнастайнасці і цэласнасці. Змест напоўнены звесткамі пра геаграфічныя даследаванні краіны. Вывучаюцца прыродныя ўмовы і рэсурсы, асаблівасці структуры гаспадаркі, дынамікі і ўмовы жыцця насельніцтва, экалагічныя і сацыяльна-эканамічныя праблемы, прыродна-гаспадарчы патэнцыял і эканамічныя сувязі розных рэгіёнаў рэспублікі і краіны ў цэлым.

Галоўная мэта — фарміраванне ў вучняў сістэмных ведаў аб месцы Беларусі ў сусветным згуртаванні, прыродных асаблівасцях, прыродна-рэсурсным, сацыяльна-дэаграфічным і вытворчым патэнцыяле краіны, асновах яе далейшага ўстойлівага развіцця.

Асноўныя задачы — фарміраванне ў вучняў праз геаграфічныя веды:

- геаграфічнага разумення асаблівасцей геаграфічнага і геапалітычнага становішча тэрыторыі Беларусі;
- разумення ролі Беларусі як суб'екта сусветнай геаграфічнай прасторы; уяўлення аб тэрытарыяльнай арганізацыі Беларусі;
- разумення геаграфічных аспектаў сучасных сацыяльна-эканамічных праблем Рэспублікі Беларусь;
- уяўленняў аб асаблівасцях практыкі прыродакарыстання, працэсу нарастання экалагічных праблем у межах асобнай дзяржавы;
- практычных ведаў і навыкаў самастойнай работы, якія садзейнічаюць адаптацыі і сацыяльна-адказным паводзінам у грамадстве;
- грамадзянскасці і патрыятызму, павагі да культуры і гісторыі сваёй краіны і народаў, якія насяляюць яе.

Вучэбнай праграмай прадугледжваецца правядзенне практычных работ. Асобныя практычныя работы праводзяцца на вучэбных занятках падагульняльнага паўтарэння. Выніковыя практычныя работы пазначаны зорачкай. У праграме прадугледжаны рэзерв часу. Вылучаны патрабаванні да вынікаў навучання з улікам іх зместу і ўзроставых фізіялагічных асаблівасцей вучняў. Геаграфічная наменклатура пералічваецца ў патрабаваннях пры вывучэнні новага матэрыялу.

Павышаны ўзровень вывучэння географіі накіраваны на развіццё пазнавальных інтарэсаў, інтэлектуальных і творчых здольнасцей вучняў, фарміраванне цэласнай сістэмы географічных ведаў, яе сістэмнай арганізацыі, асваенне ведаў і спосабаў дзейнасці, якія складаюць аснову для асобнага самаразвіцця.

Вучэбная праграма павышанага ўзроўню поўнасю ўключае ўсе раздзелы і тэмы, вывучаемыя на базавым ўзроўні. Узроўні адрозніваюцца паміж сабой глыбінёй вывучаемага матэрыялу і зместам, што дасягаецца дыферэнцаваннем практычнай часткі, а таксама дадатковым увядзеннем у вучэбную праграму павышанага ўзроўню вучэбнага матэрыялу.

У праграме пазначаны асноўныя патрабаванні да ўзроўню падрыхтоўкі вучняў. Асноўная частка вучэбнай праграмы складаецца з трох кампанентаў: ведавага (уяўленні і веды), практычнага (уменні) і аператыўнага (вопыт дзейнасці).

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

(105 гадзін)

Уводзіны (1 гадзіна)

Месца географіі Беларусі ў развіцці географічных ведаў аб Зямлі. Цэнтральнае становішча Беларусі ў Еўропе.

Т э м а 1

Геаграфічнае становішча і даследаванні Беларусі (9 гадзін)

Велічыня, канфігурацыя тэрыторыі. Ацэнка фізіка-, эканоміка- і палітыка-геаграфічнага становішча Рэспублікі Беларусь. Дзяржаўныя межы, ацэнка іх транспартнага значэння.

Фарміраванне тэрыторыі Беларусі. Гісторыя адміністрацыйнага падзелу. Сучасны адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел.

Асноўныя этапы развіцця геаграфіі ў Беларусі. Геаграфічныя даследаванні на дарэвалюцыйным этапе (да 1918 г.). Картаграфічнае адлюстраванне тэрыторыі. Пачатак сістэматычных назіранняў. Экспедыцыйнае вывучэнне Беларусі. Апісанне асобных рэгіёнаў у працах А. Кіркора і інш.

Развіццё геаграфічных даследаванняў на даваенным этапе (1919—1941 гг.). Працы А. Смоліча і іх значэнне для развіцця геаграфіі. Асаблівасці геолога-геамарфалагічных, гідралагічных, кліматычных, глебавых даследаванняў; эканоміка-геаграфічныя даследаванні.

Найважнейшыя кірункі геаграфічных даследаванняў на сучасным этапе. Уклад у сучасныя геаграфічныя даследаванні В. А. Дзяменцьева, С. А. Польскага, В. П. Якушка і іншых даследчыкаў. Картаграфаванне тэрыторыі Беларусі на сучасным этапе. Роля геаграфіі ў вырашэнні сучасных гаспадарчых задач.

Уклад выхадцаў з Беларусі ў даследаванні блізкага і далёкага замежжа. Значэнне для геаграфіі даследаванняў Н.-К. Радзівіла (Сіроткі), С. Русецкай, А. Сапегі, І. Ходзькі, М. Врончанкі, І. Гашкевіча, Ю. Нямецкага, І. Дамейкі, К. Ельскага, Н. Судзілоўскага і інш. Уклад у даследаванне Расійскай Імперыі і СССР Я. Чэрскага, Д. Паўлуцкага, І. Казырэўскага, Ю. Копаця, Т. Зана, А. Янушкевіча, Б. Дыбоўскага, Т. Аўгусціновіча, А. Бялыніцкага-Бірулі, К. Валасовіча, А. і Б. Вількіцкіх, О. Шмідта і інш.

Геаграфічныя назвы Беларусі. Тапонімы. Групоўка назваў рэк і азёр, населеных пунктаў і іншых геаграфічных аб'ектаў. Фактары паходжання тапонімаў. Айконімы, гідронімы, аронімы сваёй мясцовасці.

Практычная работа

1. Ацэнка геаграфічнага становішча Рэспублікі Беларусь.
2. Ацэнка адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу Беларусі.

Асноўныя паняцці: фізіка-геаграфічнае, палітыка-геаграфічнае, эканоміка-геаграфічнае становішча, глыбіня тэрыторыі, геаграфічны цэнтр, тапонім, айконім, гідронім, аронім.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучням неабходна:

ведаць: асаблівасці геаграфічнага становішча Беларусі; плошчу, працягласць тэрыторыі Беларусі з поўначы на поўдзень і з захаду на ўсход; асноўныя этапы развіцця геаграфіі ў Беларусі, найважнейшыя кірункі геаграфічных даследаванняў на сучасным этапе, імёны вучоных — даследчыкаў краіны і выхадцаў з Беларусі, якія ўнеслі ўклад у геаграфічнае даследаванне блізкага і далёкага замежжа;

умець:

паказваць краіны, з якімі мяжуе Беларусь; вобласці і адміністрацыйныя раёны Беларусі; раёны экспедыцыйных даследаванняў; *характарызаваць* асаблівасці дзяржаўных межаў з суседнімі краінамі; уклад у геаграфічныя даследаванні вядучых вучоных Беларусі;

валодаць уменнем:

тлумачыць і ацэньваць значэнне і магчымасці выкарыстання геаграфічнага становішча Беларусі для сацыяльна-эканамічнага развіцця краіны.

Тэма 2

Прыродныя ўмовы і рэсурсы Беларусі (26 гадзін)

Геалагічная будова. Размяшчэнне тэрыторыі Беларусі на Усходне-Еўрапейскай платформе.

Геахраналагічная шкала. Асаблівасці геалагічнага развіцця тэрыторыі ў розныя геалагічныя перыяды. Фарміраванне і будова крышталічнага падмурка. Буйнейшыя тэктанічныя структуры і іх характарыстыка. Тэктанічныя разломы падмурка і платформавяга чохла.

Асаблівасці фарміравання платформавяга чохла. Геалагічныя працэсы і іх уплыў на асаблівасці ападканакіпаўлення на розных этапах утварэння чохла. Адклады верхняга пратэразою, палеазою, мезазою, кайназою і асобных геалагічных перыядаў.

Фарміраванне тэрыторыі ў чацвярцічным перыядзе. Мацерыковыя абледзяненні і міжледавікоўі. Межы і асаблівасці фарміравання гарызонтаў.

Карысныя выкапні. Класіфікацыя карысных выкапняў.

Агульная ацэнка мінеральных рэсурсаў. Гаручыя карысныя выкапні. Асаблівасці фарміравання і залягання. Нафтагазаносныя вобласці, буравугальныя і сланцавыя басейны. Радовішчы торфу.

Металічныя карысныя выкапні. Жалезныя руды. Руды калёровых і рэдкіх металаў. Неметалічныя карысныя выкапні. Горна-хімічная сыравіна і сыравіна для будаўнічых матэрыялаў. Калійныя і каменныя солі. Даламіты, фасфарыты, мел і мергель, гіпс, трэпел і іншыя віды горна-хімічнай сыравіны. Гліны, шклянныя і фармовачныя пяскі, будаўнічыя пяскі, пясчана-гравійныя сумесі, будаўнічы камень і іншыя віды будаўнічых матэрыялаў. Вадкія карысныя выкапні. Прэсныя падземныя і мінеральныя воды. Асаблівасці іх залягання.

Рэльеф. Будова паверхні. Фактары фарміравання рэльефу. Генетычныя тыпы рэльефу.

Асноўныя ўзвышшы, раўніны і нізіны, іх размяшчэнне, умовы ўтварэння, характарыстыка. Морфаметрычныя паказчыкі. Уплыў дзейнасці чалавека на змяненне рэльефу. Гаспадарчае значэнне рэльефу.

Клімат і кліматычныя рэсурсы. Агульныя рысы клімату Беларусі. Характарыстыка асноўных кліматычных элементаў. Сонечная радыяцыя і радыяцыйны баланс. Паветраныя масы і атмасферная цыркуляцыя. Цеплавы рэжым. Вільготнасць паветра, воблачнасць і ападкі. Туманы і іншыя метэаралагічныя з’явы. Снежнае покрыва і асаблівасці яго залягання.

Поры года і іх асаблівасці. Асноўныя феналагічныя з’явы. Кліматычныя рэсурсы. Сучасныя змены клімату. Адмоўныя і станоўчыя вынікі змянення клімату для гаспадарчага комплексу Беларусі. Уплыў змянення клімату на гаспадарчую дзейнасць.

Паверхневыя і падземныя воды. Рачная сетка. Басейны гадоўных рэк. Сцёк, гідралагічны рэжым рэк, тып жыўлення. Гідралагічная характарыстыка буйнейшых рэк, іх гаспадарчае значэнне. Каналы.

Азёры і вадасховішчы, іх размяшчэнне. Азёрныя групы і азёрнасць. Тыпы азёрных катлавін па паходжанні. Ледавіковыя, карставыя, рэшткавыя і старычныя азёрныя катлавіны. Асаблівасці распаўсюджвання. Балоты і іх тыпы. Верхавыя, нізінныя і пера-

ходныя балоты. Ацэнка водных рэсурсаў. Рэгіянальныя асаблівасці водазабеспячэння.

Глебы. Фактары глебаўтварэння: глебаўтваральныя пароды, рэльеф, клімат, расліннасць, дзейнасць мікра- і макраарганізмаў, гаспадарчая дзейнасць чалавека. Працэсы глебаўтварэння: дзярновы, падзолісты, балотны, буразёмны, карбанатна-саланчаквы. Асноўныя тыпы глеб, іх уласцівасці і распаўсюджванне. Антрапагенныя глебы.

Зямельныя рэсурсы, іх структура і выкарыстанне. Ацэнка зямельных рэсурсаў. Праблемы выкарыстання зямельных рэсурсаў. Меліярацыя глеб: станючыя і адмоўныя вынікі.

Расліннасць. Фарміраванне расліннага покрыва. Сучасны склад флоры. Асноўныя тыпы расліннасці. Занальная і азанальная расліннасць. Лясная расліннасць. Характарыстыка тыпаў лесу. Размяшчэнне і відавы склад лясоў. Лясістасць тэрыторыі і яе змяненне.

Лугавая расліннасць. Поймавыя і пазапоймавыя лугі, іх размяшчэнне і гаспадарчае значэнне. Балотная расліннасць. Хмызняковая расліннасць. Расліннасць вадаёмаў. Гаспадарчае выкарыстанне і ахова расліннага свету.

Жывёльны свет. Фарміраванне і сучасны склад фаўны. Асноўныя фаўністычныя комплексы. Жывёльны свет лясоў, палёў, лугоў, балот, вадаёмаў і іх узбярэжжаў, паселішчаў чалавека. Гаспадарчае выкарыстанне жывёльнага свету.

Практычныя работы:

3. Аналіз геалагічнага разрэзу па лініі А-В карты атласа «Геаграфія Беларусі» і асаблівасцей залягання гарызонтаў платформавага чохла, звязаных з рознымі этапамі яго фарміравання.

4. Устанаўленне ўзаемасувязі паміж геалагічнай будовай, карыснымі выкапнямі і рэльефам.

5. Пабудова гіпсаметрычнага профілю.

6*. Пабудова кліматычных дыяграм, графікаў, ружы вятроў для бліжэйшай да вашага населенага пункта метэаралагічнай станцыі і іх аналіз.

7. Дынаміка асноўных кліматычных паказчыкаў.

8. Выяўленне асаблівасцей гідраграфіі Беларусі.

9. Выяўленне асаблівасцей распаўсюджвання розных тыпаў расліннасці.

Асноўныя паняцці: антэкліза, сінекліза, прагін, упадзіна, выступ, седлавіна, тэктанічны разлом, геахраналагічная шкала, геалагічная эра, геалагічны перыяд, марская трансгрэсія, абледзяненне, астраблема, міжледавікоўе; генетычны тып чацвярцічных адкладаў, генетычны тып рэльефу, марэнныя адклады, вода-ледавіковыя адклады, азёрна-ледавіковыя адклады, азёрна-алювіяльныя адклады, лёсападобныя адклады, эолавыя адклады, камавы масіў, озы; прамая, рассеяная і сумарная сонечная радыяцыя, радыяцыйны баланс, вегетацыйны перыяд, безмарозны перыяд, агракліматычныя рэсурсы, парніковы эфект; гушчыня рачной сеткі, рачны сцёк, гідралагічны рэжым, ледавіковыя, карставыя, суфазійныя, рэшткавыя, старычныя азёрныя катлавіны, сажалка; фактар глебаўтварэння, працэс глебаўтварэння, мацярынская парода, аўтаморфныя, паўгідраморфныя, гідраморфныя глебы, працэсы эрозіі, дэфляцыя, сельскагаспадарчыя ўгоддзі, меліярацыйная неўладкаванасць; тып расліннасці, інтрадуцыраваныя расліны, лясістасць, поймавыя і пазарымавыя лугі, сухадольныя лугі, верхавыя, нізінныя і пераходныя балоты, раслінныя згуртаванні; файністычны комплекс.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучням неабходна:

ведаць: асаблівасці тэктанічнай і геалагічнай будовы Беларусі; генетычныя тыпы чацвярцічных адкладаў і рэльефу; агульныя рысы клімату; тыпы жыўлення рэк; тыпы азёрных катлавін і азёр; асноўныя фактары і працэсы глебаўтварэння, тыпы глеб; асноўныя тыпы расліннасці і асаблівасці іх размяшчэння па тэрыторыі Беларусі;

умець:

паказваць тэктанічныя структуры: Руская пліта, Валына-Азоўская пліта, Украінскі шчыт, Беларуская антэкліза, Варонежская антэкліза, Аршанская ўпадзіна, Брэсцкая ўпадзіна, Прыпяцкі прагін, Латвійская седлавіна, Жлобінская седлавіна, Брагінска-Лоеўская седлавіна, Палеская седлавіна, Мікашэвіцка-Жыткавіцкі выступ; *радовішчы карысных выкапняў:* нафты — Рэчыцкае, Асташкавіцкае; бурага вугалю — Жыткавіцкае, Бры-

нёўскае, Танежскае, Лельчыцкае; гаручых сланцаў — Тураўскае, Любанскае; жалезных руд — Акалоўскае, Навасёлкаўскае; калійных солей — Старобінскае, Петрыкаўскае, Кастрычніцкае; каменнай солі — Мазырскае, Давыдаўскае, Старобінскае; даламітаў — Руба; мелу і мергелю — Камунарскае, Каменка, Калядзічы, Пясчаная Гара; глін — Гайдукоўка, Фаніпальскае, Лукомль-1, Заполле; будаўнічага каменю — Мікашэвіцкае, Глушкавіцкае; гіпсу — Брынёўскае; трэпелу — Стальное; фасфарытаў — Мсціслаўскае, Лабковіцкае; шклянных і фармовачных пяскоў — Ленінскае, Гарадзянскае, Чацверня; кааліну — Дзедаўскае; *элементы рэльефу*: Беларуская, Браслаўскія, Мазырская, Свянцянскія, Капыльскія грады; Аршанскае, Ашмянскае, Ваўкавыскае, Віцебскае, Гарадоцкае, Гродзенскае, Мінскае, Навагрудскае ўзвышшы; Аршанска-Магілёўская, Лідская, Прыбугская, Цэнтральнабярэзінская, Нарачана-Вілейская раўніны, Загароддзе; Нёманская, Палеская, Полацкая, Прыдняпроўская нізіны; *рэкі*: Дняпро, Бярэзіна, Заходняя Дзвіна, Заходні Буг, Нёман, Прыпяць, Сож, Вілія, Пціч, Шчара, Гарынь, Убарць, Ясельда, Ловаць, Мухавец, Лясная, Свіслач, Друць, Дзісна; *азёры*: Нарач, Асвейскае, Чырвонае, Лукомльскае, Дрывяты, Доўгае, Рычы, Гінькава, Воласа Паўднёвае, Свіцязь; *вадасховішчы*: Вілейскае, Заслаўскае, Любанскае, Асіповіцкае, Чыгірынскае, Салігорскае, Чырвонаслабодскае, Лактышы; *каналы*: Дняпроўска-Бугскі, Агінскі, Аўгустоўскі; Вілейска-Мінская водная сістэма, Бярэзінская водная сістэма;

характарызаваць асаблівасці фарміравання крышталічнага падмурка і платформавага чахла; генетычныя тыпы рэльефу; размеркаванне кліматычных паказчыкаў і асаблівасці сезонаў года; асаблівасці размеркавання і выкарыстання паверхневых і падземных вод; уласцівасці асноўных тыпаў глеб, структуру зямельных рэсурсаў; сучасны склад флоры і фаўны, размяшчэнне і гаспадарчае значэнне асноўных тыпаў расліннасці;

валодаць у менем:

тлумачыць залежнасць фарміравання платформавага чахла ад тэктанічнай будовы; сувязь карысных выкапняў з геалагічнай і тэктанічнай будовай; змяненні асноўных кліматычных элементаў у залежнасці ад геаграфічных фактараў; залежнасць гідралагічных паказчыкаў ад клімату і рэльефу;

вызначаць забяспечанасць тэрыторыі прыроднымі рэсурсамі: мінеральнымі, агракліматыхчнымі, воднымі, зямельнымі, біялагічнымі;

разлічваць каэфіцыент увільгатнення, гадавую амплітуду тэмператур, ухіл ракі, адносныя перавышэнні;

будаваць графікі ходу асноўных кліматыхчных паказчыкаў, ружу вятроў.

Падагульняльнае паўтарэнне (1 гадзіна)

Т э м а 3

Геаграфічныя ландшафты.

Экалагічныя праблемы (8 гадзін)

Геаграфічныя ландшафты. Узаемасувязі прыродных кампанентаў і фарміраванне прыродных комплексаў. Распаўсюджанне асноўных прыродных ландшафтаў. Асноўныя роды ландшафтаў Беларусі і іх характарыстыка. Дамінантныя, тыповыя і рэдкія прыродныя ландшафты.

Антрапагенныя ландшафты: сельскагаспадарчыя, лесагаспадарчыя, воднагаспадарчыя, горнапрамысловыя, рэкрэацыйныя. Ступень змянення прыродных ландшафтаў.

Асваенне тэрыторыі і яго віды: прамысловае, сельскагаспадарчае, транспартнае, рэкрэацыйнае. Ёмістасць тэрыторыі. Прыродна-рэсурсы патэнцыял.

Ахова прыроды. Экалагічныя праблемы выкарыстання прыродных рэсурсаў. Сетка асноўных прыродаахоўных тэрыторый. Запаведнікі, прыродныя нацыянальныя паркі, заказнікі і помнікі прыроды рэспубліканскага і мясцовага значэння. Чырвоная кніга Беларусі. Перспектывы стварэння адзінай экалагічнай сеткі.

Рэкрэацыйныя рэсурсы і іх ацэнка. Зоны адпачынку і курорты. Турысцкія комплексы і маршруты. Перспектывы выкарыстання рэкрэацыйных рэсурсаў.

Антрапагенае ўздзеянне на навакольнае асяроддзе. Асноўныя экалагічныя праблемы Беларусі. Забруджанне тэрыторыі радыёнуклідамі ў выніку аварыі на Чарнобыльскай АЭС. Праблемы Палесся, Салігорскага горнапрамысловага раёна.

Лакальныя праблемы забруджання атмасфернага паветра, паверхневых і падземных вод, глеб у выніку гаспадарчай дзейнасці. Дэградацыя глеб. Накапленне адходаў.

Практычныя работы:

10. Экспертыза прыродна-рэсурснага патэнцыялу.

11*. Параўнальная характарыстыка асабліва ахоўных прыродных тэрыторый Беларусі (на прыкладзе 2—3).

Асноўныя паняцці: клас, тып, падтып, від ландшафта, прыродны ландшафт, антрапагенны ландшафт, эканамічна актыўная тэрыторыя, ёмістасць тэрыторыі, рэкрэацыйныя рэсурсы, зона адпачынку, курортная мясцовасць, турыстычны комплекс, турысцка-экскурсійны маршрут, экалагічная сетка, помнік прыроды, Чырвоная кніга.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучням **н е а б х о д н а:**

ведаць: тыпы прыродаахоўных тэрыторый і аб'ектаў; асноўныя геаэкалагічныя праблемы; тыпы і роды ландшафтаў, віды асваення тэрыторыі; рэкрэацыйныя аб'екты тэрыторыі;

умець:

паказваць запаведнікі: Бярэзінскі біясферны, Палескі радыяцыйна-экалагічны; *нацыянальныя паркі:* Белавежская пушча, Браслаўскія азёры, Нарачанскі, Прыпяцкі; *заказнікі:* Асвейскі, Ельня, Казьянскі, Налібоцкі, Выганапчанскае, Свіцязянскі;

характарызаваць асноўныя экалагічныя праблемы; асабліва ахоўныя прыродныя тэрыторыі;

валодаць уменнем:

тлумачыць сутнасць геаэкалагічных праблем і перспектывы пашырэння сеткі прыродаахоўных аб'ектаў; узаемасувязі прыродных кампанентаў.

Падагульняльнае паўтарэнне (1 гадзіна)

Т э м а 4

Прыроднае раяніраванне Беларусі (6 гадзін)

Сутнасць прыроднага раяніравання і яго віды: геамарфалагічнае, агракліматэчнае, гідралагічнае, геабатанічнае, глебава-геаграфічнае. Фізіка-геаграфічнае раяніраванне Беларусі. Правінцыі, акругі, фізіка-геаграфічныя раёны.

Беларуская Паазерская правінцыя. Геаграфічнае становішча і асаблівасці прыроды. Уплыў апошняга ледавіка на фарміраванне прыродных комплексаў правінцыі. Азёрнасць тэрыторыі. Прыродаахоўныя тэрыторыі.

Заходне-Беларуская правінцыя. Геаграфічнае становішча і асаблівасці прыроды. Шырокае распаўсюджанне ўзвышшаў. Прыродаахоўныя тэрыторыі.

Усходне-Беларуская правінцыя. Геаграфічнае становішча. Распаўсюджанне платападобных раўнін з лёсамі і іх уплыў на прыродныя комплексы. Асаблівасці клімату, глеб і расліннасці.

Перадпалеская правінцыя. Геаграфічнае становішча. Пераходны характар ландшафтаў правінцыі ад узгорыстых да нізінных. Асаблівасці прыроды правінцыі. Прыродаахоўныя тэрыторыі.

Палеская правінцыя. Геаграфічнае становішча і асаблівасці прыроды. Раўнінны характар паверхні, шырокае распаўсюджанне балот, асаблівасці расліннасці. Прыродаахоўныя тэрыторыі. Экалагічныя праблемы.

Практычная работа

12*. Фізіка-геаграфічная характарыстыка прыроды сваёй мясцовасці на падставе краязнаўчых матэрыялаў і іншых крыніц (*выконваецца на ўроку вывучэння сваёй правінцыі*).

Асноўныя паняцці: прыроднае раяніраванне, фізіка-геаграфічнае раяніраванне, правінцыя, акруга, фізіка-геаграфічны раён.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучням н е а б х о д н а:

ведаць: віды прыроднага раяніравання і асноўныя адзінкі фізіка-геаграфічнага раяніравання;

умець:

паказваць правінцыі: Беларускаю Паазерскую, Заходне-Беларускаю, Усходне-Беларускаю, Перадпалескую правінцыю, Палескую правінцыю;

характарызаваць асаблівасці прыроды фізіка-геаграфічных правінцый і акруг па плане, карыстаючыся картаграфічным матэрыялам і тэкстам вучэбнага дапаможніка, дадатковым матэрыялам;

валодаць уменнем:

тлумачыць сутнасць прыроднага раённага раўнавання;

вызначаць крытэрыі, пакладзеныя ў аснову выдзялення фізіка-геаграфічных адзінак рознага рангу.

Т э м а 5

Насельніцтва (6 гадзін)

Дынаміка колькасці насельніцтва і яго ўзростава-палавая структура. Натуральны рух насельніцтва. Міграцыі.

Асаблівасці этнічнага і рэлігійнага складу насельніцтва. Гісторыка-этнакультурныя рэгіёны Беларусі і іх характарыстыка: Паазер'е, Падняпроўе, Панёманне, Заходняе Палессе, Усходняе Палессе, Цэнтральная Беларусь.

Працоўныя рэсурсы і іх ацэнка. Рынак працы. Працарэсурсны баланс. Занятасць насельніцтва. Праблемы занятасці працоўных рэсурсаў.

Размяшчэнне насельніцтва на тэрыторыі краіны. Шчыльнасць насельніцтва. Уплыў аварыі на Чарнобыльскай АЭС на рассяленне насельніцтва. Тыпы паселішчаў: гарадскія і сельскія. Урбанізацыя і роля гарадоў у сістэме рассялення. Геаграфічныя асаблівасці гарадскога рассялення краіны. Функцыянальныя тыпы гарадскіх паселішчаў. Гарады-спадарожнікі.

Сельскае рассяленне. Сучасныя катэгорыі сельскіх паселішчаў і іх трансфармацыя. Аграгарадкі.

Практычныя работы

13. Пабудова дыяграм узростава-палавой структуры насельніцтва Беларусі і яе аналіз.

Асноўныя паняцці: рынак працы, эканамічна актыўнае насельніцтва, узровень беспрацоўя, сістэма рассялення, аграгарадок.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучням неабходна:

ведаць: асноўныя элементы матэрыяльнай і духоўнай культуры;

умець:

паказваць Брэст, Баранавічы, Пінск, Кобрын, Віцебск, Наваполацк, Полацк, Оршу, Гомель, Мазыр, Жлобін, Рэчыцу, Светлагорск, Гродна, Ліду, Слонім, Магілёў, Бабруйск, Мінск, Барысаў, Салігорск, Жодзіна, Маладзечна, Слуцк;

характарызаваць асаблівасці размяшчэння насельніцтва, яго натуральнага і механічнага руху, узростава-палавую структуру, тыпы рассялення;

валодаць уменнем:

разлічваць па статыстычных даных сярэдняю шчыльнасць насельніцтва;

вызначаць праблемы малых і сярэдніх гарадоў, перспектывы развіцця буйных гарадоў;

прагназаваць асноўныя кірункі дэмаграфічнага развіцця краіны.

Падагульняльнае паўтарэнне (1 гадзіна)

Т э м а 6

Агульная характарыстыка гаспадаркі (4 гадзіны)

Умовы і фактары размяшчэння вытворчасці (тэрыторыя, прыродна-рэсурсны патэнцыял, эканоміка-геаграфічнае становішча, насельніцтва і працоўныя рэсурсы, транспартная дзейнасць, складзіраванне, інфармацыя і сувязь, навуковая і тэхнічная дзейнасць, экалагічныя ўмовы, дзяржаўная палітыка).

Спецыялізацыя гаспадаркі Беларусі. Формы арганізацыі вытворчасці: каапераванне і камбінаванне. Эканамічныя паказчыкі эфектыўнасці вытворчасці (сабекошт, рэнтабельнасць, прыбытак).

Сучасная структура гаспадаркі краіны. Від эканамічнай дзейнасці. Структура гаспадаркі па відах эканамічнай дзейнасці. Сфера вытворчасці. Структура прамысловасці. Здабываючая і апрацоўчая прамысловасць. Структура апрацоўчай прамысловасці. Сфера паслуг. Інфраструктура.

Тэрытарыяльная структура гаспадаркі. Важнейшыя эканамічныя цэнтры, вузлы і раёны Беларусі. Адміністрацыйныя вобласці і г. Мінск як буйнейшыя тэрытарыяльныя часткі гаспадаркі Беларусі. Праблемныя рэгіёны Беларусі.

Асноўныя паняцці: структура гаспадаркі, від эканамічнай дзейнасці, рыначная эканоміка, спецыялізацыя, сабекошт, рэнтабельнасць, прыбытак, інфраструктура.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучням не а б х о д н а:

ведаць:

асноўныя фактары і ўмовы размяшчэння вытворчасці, разнастайныя формы ўласнасці;

умець:

характарызаваць асноўныя праблемы і кірункі развіцця гаспадаркі;

валодаць уменнем:

будаваць дыяграму структуры гаспадаркі і аналізаваць яе;

разлічваць асноўныя эканамічныя паказчыкі;

тлумачыць узровень сучаснага сацыяльна-эканамічнага развіцця краіны.

Т э м а 7

Геаграфія сферы вытворчасці (18 гадзін)

Прамысловасць. Горназдабываючая прамысловасць, яе склад, роля ў структуры гаспадаркі. Здабыча нафты і спадарожнага газу, торфу. Геаграфія здабычы карысных выкапняў для хімічнай вытворчасці і вытворчасці мінеральных угнаенняў. Праблема развіцця Салігорскага горнапрамысловага рэгіёна. Здабыча і вытворчасць солі. Здабыча карысных выкапняў для вытворчасці будаўнічых матэрыялаў і будаўніцтва.

Вытворчасць і размеркаванне электраэнергіі. Фактары размяшчэння, умовы развіцця і геаграфія вытворчасці і размеркавання электраэнергіі. Цеплавые і гідраўлічныя электрастанцыі. Лініі электраперадач. Нетрадыцыйныя і альтэрнатыўныя крыніцы электраэнергіі і праблемы іх выкарыстання ў беларускай энергетыцы. Развіццё атамнай электраэнергетыкі.

Размеркаванне газанадобнага паліва. Буйнейшыя газаводы Беларусі.

Апрацоўчая прамысловасць, яе склад, асаблівасці развіцця і размяшчэння. Фактары размяшчэння і сыравінная база металургічнай вытворчасці і вытворчасці гатовых металічных вырабаў. Геаграфія прадпрыемстваў металургічнай вытворчасці і вытворчасці металічных вырабаў.

Фактары і ўмовы размяшчэння, геаграфія прадпрыемстваў па вытворчасці аўтамабіляў і аўтамабільнай тэхнікі, суднаў, чыгуначнага рухомага саставу, авіяцыйнай тэхнікі, веласіпедаў і матацыклаў.

Фактары і ўмовы размяшчэння, геаграфія вытворчасці трактароў, машын і абсталявання для сельскай і лясной гаспадаркі.

Фактары размяшчэння і геаграфія вытворчасці электраабсталявання, электроннага і аптычнага абсталявання.

Фактары размяшчэння і ўмовы развіцця вытворчасці нафтапрадуктаў. Цэнтры нафтаперапрацоўкі. Хімічная вытворчасць, яе састаў, сыравінная база, фактары размяшчэння. Характарыстыка развіцця і размяшчэння вытворчасці мінеральных угнаенняў, штучных і сінтэтычных валокнаў, пластмас, сінтэтычнага каўчуку, фарбаў і лакаў, мыла і сродкаў для мыцця, чысткі і паліроўкі, парфюмерных і касметычных сродкаў.

Геаграфія вытворчасці фармацэўтычнай прадукцыі. Фактары і ўмовы размяшчэння, геаграфія вытворчасці гумава-пластмасавых вырабаў.

Апрацоўка драўніны і вытворчасць вырабаў з дрэва. Буйнейшыя цэнтры дрэваапрацоўкі і вытворчасці фанеры, пліт, драўляных будаўнічых канструкцый і сталярных вырабаў. Фактары размяшчэння і геаграфія вытворчасці мэблі. Фактары размяшчэння і асноўныя цэнтры цэлюозна-папяровай вытворчасці і выдавецкай дзейнасці.

Фактары размяшчэння і геаграфія вытворчасці шкла і вырабаў са шкла, керамічных вырабаў, цэменту, вапны і гіпсу, вырабаў з бетону.

Будаўніцтва. Геаграфія прамысловага і грамадзянскага будаўніцтва. Буйнейшыя новабудоўлі Беларусі.

Тэкстыльная і швейная вытворчасць. Структура, сыравінная база. Геаграфія вытворчасці тканін, адзення, трыкатажных і панчошна-шкарпэткавых вырабаў. Сыравінная база і фактары раз-

мяшчэння вытворчасці скур, вырабаў са скуры і абутку. Буйнейшыя цэнтры гарбарнай і абутковай вытворчасці.

Вытворчасць харчовых прадуктаў. Фактары размяшчэння і геаграфія вытворчасці мяса і мясапрадуктаў, малочных прадуктаў, рыбы і рыбных прадуктаў, аляяў, прадуктаў мукамольна-крупняной прамысловасці, цукру.

Сельская гаспадарка, паляванне і лясная гаспадарка. Роля сельскай гаспадаркі ў эканоміцы краіны. Структура і размяшчэння зямельных угоддзяў. Геаграфія раслінаводства (збожжавай гаспадаркі, бульбаводства, агародніцтва, садаводства, вырошчвання тэхнічных культур).

Геаграфія жывёлагадоўлі (гадоўлі буйной рагатай жывёлы, свінагадоўлі, авечагадоўлі, конегадоўлі, птушкагадоўлі, зверагадоўлі, пчалярства).

Структура і роля лясной гаспадаркі ў эканоміцы краіны (лесаводства і лесанарыхтоўкі, збор дзікарослых грыбоў, ягад і лекавых траў). Геаграфія лесанарыхтовак. Паляванне і развядзенне дзічыны. Геаграфія самых буйных паляўнічых угоддзяў краіны.

Рыбалоўства і рыбаводства. Буйнейшыя рыбныя гаспадаркі на тэрыторыі Беларусі.

Практычныя работы

14. Пабудова картасхемы «Фактары размяшчэння і геаграфія прамысловай вытворчасці» і яе аналіз (на выбар па адным з відаў эканамічнай дзейнасці).

15. Нанясенне на контурную карту раёнаў вырошчвання лёну і цукровых буракоў і аналіз размяшчэння вытворчасці льновалакна і цукру.

16. Пабудова схемы «Міжвытворчыя сувязі аднаго з відаў эканамічнай дзейнасці» (на выбар).

Асноўныя паняцці: *горназдабываючая прамысловасць, апрацоўчая прамысловасць, паліўна-энергетычны баланс, малатанажная хімія, структура зямельных угоддзяў.*

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучням неабходна:

ведаць: фактары размяшчэння відаў эканамічнай дзейнасці вытворчай сферы;

умець:

паказваць на карце буйнейшыя прамысловыя цэнтры;
характарызаваць размяшчэнне вытворчасці на тэрыторыі краіны;

валодаць уменнем:

тлумачыць прычыны ўзнікнення праблем развіцця і размяшчэння прадпрыемстваў вытворчай сферы;
прагназаваць змяненні ў размяшчэнні прадпрыемстваў вытворчай сферы.

Падагульняльнае паўтарэнне (1 гадзіна)

Т э м а 8

Геаграфія сферы паслуг (6 гадзін)

Структура сферы паслуг, яе роля ў эканоміцы. Узровень развіцця сферы паслуг як індикатар эканамічнага развіцця краіны. Асаблівасці развіцця і размяшчэння асобных відаў эканамічнай дзейнасці, якія ўтвараюць сферу паслуг.

Фактары і ўмовы развіцця транспарту і сувязі. Транспартна-камунікацыйны каркас краіны. Транспартна-лагістычная сістэма Беларусі.

Фактары развіцця і геаграфія сферы фінансавай дзейнасці. Буйнейшыя банкі і банкаўскія сістэмы Беларусі. Геаграфія гандлю Беларусі. Буйнейшыя гандлёвыя сеткі краіны.

Перадумовы і фактары развіцця турызму ў Беларусі. Турысцкія дэстынацыі і турысцка-рэкрэацыйнае раяніраванне Беларусі. Буйнейшыя турысцкія цэнтры краіны.

Геаграфія і асаблівасці развіцця сістэм адукацыі і аховы здароўя. Навука і інавацыйная дзейнасць.

Асноўныя паняцці: транспартная сетка, транспартны вузел, прадуктаправод, сувязь, фінансавая дзейнасць, гандаль, адукацыя, ахова здароўя.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучням неабходна:

умець:

паказваць на карце гарады, якія з'яўляюцца буйнейшымі транспартнымі вузламі, фінансавымі цэнтрамі, а таксама гарады, у якіх знаходзяцца ўстановы вышэйшай адукацыі (універсітэты, акадэміі, інстытуты);

характарызаваць работу асобных відаў эканамічнай дзейнасці сферы паслуг.

валодаць уменнем:

вызначаць паказчыкі і асаблівасці развіцця і размяшчэння важнейшых відаў эканамічнай дзейнасці сферы паслуг;

тлумачыць прычыны тэрытарыяльных адрозненняў ва ўзроўні развіцця сферы паслуг.

Т э м а 9
Беларусь у сусветнай
супольнасці (4 гадзіны)

Беларусь на палітычнай і эканамічнай картах свету. Удзел Беларусі ў міжнародных палітычных і эканамічных арганізацыях і інтэграцыйных аб'яднаннях.

Месца краіны ў міжнародным падзеле працы. Геаграфія знешняга гандлю.

Замежныя інвестыцыі і іх роля ў развіцці краіны. Свабодныя эканамічныя зоны, сумесныя і замежныя прадпрыемствы на тэрыторыі Беларусі.

Практычная работа

17. Нанясенне на контурную карту: а) свабодных эканамічных зон; б) транс'еўрапейскіх транспартных камунікацый (чыгунак, шасэ, нафта- і газатравадаў, ліній электраперадач).

Асноўныя паняцці: *мытны саюз, інвестыцыя, міжнародны падзел працы, свабодная эканамічная зона, сумеснае прадпрыемства.*

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучням не а б х о д н а:

ведаць: важнейшыя міжнародныя арганізацыі, у рабоце якіх удзельнічае Беларусь;

умець:

паказваць свабодныя эканамічныя зоны Беларусі: «Мінск», «Гомель-Ратон», «Віцебск», «Магілёў», «Гродна-Інвест», «Брэст»; краіны СНД;

валодаць уменнем:

вызначаць галоўныя напрамкі знешняга гандлю.

Падагульняльнае паўтарэнне (1 гадзіна)

Т э м а 10

Вобласці і горад Мінск (7 гадзіна)

Брэсцкая вобласць. Прыродныя ўмовы і рэсурсы. Насельніцтва і яго нацыянальны склад. Асвоенасць тэрыторыі. Структура прамысловасці і сельскай гаспадаркі і асаблівасці іх размяшчэння. Спецыялізацыя гаспадаркі. Буйнейшыя прамысловыя і культурныя цэнтры вобласці: Брэст, Баранавічы, Пінск, Кобрын, Лунінец.

Віцебская вобласць. Прыродныя ўмовы і рэсурсы. Насельніцтва і яго рассяленне. Структура прамысловасці і сельскай гаспадаркі і асаблівасці іх размяшчэння. Спецыялізацыя гаспадаркі. Рэкрэацыйны патэнцыял вобласці. Буйнейшыя прамысловыя і культурныя цэнтры вобласці: Віцебск, Орша, Наваполацк, Полацк, Глыбокае, Паставы.

Гомельская вобласць. Размяшчэнне тэрыторыі ў межах Палескай нізіны і асаблівасці прыроды. Мінеральныя і лясныя рэсурсы вобласці. Насельніцтва і асаблівасці рассялення. Экалагічныя праблемы ў сувязі з аварыяй на ЧАЭС, меліярацыяй зямель, здабычай карысных выкапняў. Структура прамысловасці і сельскай гаспадаркі і асаблівасці іх размяшчэння. Спецыялізацыя гаспадаркі. Буйнейшыя прамысловыя і культурныя цэнтры вобласці: Гомель, Мазыр, Жлобін, Рэчыца, Светлагорск, Калінкавічы, Рагачоў.

Гродзенская вобласць. Прыродныя ўмовы і рэсурсы. Насельніцтва і яго нацыянальны склад. Структура прамысловасці і сельскай гаспадаркі, асаблівасці іх размяшчэння. Спецыялізацыя гаспа-

даркі. Развіццё атамнай энергетыкі. Буйнейшыя прамысловыя і культурныя цэнтры вобласці: Гродна, Ліда, Слонім, Смаргонь, Навагрудак, Ваўкавыск.

Магілёўская вобласць. Прыродныя ўмовы і рэсурсы. Асаблівасці прыродных умоў. Насельніцтва. Структура прамысловасці і сельскай гаспадаркі, асаблівасці іх размяшчэння. Спецыялізацыя гаспадаркі. Буйнейшыя прамысловыя і культурныя цэнтры вобласці: Магілёў, Бабруйск, Асіповічы, Крычаў, Быхаў, Горкі.

Мінская вобласць. Прыродныя ўмовы і рэсурсы. Насельніцтва і асаблівасці яго рассялення. Структура прамысловасці і сельскай гаспадаркі, асаблівасці іх размяшчэння. Спецыялізацыя гаспадаркі. Буйнейшыя прамысловыя і культурныя цэнтры вобласці: Барысаў, Салігорск, Маладзечна, Слуцк, Вілейка.

Мінск — сталіца Беларусі. Геаграфічнае становішча. Спецыялізацыя гаспадаркі. Буйнейшыя прамысловыя прадпрыемствы. Фарміраванне і праблемы развіцця Мінскай агламерацыі.

Характарыстыка свайго раёна, горада. Асаблівасці геаграфічнага становішча. Прыродныя ўмовы і рэсурсы. Насельніцтва і асвоенасць тэрыторыі. Гаспадарка раёна (горада). Славутасці населеных пунктаў або мясцовасцей.

Практычная работа

18*. **Характарыстыка свайго адміністрацыйнага раёна (населенага пункта).**

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучням **н е а б х о д н а:**

ведаць: адметныя асаблівасці кожнай вобласці;

умець:

паказваць галоўныя геаграфічныя аб'екты вобласці;

характарызаваць вобласці па асноўнай схеме, свой раён (горад) згодна з планам;

валодаць уменнем:

вызначаць спецыялізацыю гаспадаркі;

рабіць апісанне адметных і ўнікальных аб'ектаў;

прагназаваць сацыяльна-эканамічнае развіццё вобласці.

Падагульняльнае паўтарэнне (1 гадзіна)

Рэзерв часу (3 гадзіны)

ЛІТАРАТУРА

Для настаўніка

Адзінцоў, С. Займальная геаграфія Беларусі / С. Адзінцоў, С. Сідор. — Мінск : Народная асвета, 1995.

Аношко, В. С. Олимпиады по географии / В. С. Аношко, М. Н. Брилевский, Н. Н. Ганущенко. — Минск, 2004.

Аношко, В. С. Самостоятельные и практические работы по общей географии / В. С. Аношко, Я. Н. Яцкевич. — Минск, 2004.

Баранский, Н. Н. Методика преподавания экономической географии / Н. Н. Баранский. — М., 1990.

Белая, В. Л. Общая география в 11 классе : учеб.-метод. пособие для учителей общеобразоват. учреждений / В. Л. Белая [и др.]. — Минск : Издательский центр БГУ, 2010.

Берлянт, А. М. Картография / А. М. Берлянт. — М. : Аспект пресс, 2001.

Блакiтны скарб Беларусi. Энциклапедыя. — Мiнск : Беларуская энциклапедыя, 2007.

Галай, И. П. Пособие по географии для поступающих в вузы / И. П. Галай, Е. Н. Мешечко, С. И. Сидор. — Минск : Вышэйшая школа, 1988.

Геаграфiчныя паняццi i тэрмiны : Энциклапед. слоўнiк. — Мiнск, 1999.

Геаграфiя глебаў з асновамi глебазнаўства : падручнiк для студ. геагр. спец. ВНУ / В. С. Аношка [i iнш.]; пад рэд. В. С. Аношкi. — Мiнск, 2000.

Географический энциклопедический словарь. — М. : Большая Российская энциклопедия, 2003.

География в диаграммах. Оксфордские учебные пособия. — М. : Астрель, 2004.

География международного туризма : страны СНГ и Балтии / авт.-сост. Л. М. Гайдукевич [и др.]. — Минск, 2004.

География : большой справочник для школьников и поступающих в вузы / И. И. Баринава [и др.]; 3-е изд., стереотип. — М. : Дрофа, 2000.

География : пособие для поступающих в вузы / В. П. Максаковский [и др.]. — М. : Дрофа, 2003.

Геология Беларуси / А. С. Махнач [и др.]. — Минск, 2001.

Гладкий, Ю. Н. Глобальная география, 11 / Ю. Н. Гладкий, С. Б. Лавров. — М., 2002.

Голубчиков, Ю. Н. География человека / Ю. Н. Голубчиков. — М., 2003.

Душина, И. В. Методика и технология обучения географии в школе / И. В. Душина, Е. А. Таможняя, В. Б. Пятунин. — М., 2002.

Дьяконов, К. Н. Современные методы географических исследований / К. Н. Дьяконов [и др.]. — М., 1996.

Жекулин, В. С. Введение в географию / В. С. Жекулин. — М., 1989.

Завьялова, Е. Б. Экономическая география в схемах и таблицах : учеб. пособие / Е. Б. Завьялова, Н. В. Радищев. — М., 2005.

Зыль, Е. А. География материков и стран. 8-й класс : пособие для учителей / Е. А. Зыль, Г. Я. Рылюк. — Минск : Народная асвета, 2002.

Зыль, Е. А. География материков и стран в 8 классе : учеб.-метод. пособие для учителей учреждений общ. сред. образования / Е. А. Зыль [и др.]. — Минск : Адукацыя і выхаванне, 2011.

Исаченко, А. Г. Введение в экологическую географию / А. Г. Исаченко. — СПб. : Изд-во СПбГУ, 2003.

Исаченко, А. Г. Теория и методология географической науки / А. Г. Исаченко. — М. : АСАДЕМА, 2004.

Кириенко, Е. Г. Социально-экономическая география Республики Беларусь / Е. Г. Кириенко. — Минск : Аверсэв, 2003.

Козьева, И. А. Экономическая география и регионалистика / И. А. Козьева, Э. Н. Кузьбожев. — М., 2005.

Коринская, В. А. География материков и океанов, 7 класс : метод. пособие / В. А. Коринская, И. В. Душина, В. А. Щенев. — М. : ДРОФА, 2002.

Кузнецов, А. П. География населения и хозяйство мира, 10 / А. П. Кузнецов. — М., 1997.

Лопух, П. С. Гідраграфія Беларусі : вучэб. дапам. для студ. / П. С. Лопух. — Минск : БДУ, 2004.

Максаковский, В. П. Географическая картина мира : в 2 кн. / В. П. Максаковский. — М., 2004.

Максаковский, В. П. Географическая культура / В. П. Максаковский. — М., 1998.

Машбиц, Я. Г. Комплексное страноведение / Я. Г. Машбиц. — Смоленск, 1998.

Мешечко, Е. Н. Основы экологии / Е. Н. Мешечко [и др.]. — Минск, 2002.

Мяшэчка, Я. М. Вучэбныя экскурсіі і палявыя практыкумы па географіі / Я. М. Мяшэчка. — Минск : Народная асвета, 1997.

Никитина, Н. А. Поурочные разработки по географии (материки, океаны, народы и страны), 7 класс / Н. А. Никитина. — М. : ВАКО, 2005.

Пикулик, В. В. Начальный курс географии в 6 классе : учеб.-метод. пособие для учителей учреждений общ. сред. образования / В. В. Пикулик. — Минск : Адукацыя і выхаванне, 2011.

Пирожник, И. И. География Мирового океана : учеб. пособие для студентов вузов / И. И. Пирожник, Г. Я. Рылюк, Я. К. Еловичева. — Минск : ТетраСистемс, 2006.

Основы геологии Беларуси / под ред. А. С. Махнача [и др.]. — Минск, 2004.

Прогноз изменения окружающей природной среды Беларуси на 2010—2020 гг. / под ред. В. Ф. Логинова. — Минск, 2004.

Рылюк, Г. Я. Вслед за героями книг по материкам и странам / Г. Я. Рылюк, С. А. Глушакова. — Минск, 2003.

Сідор, С. І. Геаграфія Беларусі ў пытаннях і адказах : вучэб. дапам. для вучняў 9-га класа / С. І. Сідор, П. С. Лопух, Г. С. Смалякоў. — Мінск : Народная асвета, 1998.

Сиротин, В. И. Самостоятельные и практические работы по географии (VI—X кл.) / В. И. Сиротин. — М., 1997.

Смоліч, А. Геаграфія Беларусі / А. Смоліч. — 4-е выд. — Мінск, 1993.

Состояние природной среды Беларуси / под общ. ред. В. Ф. Логинова. — Минск, 2005.

Стреха, Н. Л. Географии материков и стран в 9 классе : учеб.-метод. пособие для учителей учреждений общего среднего образования / Н. Л. Стреха, Н. В. Науменко. — Минск, 2012.

Харитонов, Т. Н. Пособие по общей географии / Т. Н. Харитонов. — Минск : Экоперспектива, 2003.

Хрестоматия по физической географии Белоруссии / под ред. О. Ф. Якушко. — Минск, 1990.

Хрестоматия по экономической географии Белоруссии / под ред. О. Ф. Якушко. — Минск, 1991.

Чырвоная кніга Беларусі. — 3-е выд. — Мінск, 2004, 2005.

Шаруха, И. Н. География Беларуси в 10 классе : учеб.-метод. пособие для учителей общеобразоват. учреждений / И. Н. Шаруха, Т. Н. Илькевич. — Минск : Народная асвета, 2008.

Экономическая и социальная география мира : книга для учителя, 10 кл. / сост. А. П. Кузнецов. — М., 2000.

Элькин, Г. Н. Экономическая и социальная география мира, 10 кл. : метод. пособие / Г. Н. Элькин. — СПб., 2003.

Якубович, Ж. М. Уроки географии в 7 классе : учеб.-метод. пособие для учителей учреждений общ. сред. образования с рус. яз. обучения / Ж. М. Якубович; под ред. И. П. Галая. — Минск, 2012.

Для вучняў

Аганбегян, А. Г. Что? Где? Почему? // Школьникам об экономике / А. Г. Аганбегян, Д. Д. Москвин. — М. : Просвещение, 1981.

Ананьев, Е. И. Социально-экономическая география / Е. И. Ананьев. — Ростов н/Д : Феникс, 2006.

Большой иллюстрированный справочник : Страны и континенты. — М. : Махаон, 2005.

Брансен, Д. Неспokoйный ландшафт / Д. Брансен, Дж. Дорн-кемп. — М. : Мир. — 1981.

Величайшие чудеса света : энциклопедический словарь. — М. : Вече, 2007.

Вершинский, Н. В. Загадки океана / Н. В. Вершинский. — М. : Педагогика, 1989.

Владимиров, А. В. Рассказы об атмосфере / А. В. Владимиров. — М. : Просвещение, 1981.

Географические открытия. — М. : Махаон, 2008.

Гладкий, Ю. Н. Дайте планете шанс! / Ю. Н. Гладкий, С. Б. Лавров. — М. : Просвещение, 1995.

Горохов, В. А. По национальным паркам мира / В. А. Горохов, С. С. Вишневская. — М. : Просвещение, 1993.

Грицкевич, В. П. Путешествие наших земляков / В. П. Грицкевич. — Минск, 1968.

Забелин, И. М. Мудрость географии / И. М. Забелин. — М. : Просвещение, 1986.

Залогин, Б. С. Океаны / Б. С. Залогин. — М. : Просвещение, 1996.

Израэль, Ю. А. Берегите биосферу / Ю. А. Израэль, Ф. Я. Ровинский. — М. : Педагогика, 1987.

Константинова, С. С. Этнология / С. С. Константинова. — Ростов н/Д, 2005.

Краткий геологический словарь для школьников. — М. : Недра, 1989.

Куприн, А. М. Занимательная картография / А. М. Куприн. — М. : Просвещение, 1989.

Куприн, А. М. Слово о карте / А. М. Куприн. — М. : Недра, 1987.

Кусков, А. С. Экономическая география в вопросах и ответах : учеб. пособие / А. С. Кусков. — М., 2005.

Лазаревич, К. С. Тематический словарь-справочник по географии / К. С. Лазаревич, Ю. Н. Лазаревич. — М. : Моск. лицей, 1995.

Лесненко, В. К. Мир озер / В. К. Лесненко. — М. : Просвещение, 1989.

Мир географии. — М. : Мысль, 1984.

Михеев, А. В. Охрана природы / А. В. Михеев [и др.]. — М. : Просвещение, 1990.

Муранов, А. П. Волшебный и грозный мир природы / А. П. Муранов. — М. : Просвещение, 1994.

Народы мира. Историко-географический справочник. — М. : Советская энциклопедия, 1988.

Пармузин, Ю. П. Живая география / Ю. П. Пармузин. — М. : Просвещение, 1993.

Пармузин, Ю. П. Словарь по физической географии / Ю. П. Пармузин, Г. В. Карпов. — М. : Просвещение, 1994.

Пивоварова, Г. П. За страницами учебника географии : кн. для чтения по физической географии. 6 кл. / Г. П. Пивоварова. — М. : Просвещение, 1997.

Пивоварова, Г. П. Занимательная география / Г. П. Пивоварова. — М. : Просвещение, 1997.

Популярная экономическая энциклопедия. — М. : Большая российская энциклопедия, 2001.

Поспелов, Е. М. Школьный топонимический словарь / Е. М. Поспелов. — М. : Просвещение, 1988.

Розанов, Б. Г. Живой покров Земли / Б. Г. Розанов. — М. : Педагогика, 1984.

Сенкевич, Ю. А. Их позвал горизонт / Ю. А. Сенкевич. — М. : Мысль, 1987.

Сергеева, К. П. За страницами учебника географии : кн. для чтения учащихся 8—9 кл. / К. П. Сергеева. — М. : Просвещение, 1997.

Уильямс, Л. Науки о Земле / Л. Уильямс; пер. с англ. — М. : ЭКСМО, 2009.

Улицкий, Ю. А. Океан надежд / Ю. А. Улицкий. — М. : Просвещение, 1983.

Флинт, Е. В. Редкие и исчезающие растения / Е. В. Флинт, М. В. Черкасова. — М., 1985.

Хрестоматия по географии материков и океанов. — М. : Просвещение, 1987.

Юдасин, Л. С. Путешествие вглубь Земли / Л. С. Юдасин. — М. : Просвещение, 1987.

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Праграма прызначана для вывучэння прадмета «Біялогія» ва ўстановах агульнай сярэдняй адукацыі на павышаным узроўні.

У курсе «Біялогія» ў X класе абагульняюцца, пашыраюцца і паглыбляюцца веда пра найбольш агульныя ўласцівасці жывых арганізмаў: хімічны састаў, клетачную будову, абмен рэчываў і пераўтварэнні энергіі, структурную арганізацыю і рэгуляцыю функцый, размнажэнне і індывідуальнае развіццё арганізмаў, раскрываюцца заканамернасці спадчыннасці і зменлівасці прымет, у тым ліку ў чалавека. Праграмай прадугледжваецца вывучэнне не толькі тэарэтычных, але і прыкладных асноў біялогіі. У сувязі з гэтым у вучэбнай праграме знайшлі адлюстраванне задачы, што стаяць перад сучаснай біялогіяй, рашэнне якіх накіравана на забеспячэнне чалавека харчовымі і рознымі прадуктамі нехарчовага характару, вытворчасць якіх заснавана на выкарыстанні жывых арганізмаў.

Засваенне вучэбнага прадмета «Біялогія» ў X класе грунтуецца на ведах, атрыманых вучнямі пры вывучэнні біялогіі ў базавай школе, а таксама набытых на ўроках хіміі, фізікі, гісторыі, геаграфіі.

Вывучэнне агульных заканамернасцей існавання і жыццядзейнасці жывых арганізмаў прадугледжвае ўвядзенне вялікай практычнай часткі, накіраванай на замацаванне тэарэтычных ведаў. Практычная частка ўключае выкананне лабараторных і практычных работ, дэманстрацыйных і лабараторных доследаў, рашэнне біялагічных задач, правядзенне экскурсій у прыроду, на сельскагаспадарчыя прадпрыемствы і іншыя віды і формы вучэбнай дзейнасці. У вучэбнай праграме прыведзены пералік лабараторных і практычных работ. Перад выкананнем лабараторных работ настаўнік праводзіць інструктаж па тэхніцы бяспекі.

Дэманстрацыйныя доследы праводзіць настаўнік без афармлення вынікаў у рабочым сшытку. Лабараторныя доследы выконваюцца ўсімі вучнямі з афармленнем вынікаў у рабочым сшытку з выстаўленнем адзнак па меркаванні настаўніка.

Павышаны ўзровень вывучэння біялогіі накіраваны на развіццё пазнавальных інтарэсаў, інтэлектуальных і творчых здольнасцей вучняў, фарміраванне цэласнай сістэмы ведаў аб жывой прыродзе, яе сістэмнай арганізацыі, асваенне ведаў і спосабаў дзеянняў, якія складаюць дастатковую базу для выбару прафесіі, працягу выбранага кірунка адукацыі, асобаснага самаразвіцця.

Вучэбная праграма павышанага ўзроўню поўнасю ўключае ў сябе ўсе раздзелы і тэмы, якія вывучаюцца на базавым узроўні. Узроўні адрозніваюцца паміж сабой зместам і глыбінёй вывучаемага матэрыялу, што дасягаецца дыферэнцыраваннем лабараторнай і практычнай часткі, а таксама дадатковым увядзеннем у вучэбную праграму павышанага ўзроўню лабараторных доследаў, назіранняў, сістэмы біялагічных задач і практыкаванняў тэарэтычнага і прыкладнога характару, уключэннем дадатковых тэарэтычных пытанняў.

У праграме пазначаны асноўныя патрабаванні да ўзроўню падрыхтоўкі вучняў. Асаблівую ўвагу неабходна ўдзяліць фарміраванню спецыяльных уменняў: праводзіць назіранні, ставіць доследы, выстаўляць гіпотэзы, афармляць вынікі назіранняў, рабіць на іх аснове вывады, а таксама фарміраванню агульнавучэбных уменняў працаваць з вучэбнай, навукова-папулярнай і навуковай літаратурай, інтэрнэт-рэсурсамі і г. д.

Узаемадзеянне біялогіі з іншымі вучэбнымі прадметамі ажыццяўляецца шляхам рэалізацыі міжпрадметных сувязей (выкарыстанне для тлумачэння сутнасці біялагічных працэсаў і з'яў неабходных ведаў з хіміі, геаграфіі, гісторыі, матэматыкі).

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Уводзіны. Хімічныя кампаненты жывых арганізмаў

Вучні п а в і н н ы:

ведаць:

- ◆ асноўныя ўласцівасці жывых арганізмаў;
- ◆ асноўныя хімічныя элементы, іх біялагічную ролю;
- ◆ асноўныя неарганічныя (вада, солі, кіслоты) і арганічныя (бялкі, вугляводы, ліпіды, нуклеінавыя кіслоты, АТФ) рэчывы, што ўваходзяць у састаў арганізмаў, і іх функцыі;
- ◆ асноўныя біялагічна актыўныя рэчывы і іх функцыі ў арганізме;

разумець сутнасць:

- ♦ структурнай арганізацыі бялкоў, нуклеінавых кіслот;
- ♦ дэнатурацыі і рэнатурацыі бялкоў;
- ♦ прынцыпу камплементарнасці ў будове малекул ДНК;
- ♦ правіл Чаргафа;

умець:

- ♦ тлумачыць адзінства жывой і нежывой прыроды;
- ♦ тлумачыць будову і значэнне бялкоў, вугляводаў, ліпідаў, ДНК і РНК, АТФ у жывых арганізмах;
- ♦ выконваць лабараторныя работы, фіксаваць, аналізаваць і афармляць атрыманыя вынікі;
- ♦ рашаць і афармляць біялагічныя задачы рознай складанасці;
- ♦ тлумачыць і аналізаваць інфармацыю, прадстаўленую ў выглядзе малюнкаў, табліц;
- ♦ планаваць і праводзіць доследы і назіранні, выстаўляць гіпотэзы, афармляць вынікі назіранняў і інтэрпрэтаваць іх, рабіць на іх аснове вывады;
- ♦ самастойна знаходзіць у розных крыніцах (у тым ліку ў інтэрнэце, сродках масавай інфармацыі), аналізаваць, ацэньваць і выкарыстоўваць інфармацыю пра найбольш агульныя ўласцівасці і адзнакі жывых арганізмаў, іх хімічны састаў;

валодаць:

- ♦ асноўнымі тэрмінамі і паняццямі пры апісанні малекулярных асноў жыцця;
- ♦ навыкамі рашэння задач па асновах малекулярнай біялогіі рознага ўзроўню складанасці;

выкарыстоўваць набытыя веды і ўменні аб хімічных кампанентах жывых арганізмаў для рашэння праблем і прыняцця рашэнняў у паўсядзённым жыцці:

- ♦ для выканання мер прафілактыкі атручэнняў хімічнымі рэчывамі;
- ♦ правільнага выкарыстання антыбіётыкаў і іншых біялагічна актыўных рэчываў.

Клетка — структурная і функцыянальная адзінка
жывых арганізмаў

Вучні п а в і н н ы:

ведаць:

- ♦ асноўныя палажэнні клетачнай тэорыі;

- ◆ агульны план будовы клеткі;
- ◆ будову і функцыі біялагічных мембран, арганоідаў, ядра клеткі;
- ◆ спосабы паступлення рэчываў у клетку і выдалення з яе;
- ◆ перыяды інтэрфазы і асноўныя працэсы, якія адбываюцца ў іх;
- ◆ працэсы, звязаныя з дзяленнем клеткі, фазы мітозу і меёзу, асноўныя падзеі, якія адбываюцца ў кожнай фазе;
- ◆ асаблівасці дзялення клетак пракарыёт;
- ◆ біялагічную ролю мітозу і меёзу;
- ◆ асноўную цыталагічную тэрміналогію;

разумець сутнасць:

- ◆ асноўных палажэнняў клетачнай тэорыі;
- ◆ асноўных спосабаў транспарту рэчываў праз цытаплазматyczną мембрану;
- ◆ функцыянальных сувязей паміж арганоідамі;
- ◆ працэсаў, якія працякаюць у кожнай фазе дзялення клеткі;

умець:

- ◆ працаваць са светлавым мікраскопам;
- ◆ распазнаваць на мікрапрэпаратах і табліцах асноўныя структурныя кампаненты клетак;
- ◆ абгрунтоўваць узаемасувязь будовы і функцый арганоідаў клеткі;
- ◆ параўноўваць будову розных відаў клетак;
- ◆ тлумачыць працэсы, якія працякаюць у клетках пры іх дзяленні;
- ◆ распазнаваць на мікрапрэпаратах фазы дзялення клетак;
- ◆ выконваць лабараторныя работы, фіксаваць, аналізаваць і афармляць атрыманыя вынікі;
- ◆ планаваць і праводзіць доследы і назіранні, выстаўляць гіпотэзы, афармляць вынікі назіранняў і інтэрпрэтаваць іх, рабіць на іх аснове вывады;
- ◆ тлумачыць і аналізаваць інфармацыю, якая паказана ў выглядзе малюнкаў, табліц;
- ◆ самастойна знаходзіць у розных крыніцах (у тым ліку ў інтэрнэце, сродках масавай інфармацыі), аналізаваць, ацэньваць і выкарыстоўваць інфармацыю пра будову і функцыянаванне клеткі;

валодаць:

- ◆ асноўнымі тэрмінамі і паняццямі пры апісанні клеткі як найменшай структурнай і функцыянальнай адзінкі жывых арганізмаў;
 - ◆ метадыкай вырабу прасцейшых прэпаратаў, вывучэння іх пад светлавым мікраскопам;
 - ◆ навыкамі рашэння задач рознага ўзроўню складанасці па тэмах «Рэплікацыя ДНК», «Дзяленне клеткі, плоіднасць клетак»;
- выкарыстоўваць набытыя веды і ўменні аб будове і функцыянаванні клетак жывых арганізмаў для правільнага афармлення вынікаў біялагічных даследаванняў.*

Абмен рэчываў і пераўтварэнне энергіі ў арганізме

Вучні п а в і н н ы:

ведаць:

- ◆ асноўныя прынцыпы і заканамернасці абмену рэчываў і пераўтварэння энергіі ў арганізме, значэнне абмену рэчываў для жыццядзейнасці;
- ◆ этапы клетачнага дыхання;
- ◆ фазы фотасінтэзу;
- ◆ пераўтварэнне энергіі ў ходзе фотасінтэзу;
- ◆ прынцыпы захоўвання і рэалізацыі генетычнай інфармацыі ў клетцы;
- ◆ этапы біясінтэзу бялку, роля іРНК, тРНК, рРНК у сінтэзе бялку;
- ◆ значэнне фотасінтэзу ў прыродзе;

разумець сутнасць:

- ◆ абмену рэчываў, клетачнага дыхання, фотасінтэзу;
- ◆ узаемасувязі пластычнага і энергетычнага абмену рэчываў;
- ◆ генетычнага кода і яго ўласцівасцей;

умець:

- ◆ характарызаваць працэсы абмену рэчываў;
- ◆ характарызаваць працэсы, якія працякаюць у клетках пры дыханні, фотасінтэзе і біясінтэзе бялку;
- ◆ карыстацца табліцай генетычнага кода;
- ◆ рашаць і афармляць біялагічныя задачы рознай складанасці;
- ◆ тлумачыць і аналізаваць інфармацыю, якая паказана ў выглядзе малюнкаў, табліц;

- ◆ самастойна знаходзіць у розных крыніцах (у тым ліку ў інтэрнэце, сродках масавай інфармацыі), аналізаваць, ацэньваць і выкарыстоўваць біялагічную інфармацыю;

валодаць:

- ◆ асноўнымі тэрмінамі і паняццямі пры апісанні абмену рэчываў і пераўтварэння энергіі ў клетцы;
- ◆ навыкамі рашэння задач рознага ўзроўню складанасці па тэме «Энергетычны і пластычны абмен»;

выкарыстоўваць набытыя веды і ўменні аб абмене рэчываў і пераўтварэнні энергіі ў жывых арганізмах для вырашэння праблем і прыняцця рашэнняў у паўсядзённым жыцці пры разліку рацыёну харчавання, затрат энергіі на выкананне пэўнага віду работы, разліку прадукцыйнасці культурных раслін з адзінкі плошчы і г. д.

Структурная арганізацыя і рэгуляцыя функцый жывых арганізмаў

Вучні п а в і н н ы:

ведаць:

- ◆ формы структурнай арганізацыі арганізмаў;
- ◆ асаблівасці будовы асноўных тканак і органаў раслін і жывёл;
- ◆ рэгуляцыю функцый у раслін;
- ◆ органы імуннай сістэмы;
- ◆ механізмы прыроджанага імунітэту;
- ◆ механізм спецыфічнай імуннай аховы арганізма на прыкладзе арганізма чалавека;
- ◆ схему развіцця імуннага адказу;

разумець сутнасць:

- ◆ самарэгуляцыі ў жывых арганізмаў;
- ◆ рэгуляцыі функцый у раслін і жывёл;
- ◆ імуннай аховы арганізмаў;

умець:

- ◆ характарызаваць структурную і функцыянальную арганізацыю аднаклетачных і мнагаклетачных арганізмаў;
- ◆ характарызаваць асаблівасці нервовай і гумаральнай рэгуляцыі жыццёвых функцый арганізма жывёл;
- ◆ праводзіць параўнанне арганізмаў з рознай структурнай арганізацыяй;

- ◆ характарызаваць механізмы неспецыфічнага і спецыфічнага імунітэту;
- ◆ тлумачыць і аналізаваць інфармацыю, якая паказана ў выглядзе малюнкаў, табліц;
- ◆ самастойна знаходзіць у розных крыніцах (у тым ліку ў інтэрнэце, сродках масавай інфармацыі), аналізаваць, ацэньваць і выкарыстоўваць інфармацыю аб структурнай арганізацыі арганізмаў, механізмах рэгуляцыі жыццёвых функцый і ахове арганізмаў ад чужародных агентаў;

валодаць:

- ◆ асноўнымі тэрмінамі і паняццямі пры апісанні структурнай арганізацыі жывых арганізмаў, рэгуляцыі жыццёвых функцый, неспецыфічнай і спецыфічнай аховы арганізмаў ад чужародных агентаў;

выкарыстоўваць набытыя веды і ўменні для вырашэння праблем і прыняцця рашэнняў у паўсядзённым жыцці (выкананне мер па прафілактыцы інфекцыйных захворванняў, алергіі, супрацьпухліннай аховы, недапушчальнасць ужывання анабалічных стэроідаў і інш.)

Размнажэнне і індывідуальнае развіццё арганізмаў

Вучні п а в і н н ы:

ведаць:

- ◆ тыпы размнажэння арганізмаў;
- ◆ формы бясплага размнажэння;
- ◆ асаблівасці вегетацыйнага размнажэння пакаёвых і культурных раслін;
- ◆ асаблівасці палавога размнажэння, утварэння палавых клетак на прыкладзе млекакормячых, асаблівасці палавога размнажэння споравых і насенных раслін;
- ◆ падабенства і асноўныя адрозненні паміж палавым і бясполым размнажэннем;
- ◆ асноўныя перыяды эмбрыянальнага і постэмбрыянальнага развіцця жывёл і чалавека;

разумець сутнасць:

- ◆ утварэння палавых клетак у млекакормячых;
- ◆ асемяннення і апладнення ў жывёл;

- ◆ асаблівасці апладнення ў раслін;
- ◆ партэнагенезу як асобай формы палавога размнажэння жывёл;

умець:

- ◆ характарызаваць бясплае і палавое размнажэнне арганізмаў;
- ◆ прыводзіць прыклады бясплага размнажэння арганізмаў, у тым ліку вегетатыўнага размнажэння розных раслін (у прыродзе і ва ўмовах культуры);
- ◆ характарызаваць заканамернасці індывідуальнага развіцця арганізмаў;
- ◆ тлумачыць і аналізаваць інфармацыю, якая паказана ў выглядзе малюнкаў, табліц;
- ◆ самастойна знаходзіць у розных крыніцах (у тым ліку ў інтэрнэце, сродках масавай інфармацыі), аналізаваць, ацэньваць і выкарыстоўваць інфармацыю аб размнажэнні і індывідуальным развіцці арганізмаў;

валодаць:

- ◆ асноўнымі тэрмінамі і паняццямі пры апісанні размнажэння і індывідуальнага развіцця жывых арганізмаў;
- ◆ асноўнымі прыёмамі размнажэння культурных, пакаёвых і дэкаратыўных раслін;

выкарыстоўваць набытыя веды і ўменні:

- ◆ пры размнажэнні пакаёвых, культурных і дэкаратыўных раслін, развядзенні свойскай жывёлы;
- ◆ для вырашэння праблем і прыняцця рашэнняў у паўсядзённым жыцці (выкананне мер па прафілактыцы інфекцыйных захворванняў, адмаўленне ад шкодных звычак і інш.)

Спадчыннасць і зменлівасць арганізмаў

Вучні п а в і н н ы:

ведаць:

- ◆ значэнне спадчыннасці і зменлівасці для арганізмаў;
- ◆ законы спадчыннасці, устаноўленыя Г. Мендэлем;
- ◆ тыпы ўзаемадзеяння алельных генаў;
- ◆ асноўныя палажэнні храмасомнай тэорыі;
- ◆ храмасомнае вызначэнне полу;
- ◆ тыпы зменлівасці арганізмаў: мадыфікацыйную і генатыпічную (камбінацыйную і мутацыйную);

- ◆ асаблівасці спадчыннасці і зменлівасці чалавека;
- ◆ спадчынныя хваробы чалавека;

разумець сутнасць:

- ◆ законаў Мендэля;
- ◆ гіпотэзы частаты гамет;
- ◆ узаемадзеяння алельных генаў;
- ◆ мадыфікацыйнай і генатыпічнай зменлівасці і іх адрозненняў;
- ◆ палажэнняў храмасомнай тэорыі спадчыннасці;

умець:

- ◆ абгрунтоўваць заканамернасці наследавання прымет у арганізмаў;
- ◆ тлумачыць парушэнне счাপлення генаў у храмасомах;
- ◆ састаўляць схемы скрыжавання;
- ◆ рашаць і афармляць генетычныя задачы рознай складанасці;
- ◆ праводзіць назіранні за арганізмамі з мэтай выяўлення іх зменлівасці;
- ◆ састаўляць варыяцыйны рад і варыяцыйную крывую;
- ◆ прымяняць веданне законаў спадчыннасці і зменлівасці для тлумачэння фарміравання прымет і ўласцівасцей у нашчадкаў;
- ◆ тлумачыць шкодны ўплыў забруджвання навакольнага асяроддзя мутагенамі, ужывання алкаголю, нікаціну, наркотыкаў на спадчыннасць чалавека;
- ◆ абгрунтоўваць значэнне генетыкі для медыцыны;
- ◆ тлумачыць і аналізаваць інфармацыю, якая паказана ў выглядзе малюнкаў, табліц;
- ◆ самастойна знаходзіць у розных крыніцах (у тым ліку ў інтэрнэце, сродках масавай інфармацыі), аналізаваць, ацэньваць і выкарыстоўваць біялагічную інфармацыю аб спадчыннасці і зменлівасці арганізмаў, у тым ліку чалавека, спадчынных хваробах чалавека, іх прафілактыцы;

валодаць:

- ◆ асноўнымі генетычнымі паняццямі і тэрміналогіяй пры апісанні заканамернасцей спадчыннасці і зменлівасці арганізмаў;
- ◆ метадыкай рашэння генетычных задач рознага ўзроўню складанасці;

выкарыстоўваць набытыя веды і ўменні:

- ◆ пры аналізе заканамернасцей спадчыннасці і зменлівасці арганізмаў розных відаў, як культурных, так і дзікіх;

- ◆ для вырашэння праблем і прыняцця рашэнняў у паўсядзённым жыцці (у прафілактыцы ўздзеяння мутагенных фактараў, алкаголю, курэння, ужывання наркатычных сродкаў на арганізм чалавека, аналізе радаводаў і заканамернасцей наследавання пэўных прымет у членаў сям’і і г. д.).

Селекцыя і біятэхналогія

Вучні п а в і н н ы:

ведаць:

- ◆ задачы і асноўныя напрамкі, метады і дасягненні сучаснай селекцыі;
- ◆ асноўныя аб’екты, кірункі і дасягненні біятэхналогіі;
- ◆ прынцыпы кланіравання генаў і ўвядзенне іх у чужародны арганізм;
- ◆ этапы ўвядзення чужародных генаў у клеткі розных арганізмаў;
- ◆ метады атрымання трансгенных жывёл;

разумець сутнасць:

- ◆ селекцыйнага працэсу;
- ◆ клетачнай і геннай інжынерыі;

умець:

- ◆ характарызаваць асноўныя метады селекцыі;
- ◆ праводзіць назіранні за арганізмамі з мэтай выяўлення іх спадчыннасці і зменлівасці;
- ◆ прымяняць веданне законаў спадчыннасці і зменлівасці для тлумачэння фарміравання адзнак і ўласцівасцей у нашчадкаў;
- ◆ тлумачыць прычыны разнастайнасці парод жывёл і гатункаў раслін;
- ◆ тлумачыць прынцып стварэння трансгенных арганізмаў і неабходнасць кантролю за іх распаўсюджаннем;
- ◆ тлумачыць праблемы біябяспекі, звязаныя з генетычнай інжынерыяй;
- ◆ тлумачыць і аналізаваць інфармацыю, якая паказана ў выглядзе малюнкаў, табліц;
- ◆ самастойна знаходзіць у розных крыніцах (у тым ліку ў інтэрнэце, сродках масавай інфармацыі), аналізаваць, ацэньваць і выкарыстоўваць інфармацыю па селекцыі і біятэхналогіі;

валодаць:

♦ асноўнымі паняццямі і тэрмінамі, якія выкарыстоўваюцца пры апісанні селекцыі і біятэхналогіі;

выкарыстоўваць набытыя веды і ўменні:

♦ пры параўнанні розных гатункаў раслін і парод жывёл;

♦ для тлумачэння біялагічнай разнастайнасці культурных раслін, парод жывёл;

♦ вырашэння праблем і прыняцця рашэнняў у паўсядзённым жыцці;

♦ ацэнкі этычных аспектаў некаторых даследаванняў у галіне біятэхналогіі (кланіраванне арганізмаў, штучнае апладненне і інш.).

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

**(4 гадзіны на тыдзень; усяго 140 гадзін,
з іх 3 гадзіны — рэзервовы час)**

Уводзіны (1 гадзіна)

Разнастайнасць жывых арганізмаў на Зямлі. Агульныя ўласцівасці жывых арганізмаў: адзінства хімічнага саставу, клетачная будова, абмен рэчываў і энергіі, самарэгуляцыя, рухавасць, раздражняльнасць, размнажэнне, спадчыннасць і зменлівасць, рост і развіццё, адаптацыя да ўмоў існавання.

Дэманстрацыі: схемы і табліцы, якія ілюструюць: разнастайнасць жывых арганізмаў, найбольш агульныя ўласцівасці жывых арганізмаў.

Хімічныя кампаненты жывых арганізмаў (21 гадзіна)

Утрыманне хімічных элементаў у арганізме. Паняцце аб макра- і мікраэлементах. Важнейшыя макра- і мікраэлементы і іх біялагічная роля.

Хімічныя злучэнні ў жывых арганізмах. Неарганічныя рэчывы. Вада і яе роля ў жыцці жывых арганізмаў. Паняцце пра гідрафільныя і гідрафобныя злучэнні.

Мінеральныя солі і кіслоты. Кіслотнасць асяроддзя. Паняцце аб буферных растворах.

Арганічныя рэчывы. Паняцце аб макрамалекулах, біяпалімерах і манамерах.

Бялкі. Амінакіслоты — манамеры бялкоў. Незаменныя і заменныя амінакіслоты. Утварэнне пептыдаў і поліпептыдаў. Узроўні арганізацыі бялковай малекулы: першасная, другасная, трацічная, чацвярцічная структура.

Разнастайнасць і ўласцівасці бялкоў. Дэнатурацыя і рэнатурацыя бялкоў. Функцыі бялкоў. Структурная функцыя. Ферментаўная (каталітычная) функцыя, паняцце аб актыўным цэнтры і спецыфічнасці ферментаў. Паняцце аб рэгуляторных цэнтрах, актыватарых і інгібітарых ферментаў, канкурэнтным і неканкурэнтным інгібіраванні. Транспартная, скарачальная (рухальная), рэгуляторная, сігнальная, ахоўная, таксічная, энергетычная і назапашвальная функцыя бялкоў.

Вугляводы. Монацукрыды, алігацукрыды, дыцукрыды. Поліцукрыды. Кружмал. Глікаген. Цэлюлоза. Хіцін. Функцыі вугляводаў: энергетычная, назапашвальная, структурная, метабалічная.

Ліпіды. Глушчы і фосфаліпіды, стэроіды. Функцыі ліпідаў: энергетычная, будаўнічая, ахоўная, цеплаізаляцыйная, рэгуляторная.

Нуклеінавыя кіслоты. Будова нуклеатыдаў і ўтварэнне полінуклеатыдаў. Будова і функцыі ДНК. Паняцце камплементарнасці. Правілы Чаргафа. Будова і функцыі РНК (рРНК, тРНК, іРНК).

АТФ. Будова і функцыі АТФ.

Біялагічна актыўныя рэчывы. Вітаміны і іх функцыі. Гармоны, іх хімічная прырода і функцыі. Феромоны. Алкалоіды. Антыбіётыкі і іх выкарыстанне.

Дэманстрацыі: мадэлі малекул арганічных рэчываў, схемы будовы малекул амінакіслот, ды- і трыпептыдаў, мона-, ды- і поліцукрыдаў, нуклеатыдаў, розных тыпаў РНК, АТФ, аб'ёмныя мадэлі структурнай арганізацыі бялкоў і нуклеінавых кіслот. Схемы арганізацыі малекулы ферменту і яе работы, актывізацыі і інгібіравання ферментаў, схемы функцый бялкоў, вугляводаў, ліпідаў, нуклеінавых кіслот, АТФ. Відэаролікі, якія дэманструюць уплыў гармонаў, фермонаў, алкалоідаў і іншых біялагічна актыўных рэчываў на клеткі або працэсы, якія ў іх адбываюцца.

Лабараторныя работы

1. Выяўленне актыўнасці каталазы.

Лабараторныя доследы

1. Назіранне дэнатурацыі бялкоў і іх растваральнасці.
2. Вызначэнне поліцукрыдаў і ліпідаў у біяматэрыяле і вывучэнне іх уласцівасцей.

Практычныя работы

1. Рашэнне задач па тэме «Хімічныя кампаненты жывых арганізмаў».

Клетка — структурная і функцыянальная адзінка жывых арганізмаў (30 гадзін)

Клетачная тэорыя. Клетка — структурная і функцыянальная адзінка арганізма. Гісторыя адкрыцця клеткі. Клетачная тэорыя. Метады вывучэння клеткі: светлавая мікраскапія, электронная мікраскапія, дыферэнцыяльнае цэнтрыфугіраванне, цыта- і гістахімія, рэнтгенаструктурны аналіз, метады клетачных культур.

Агульны план будовы клеткі. Разнастайнасць клетак. Клеткі пра- і эўкарыёт. Адзіны прынцып арганізацыі клетак: паверхневы апарат, цытаплазма (гіялаплазма, арганоіды, уключэнні), ядзерны апарат (ядро).

Цытаплазматычная мембрана (плазмалема). Хімічны састаў і будова плазмалемы. Функцыі плазмалемы: бар’ерная, рэцэпторная, транспартная. Спосабы транспарту рэчываў праз плазмалему: дыфузія, аблегчаная дыфузія, актыўны перанос, транспарт у мембраннай упакоўцы (эндацытоз і экзацытоз).

Гіялаплазма — асноўнае рэчыва цытаплазмы. Хімічны састаў і функцыі.

Цыташкілет, яго арганізацыя і функцыі. Мікрафіламенты і мікратрубачкі.

Клетачны цэнтр, арганізацыя і функцыі цэнтрыолей.

Рыбасомы, іх арганізацыя і функцыі.

Эндаплазматычная сетка (шурпатая і гладкая), **комплекс Гольджы,** іх будова і функцыі.

Лізасомы. Паняцце аб аутафагіі.

Вакуолі. Вакуолі раслінных клетак і іх функцыі. Скарачальныя вакуолі пратыстаў.

Мітахондры, іх будова і функцыі.

Пластыды, будова і функцыі хларапластаў. Лейкапласты, хра-
мапласты.

Ядро, будова і функцыі. Ядзерная абалонка, ядзерны матрыкс,
храмацін, ядзеркі. Храмасомы, іх структурная арганізацыя. Па-
няцце аб гаплоідным, дыплоідным і поліплоідным наборах хра-
масом, карыятыпе.

Асаблівасці будовы клетак пра- і эўкарыёт (бактэрыі, праты-
стаў, грыбоў, раслін і жывёл).

Клетачны цыкл. Паняцце аб клетачным цыкле. Інтэрфаза і яе
перыяды. Рэплікацыя ДНК. Клетачная гібель (некроз і апатоз).

Дзяленне клеткі. Простае бінарнае дзяленне клетак пракарыёт.
Мітоз. Фазы мітозу. Біялагічнае значэнне мітозу. Амітоз.

Меёз і яго біялагічнае значэнне. Паняцце меёзу. Фазы меёзу.
Паняцце аб кан'югацыі гамалагічных храмасом і красінговеры.
Генетычная рэкамбінацыя пры меёзе. Біялагічнае значэнне меёзу.

Дэманстрацыі: схемы ўстройства светлавога і электроннага
мікраскопаў. Мадэлі клеткі, схемы будовы арганоідаў, фатаграфіі
мікрапрэпаратаў клетак раслін, пратыстаў, грыбоў і жывёл, фаз
мітозу і меёзу. Відэаролікі, якія дэманструюць арганізацыю і
функцыі плазмалемы, спосабы пераносу рэчываў праз мембрану,
простае бінарнае дзяленне клетак пракарыёт, амітоз, мітоз і меёз,
генетычную рэкамбінацыю пры меёзе.

Дэманстрацыйныя даследы

1. Клеткі сянной палачкі (мікраскапіраванне сяннога настою).

Лабараторныя работы

2. Вывучэнне з'явы плазмолізу і дэплазмолізу ў клетках эпідэр-
місу цыбуліны цыбулі рэпчатай.

3. Параўнанне будовы расліннай і жывельнай клетак.

4. Мітоз у клетках карэньчыка цыбулі.

Лабараторныя даследы

3. Назіранне асматычных з'яў у раслінных тканках (караняплод
морквы, клубень бульбы).

Практычныя работы

2. Рашэнне задач па тэме «Рэплікацыя ДНК».

3. Параўнанне працэсаў мітозу і меёзу.

4. Рашэнне задач па тэме «Дзяленне і плаіднасць клетак».

Абмен рэчываў і пераўтварэнне энергіі ў арганізме (18 гадзін)

Агульная характарыстыка абмену рэчываў і пераўтварэння энергіі. Паняцце абмену рэчываў (метабалізму), асіміляцыі і дысіміляцыі, анабалізму і катабалізму, пластычнага і энергетычнага абмену.

Клетачнае дыханне. Этапы клетачнага дыхання: падрыхтоўчы, бескіслародны (гліколіз), кіслародны (аэробны). Сумарнае ўраўненне поўнага акіслення глюкозы. Браджэнне, яго віды і практычнае значэнне.

Фотасінтэз. Паняцце фотасінтэзу. Фотасінтэтычныя пігменты і іх лакалізацыя. Паняцце аб фотасінтэмах. Светлавая фаза фотасінтэзу: пераўтварэнне энергіі і рэчываў. Цёмная фаза фотасінтэзу. Сумарнае ўраўненне фотасінтэзу. Значэнне фотасінтэзу.

Захаванне спадчыннай інфармацыі. Паняцце аб генетычным кодзе. Уласцівасці генетычнага кода. Рэалізацыя спадчыннай інфармацыі: транскрыпцыя, трансляцыя. Роля іРНК, тРНК, рРНК у сінтэзе бялку.

Дэманстрацыі: схемы і табліцы, якія ілюструюць: абмен рэчываў і пераўтварэнне энергіі ў клетцы; будову хларапласту; працэс фотасінтэзу; будову мітахондрыі; працэс анаэробнага і аэробнага этапаў дыхання. Выдзяленне кіслароду раслінамі (у акварыуме) на святле. Відэаролікі, якія дэманструюць працэсы клетачнага дыхання, фотасінтэзу, біясінтэзу бялку.

Дэманстрацыйныя доследы

2. Флуарэсцэнцыя хларафілу пры апраменьванні яркім святлом.
3. Умовы ўтварэння крухмалу ў лістах раслін.

Практычныя работы

5. Параўнанне працэсаў браджэння і дыхання.
6. Рашэнне задач па тэме «Клетачнае дыханне».
7. Рашэнне задач па тэме «Фотасінтэз».
8. Рашэнне задач па тэме «Біясінтэз бялку».

Структурная арганізацыя і рэгуляцыя функцый жывых арганізмаў (10 гадзін)

Структурная арганізацыя жывых арганізмаў. Аднаклетачныя арганізмы. Сіфонавая арганізацыя. Каланіяльная форма. Мна-

гаклетачны арганізм. Тканкі і органы раслін. Утваральныя, покрывныя, механічныя, праводзячыя і асноўныя тканкі раслін. Вегетатыўныя і генератыўныя органы. Тканкі жывёл: эпітэліяльныя, тканкі ўнутранага асяроддзя, мышачная, нервовая тканка. Органы і сістэмы органаў жывёл.

Мнагаклетачны арганізм — цэласная інтэграваная сістэма.

Рэгуляцыя жыццёвых функцый арганізмаў. Паняцце аб самарэгуляцыі. Рэгуляцыя функцый у раслін. Рэгуляцыя жыццёвых функцый арганізма жывёл. Нервовая і гумаральная рэгуляцыя.

Імунная ахова арганізма ад чужародных агентаў. Паняцце аб імуннай ахове арганізма. Агульная (неспецыфічная) ахова арганізма: скураныя покрывы, слізістыя абалонкі, інтэрфероны, сістэма камплементу, запаленне. Паняцце аб спецыфічнай імуннай ахове. Органы імуннай сістэмы. Імунны адказ. Імунакампетэнтныя клеткі. Фарміраванне клетак імуннай памяці. Другасны імунны адказ. Паняцце алергіі.

Дэманстрацыі: табліцы, фатаграфіі з выявамі арганізмаў рознага ўзроўню складанасці. Схемы будовы тканак раслін і жывёл, органаў і сістэм органаў раслін і жывёл, будовы рэфлекторнай дугі, мікрапрэпараты розных тканак. Схемы дзеяння спецыфічнага імунітэту. Схемы размяшчэння органаў імуннай сістэмы. Выявы клетак, якія забяспечваюць спецыфічны імунны адказ. Схемы фарміравання імуннага адказу. Відэаролікі, якія адлюстроўваюць механізм імуннага адказу, праяўленне алергіі.

Размнажэнне і індывідуальнае развіццё арганізмаў (16 гадзін)

Размнажэнне арганізмаў. Паняцце размнажэння. Тыпы размнажэння арганізмаў. Бясполае размнажэнне і яго формы (дзяленне, спораўтварэнне, пачкаванне, фрагментацыя, вегетатыўнае размнажэнне).

Палавое размнажэнне. Паняцце палавога размнажэння і палавога працэсу. Будова палавых клетак. Гаметогенез. Утварэнне палавых клетак у млекакормячых (сперматагенез і аагенез). Асемянненне і апладненне. Асаблівасці апладнення ў спаравых і насенных раслін.

Партэнагенез — асобая форма палавога размнажэння жывёл.

Антагенез. Паняцце антагенезу. Эмбрыянальны перыяд развіцця і яго этапы. Узаемны ўплыў частак зародка, які развіваецца. Постэмбрыяльнае развіццё і яго перыяды. Ювенільны перыяд, прамое і непрямое развіццё (з поўным і няпоўным метамарфозам). Перыяды сталасці і старасці. Паняцце аб жыццёвым цыкле. Просты і складаны жыццёвы цыкл. Антагенез чалавека. Унутрывантробнае развіццё чалавека. Уплыў умоў навакольнага асяроддзя на ўнутрывантробнае развіццё дзіцяці. Рост і развіццё дзіцяці пасля нараджэння. Паняцце акселерацыі.

Дэманстрацыі: табліцы, якія адлюстроўваюць будову: яйцаклеткі і сперматазоіда, этапаў эмбрыяльнага развіцця, постэмбрыяльнае развіццё жывёл з поўным і няпоўным ператварэннем. Мадэлі-аплікацыі, якія адлюстроўваюць эмбрыяльнае развіццё хордавых.

Лабараторныя работы

5. Будова палавых клетак жывёл.

Практычныя работы

9. Параўнанне бясплага і палавога размнажэння.

10. Рашэнне задач па тэме «Размнажэнне арганізмаў».

Экскурсіі

1. Спосабы размнажэння раслін у прыродзе (наваколле школы; праводзіць у зручны час).

Спадчыннасць і зменлівасць арганізмаў (34 гадзіны)

Заканамернасці наследавання прымет, устаноўленыя Г. Мендэлем. Паняцце спадчыннасці і зменлівасці. Вывучэнне спадчыннасці Г. Мендэлем. Монагібрыднае скрыжаванне. Паняцце аб дамінаванні, дамінантных і рэцэсіўных прыметах. Закон аднастайнасці гібрыдаў першага пакалення (першы закон Мендэля). Закон расшчаплення (другі закон Мендэля). Статыстычны характар законаў спадчыннасці пры монагібрыдным скрыжаванні. Паняцце аб дамінантных і рэцэсіўных генах. Паняцце аб алейных генах, генатыпе, гомазігоце і гетэразігоце. Цыталагічныя асновы наследавання прымет пры монагібрыдным скрыжаванні. Гіпотэза чыстаты гамет.

Узаемадзеянне алельных генаў: поўнае дамінаванне, няпоўнае дамінаванне, кадамінаванне. Паняцце аб множным алелізме. Аналізуючае скрыжаванне.

Дыгібрыднае скрыжаванне. Закон незалежнага наследавання прымет. Цыталагічныя асновы закону незалежнага наследавання прымет.

Храмасомная тэорыя спадчыннасці. Паняцце аб счэпленым наследаванні, групам счэплівання. Парушэнне счэплівання ў доследах Т. Моргана, красінговер, частата красінговеру.

Генетычныя карты. Асноўныя палажэнні храмасомнай тэорыі спадчыннасці.

Генетыка полу. Паняцце полу. Палавыя адрозненні. Храмасомнае вызначэнне полу. Палавыя храмасомы і аўтасомы. Асаблівасці наследавання прымет, счэпленых з полам.

Генатып як цэласная сістэма.

Зменлівасць арганізмаў. Роля генатыпу і ўмоў асяроддзя ў фарміраванні прымет. Формы зменлівасці: неспадчынная і спадчынная зменлівасць. Мадыфікацыйная зменлівасць. Норма рэакцыі. Статыстычныя заканамернасці мадыфікацыйнай зменлівасці. Значэнне мадыфікацыйнай зменлівасці.

Генатыпічная зменлівасць і яе віды. Камбінатыўная зменлівасць. Мутацыйная зменлівасць. Паняцце мутацыі. Мутагенныя фактары. Тыпы мутацый. Спонтанныя і індукцыраваныя мутацыі. Генныя, храмасомныя і геномныя мутацыі. Саматычныя і генератыўныя мутацыі. Лятальныя, паўлятальныя, нейтральныя і карысныя мутацыі. Закон гамалагічных радоў спадчыннай зменлівасці. Значэнне генатыпічнай зменлівасці.

Асаблівасці спадчыннасці і зменлівасці ў чалавека. Метады вывучэння спадчыннасці і зменлівасці ў чалавека: генеалагічны, блізнятны, цытагенетычны, папуляцыйна-статыстычны, дэрматагліфічны, біяхімічныя, саматычнай гібрыдызацыі, малекулярна-генетычныя.

Спадчынныя хваробы чалавека. Генныя хваробы (фенілкетанурыя, гемафілія). Храмасомныя хваробы (сіндром Шарашэўскага—Тэрнера, сіндром палісоміі па X-храмасоме, сіндром Кляйнфельтэра, сіндром Даўна). Прафілактыка, дыягностыка і лячэнне спадчынных хвароб.

Дэманстрацыі: схемы і табліцы, якія ілюструюць: монагібрыднае, дыгібрыднае скрыжаванні і іх цыталагічныя асновы;

перакрыж храмасом; няпоўнае дамінаванне; счэплене наследаванне, узаемадзеянне генаў. Насенне гароху з розным фенатыпам (гладкае, зморшчанае, жоўтае, зялёнае).

Жывыя расліны, гербарыі, калекцыі, мадэлі, муляжы, табліцы для ілюстрацыі заканамернасцей наследавання прымет; жывыя расліны ці гербарны матэрыял для ілюстрацыі мадыфікацыйнай і мутацыйнай зменлівасці. Табліцы, фатаграфіі, пакаёвыя расліны, якія ілюструюць розныя мутацыі (розныя пароды сабак, частковы альбінізм і незвычайная форма лісця у пакаёвых раслін). Фатаграфіі нармальнай і мутантнай формы дразафілы. Схемы механізму ўзнікнення генных, храмасомных і геномных мутацый. Схемы генетычных карт храмасом чалавека; радаводаў вядомых людзей, храмасомных анамалій чалавека і іх фенатыпічных праяўленняў.

Лабараторныя работы

6. Вывучэнне зменлівасці ў раслін і жывёл, пабудова варыяцыйнага рада і варыяцыйнай крывой.

Практычныя работы

11. Рашэнне задач па тэме «Монагібрыднае скрыжаванне».
12. Рашэнне задач па тэме «Дыгібрыднае скрыжаванне».
13. Рашэнне задач па тэме «Счэплене наследаванне і красінговер».
14. Рашэнне задач па тэме «Наследаванне прымет, счэпленых з полам».
15. Складанне радаводу.

Селекцыя і біятэхналогія (7 гадзін)

Селекцыя раслін, жывёл і мікраарганізмаў. Паняцце сорту, пароды, штама. Асноўныя кірункі сучаснай селекцыі. Метады селекцыі: штучны адбор (масавы і індывідуальны), індцыраваны мутагенез, гібрыдызацыя (імбрыдынг і аўтбрыдынг), аддаленая гібрыдызацыя. Пераадоленне міжвідавой нескрыжаванасці. Паняцце алаполіплаіды і аўтаполіплаіды. Дасягненні сучаснай селекцыі.

Асноўныя кірункі біятэхналогіі. Паняцце біятэхналогіі. Аб'екты і асноўныя напрамкі біятэхналогіі. Клетачная і генная інжынерыя. Атрыманне трансгенных жывёл. Паспехі і дасягненні геннай інжынерыі.

Генетычная інжынерыя і біябяспека.

Дэманстрацыі: табліцы, якія ілюструюць: схемы правядзення селекцыйнай работы; дасягненні селекцыі, разнастайнасць сартоў культурных раслін і парод свойскіх жывёл, метады клетачнай і геннай інжынеры; прыёмы біятэхналогіі; схемы выдзялення неабходных фрагментаў ДНК або РНК і іх ўвядзенне ў клеткі іншых органамаў. Фатаграфіі з выявамі трансгенных раслін і жывёл.

Экскурсіі

2. Разнастайнасць сартоў раслін (парод жывёл).

ЛІТАРАТУРА

Для настаўніка

Кодекс Рэспублікі Беларусь аб адукацыі. — Мінск : Нац. центр прававой інформ. Респ. Беларусь, 2011. — 400 с.

Положение об учреждении общего среднего образования, утверждённое постановлением Министерства образования Республики Беларусь, 20.12.2011 г., № 283.

Правила проведения аттестации учащихся при освоении содержания образовательных программ общего среднего образования, утверждённые постановлением Министерства образования Республики Беларусь, 20.06.2011 г., № 38.

Санитарные нормы и правила «Требования для учреждений общего среднего образования», утверждённые постановлением Министерства здравоохранения Республики Беларусь, 27.12.2012 г., № 206.

Борщевская, Е. В. Методические рекомендации по использованию электронных образовательных ресурсов по учебному предмету «Биология» / Е. В. Борщевская // *Біялогія і хімія*. — 2013. — № 2. — С. 49—51.

Гарбар, Е. Е. Развитие умений работать с текстом / Е. Е. Гарбар // *Біялогія і хімія*. — 2013. — № 11. — С. 19—24.

Гричик, В. В. Уроки биологии в 10—11 классах : пособие для учителей учреждений общ. сред. образования с белорус. и рус. яз. обучения / В. В. Гричик [и др.]. — Минск : Аверсэв, 2014. — 159 с.

Дромашко, С. Е. Генно-модификационные организмы, экология, здоровье : мифы и реальность / С. Е. Дромашко // *Біялогія і хімія*. — 2013. — № 8.

Клевец, И. Р. Подходы к развитию у учащихся коммуникативных умений на уроках биологии / И. Р. Клевец // Біялогія і хімія. — 2013. — № 12. — С. 24—38.

Колян, Н. К. Экскурсии по биологии : 6—11 кл. : пособие для учителей общеобразоват. учреждений / Н. К. Колян, Т. А. Кучмистова. — Минск : Зорны верасень, 2009. — 32 с.

Плейфер, Дж. Наглядная иммунология : учеб. пособие / Дж. Плейфер, Б. М. Чейн ; пер. с англ. / под ред. А. В. Караулова. — 2-е изд., перераб. и доп. — 2008. — 120 с.

Яковлева, Т. Г. Использование технологии развития критического мышления на уроках биологии / Т. Г. Яковлева // Біялогія і хімія. — 2014. — № 1. — С. 28—35.

Яцына, И. Д. Активизация познавательной деятельности учащихся интегрированными методами / И. Д. Яцына // Біялогія і хімія. — 2013. — № 12. — С. 43—47.

Для учащихся

Біялогія : падручнік для 10-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / М. Д. Лісаў [і інш.] ; пад рэд. М. Д. Лісава. — 3-е выд., перапрац. — Мінск : Народная асвета, 2014. — 270 с.

Биология : термины и понятия. Словарь-справочник для учащихся и абитуриентов / Н. Д. Лисов. — Минск : Народная асвета, 2008. — 304 с.

Дубков, С. Г. Сборник задач по общей биологии. 10—11 класс / С. Г. Дубков, И. В. Богачёва, И. Р. Клевец. — Минск : Сэр-Вит, 2012.

Колян, Н. К. Экскурсии по биологии : 6—11 кл. : пособие для учителей общеобразоват. учреждений / Н. К. Колян, Т. А. Кучмистова. — Минск : Зорны верасень, 2009. — 32 с.

Лисов, Н. Д. Биология : пособие для подготовки к централизованному тестированию / Н. Д. Лисов. — 6-е изд. — Минск : Аверсэв, 2013. — 639 с.

Лисов, Н. Д. Биология : полный школьный курс / Н. Д. Лисов, Л. В. Камлюк. — 3-е изд. — Минск : Аверсэв, 2015. — 512 с.

Лисов, Н. Д. Биология в вопросах и ответах. 11 класс / Н. Д. Лисов, З. И. Шелег. — Минск, 2014. — 237 с.

Лисов, Н. Д. Рабочая тетрадь по биологии для 10 класса / Н. Д. Лисов, З. И. Шелег. — 4-е изд., перераб. — Минск : Аверсэв, 2015. — 144 с.

Лісаў, М. Д. Сшытак для лабораторных і практычных работ па біялогіі для 10 класа / М. Д. Лісаў, З. І. Шэлег. — 9-е выд., перапрац. — Мінск : Аверсэв, 2015. — 48 с.

Писарчик, Г. А. Биология : 10—11 классы : сборник задач и упражнений / Г. А. Писарчик, Н. Д. Лисов. — 4-е изд. — Минск : Аверсэв, 2014. — 192 с.

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Агульная характарыстыка вучэбнага прадмета.
Каштоўнасныя арыенціры зместу вучэбнага прадмета

Значэнне вучэбнага прадмета «Фізіка» вызначаецца той роляй, якую адыгрывае фізічная навука ў жыцці сучаснага грамадства, яе ўплывам на тэмпы развіцця навукова-тэхнічнага прагрэсу, развіццё культуры чалавека, фарміраванне сацыяльна значных арыентацый, якія забяспечваюць гарманізацыю адносін чалавека з навакольным светам.

Фізіка як навука аб найбольш агульных законах прыроды і як вучэбны прадмет уносіць істотны ўклад у сістэму ведаў пра навакольны свет. Яна раскрывае ролю навукі ў эканамічным і культурным развіцці грамадства, садзейнічае фарміраванню сучаснага навуковага светапогляду.

Для вырашэння задач фарміравання асноў навуковага светапогляду, развіцця інтэлектуальных здольнасцей і пазнавальных інтарэсаў вучняў у працэсе вывучэння фізікі асноўную ўвагу неабходна надаваць не перадачы сумы гатовых ведаў, а знаёмству з метадамі навуковага пазнання навакольнага свету, пастаноўцы праблем, якія патрабуюць ад вучняў самастойнай дзейнасці па іх вырашэнні.

Гуманітарнае значэнне фізікі як састаўной часткі агульнай сярэдняй адукацыі заключаецца ў тым, што яна садзейнічае авалоданню вучнямі навуковым метадам пазнання, які дазваляе атрымліваць аб'ектыўныя веды пра навакольны свет.

Веданне фізічных законаў неабходна для вывучэння хіміі, біялогіі, астраноміі і іншых навук.

Абавязковае вывучэнне фізікі пры асваенні вучнямі зместу адукацыйнай праграмы сярэдняй адукацыі абумоўлена тым фактам, што авалоданне асноўнымі фізічнымі паняццямі і законамі стала неабходным практычна кожнаму чалавеку ў сучасным жыцці.

Змест вучэбнага прадмета «Фізіка» ў X класе, канцэнтруючыся па змястоўных лініях (фізічныя метады даследавання з'яў прыроды; фізічныя аб'екты і заканамернасці ўзаемадзеяння паміж імі; фізічныя аспекты жыццядзейнасці чалавека), на аснове фізічных тэорый мае наступную структуру: малекулярная фізіка, класічная электрадынаміка.

Месца вучэбнага прадмета ў Тыпавым вучэбным плане агульнай сярэдняй адукацыі

Тыпавы вучэбны план агульнай сярэдняй адукацыі ўстанаўлівае для X класа на вывучэнне фізікі на павышаным узроўні 4 вучэбныя гадзіны на тыдзень.

Час, адведзены на вывучэнне асобных тэм у змесце вучэбнага прадмета, з'яўляецца прыкладным. Гэта залежыць ад таго, якія метады навучання і педагогічныя тэхналогіі, формы вучэбных заняткаў выкарыстоўвае настаўнік, ад вучэбных дасягненняў вучняў.

Мэты і задачы вывучэння вучэбнага прадмета на павышаным узроўні

Вывучэнне фізікі на павышаным узроўні ў X класе накіравана на дасягненне наступных мэт і задач:

- засваенне ведаў аб метадах навуковага пазнання прыроды, сучаснай фізічнай карціне свету: уласцівасцях рэчыва і поля, прасторава-часавых заканамернасцях, дынамічных і статыстычных законах прыроды; знаёмства з асновамі фундаментальных фізічных тэорый: малекулярна-кінетычнай тэорыі, тэрмадынамікі, класічнай электрадынамікі;
- авалоданне ўменнямі праводзіць назіранні, планаваць і выконваць эксперыменты, апрацоўваць рэзультаты вымярэнняў, выстаўляць гіпотэзы і будаваць мадэлі, устанаўліваць межы іх прымянімасці;
- прымяненне ведаў для тлумачэння з'яў прыроды, уласцівасцей рэчыва, прынцыпу работы тэхнічных устаткаў, рашэння фізічных задач, самастойнага набыцця і ацэнкі дакладнасці новай інфармацыі фізічнага зместу, выкарыстання сучасных інфармацыйных тэхналогій для пошуку, перапрацоўкі і прад'яўлення вучэбнай і навукова-папулярнай інфармацыі па фізіцы;

- развіццё пазнавальных інтарэсаў, інтэлектуальных і творчых здольнасцей у працэсе рашэння фізічных задач і самастойнага набывання новых ведаў пры выкананні праектаў, эксперыментальных даследаванняў, падрыхтоўцы дакладаў, рэфератаў і іншых творчых работ;
- выхаванне здольнасці да супрацоўніцтва ў працэсе сумеснага выканання задач, уважлівых адносін да меркавання апанента, абгрунтавання выказваемай пазіцыі, гатоўнасці да маральна-этычнай ацэнкі выкарыстання навуковых дасягненняў, гордасці за вучоных-фізікаў, якія сыгралі вядучую ролю ў стварэнні сучаснага свету навукі і тэхнікі;
- выкарыстанне набытых ведаў і ўменняў для вырашэння практычных, жыццёвых задач, рацыянальнага прыродакарыстання і аховы навакольнага асяроддзя, забеспячэння бяспекі жыццядзейнасці чалавека і грамадства.

У працэсе асваення зместу вучэбнага прадмета «Фізіка» прадугледжваецца фарміраванне ў вучняў метапрадметных (агульнавучэбных) уменняў і навыкаў, універсальных спосабаў дзейнасці.

Прыярытэтнымі для вывучэння зместу фізікі на павышаным узроўні з'яўляюцца: вучэбна-пазнавальная, інфармацыйна-камунікатыўная і рэфлексіўная дзейнасць.

Вучэбна-пазнавальная дзейнасць:

- выкарыстанне для пазнання навакольнага свету розных прыродазнаўчанавуковых метадаў: назірання, вымярэння, эксперыменту, мадэліравання;
- фарміраванне ўменняў адрозніваць факты, гіпотэзы, прычыны, вынікі, доказы, законы, тэорыі;
- авалоданне адэкватнымі спосабамі рашэння тэарэтычных і эксперыментальных задач;
- набывццё вопыту выстаўлення гіпотэз для тлумачэння фактаў і для эксперыментальнай праверкі выстаўленых гіпотэз.

Інфармацыйна-камунікатыўная дзейнасць:

- валоданне маналагічным і дыялагічным маўленнем, здольнасць разумець думку суб'ядніка і прызнаваць права на іншае меркаванне;
- выкарыстанне для рашэння пазнавальных і камунікатыўных задач розных крыніц інфармацыі.

Рэфлексійная дзейнасць:

- валоданне навыкамі кантролю і ацэнкі сваёй дзейнасці, умённе прадбачыць магчымыя вынікі сваіх дзеянняў;
- арганізацыя вучэбнай дзейнасці: пастаноўка мэты, планаванне, вызначэнне аптымальных суадносін мэты і сродкаў.

Пры вывучэнні фізікі асноўная ўвага павінна надавацца фарміраванню ў вучняў фізічных паняццяў на аснове назіранняў фізічных з'яў, выкананню вучнямі самастойных доследаў і эксперыментаў з наступным аналізам іх вынікаў, развіццю ўменняў прымяняць на практыцы тэарэтычныя веды, атрыманыя на ўроках фізікі. Асноўныя паняцці і законы фізікі павінны быць пададзены вучням не як канчатковыя і нязменныя ісціны, а ў іх гістарычным развіцці з высьвятленнем межаў прымянімасці вывучаных законаў з прыкладамі існавання розных сістэм навуковых паняццяў.

Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў

Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў накіраваны на рэалізацыю дзейнаснага і асобасна арыентаванага падыходаў; асваенне вучнямі інтэлектуальнай і практычнай дзейнасці; авалоданне неабходнымі ў паўсядзённым жыцці ведамі і ўменнямі, якія дазваляюць арыентавацца ў навакольным свеце і з'яўляюцца важнымі для захавання навакольнага асяроддзя і здароўя.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

МАЛЕКУЛЯРНАЯ ФІЗІКА

1. Асновы малекулярна-кінетычнай тэорыі (29 гадзін)

Асноўныя палажэнні малекулярна-кінетычнай тэорыі (МКТ) і іх доследнае абгрунтаванне.

Макра- і мікрапараметры. Ідэальны газ. Асноўнае ўраўненне малекулярна-кінетычнай тэорыі ідэальнага газу.

Цеплавая раўнавага. Абсалютная тэмпература. Тэмпература — мера сярэдняй кінетычнай энергіі цеплавога руху часціц рэчыва. Ураўненне стану ідэальнага газу. Закон Дальтона. Ізатэрмічны, ізабарны і ізакорны працэсы змянення стану ідэальнага газу.

Будова і ўласцівасці цвёрдых цел.

Будова і ўласцівасці вадкасцей. Паверхневае нацяжэнне.

Выпарэнне і кандэнсацыя. Насычаная пара. Вільготнасць паветра.

Дэманстрацыі, доследы, камп'ютарныя мадэлі

Механічная мадэль броўнаўскага руху.

Змяненне аб'ёму газу са змяненнем ціску пры пастаяннай тэмпературы.

Змяненне аб'ёму газу са змяненнем тэмпературы пры пастаянным ціску.

Змяненне ціску газу са змяненнем тэмпературы пры пастаянным аб'ёме.

Мадэлі крышталічных рашотак.

Паверхневае нацяжэнне.

З'явы змочвання і нязмочвання.

Капілярнае падняцце вадкасці.

Уласцівасці насычанай пары.

Прыборы для вымярэння вільготнасці паветра.

Фронтальныя лабараторныя работы

1. Вывучэнне ізатэрмічнага працэсу.
2. Вывучэнне ізабарнага працэсу.
3. Вымярэнне паверхневага нацяжэння.
4. Вымярэнне адноснай і абсалютнай вільготнасці паветра.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучань п а в і н е н:

мець уяўленне:

◆ аб фізічных з'явах: броўнаўскі рух;

◆ будове цвёрдых цел;

ведаць/разумець:

◆ сэнс фізічных мадэлей: ідэальны газ;

- ◆ сэнс фізічных паняццяў: адносная атамная і малекулярная маса, малярная маса, колькасць рэчыва, ціск газу, парцыяльны ціск газу, сярэдняя кінетычная энергія паступальнага руху малекул газу, сярэдняя квадратычная скорасць, цеплавая раўнавага, абсалютная тэмпература, ізатэрмічны, ізабарны і ізохорны працэсы, паверхневае нацяжэнне, капілярныя з’явы, насычаная і ненасычаная пара, абсалютная і адносная вільготнасць паветра, кропка расы;
- ◆ сэнс асноўных палажэнняў малекулярна-кінетычнай тэорыі, фізічных законаў (ураўненняў) і межаў іх прымянімасці: асноўнае ўраўненне малекулярна-кінетычнай тэорыі ідэальнага газу, ураўненне стану ідэальнага газу, законы Дальтона, Бойля — Марыёта, Гей-Люсака, Шарля;

умець:

- ◆ тлумачыць фізічныя з’явы, зыходзячы з асноўных палажэнняў МКТ;
- ◆ апісваць уласцівасці вадкасцей;

валодаць:

- ◆ эксперыментальнымі ўменнямі: выконваць вымярэнне макрапараметраў газу, паверхневага нацяжэння, адноснай і абсалютнай вільготнасці паветра;
- ◆ практычнымі ўменнямі: рашаць якасныя, графічныя і разліковыя задачы на вызначэнне масы і памераў малекул, колькасці рэчыва, канцэнтрацыі малекул, шчыльнасці, аб’ёму, ціску, тэмпературы, сярэдняй квадратычнай скорасці і сярэдняй кінетычнай энергіі паступальнага руху малекул, паверхневага нацяжэння, сілы паверхневага нацяжэння, паверхневай энергіі, вышыні пад’ёму вадкасці ў капіляры, абсалютнай і адноснай вільготнасці паветра з выкарыстаннем: асноўнага ўраўнення малекулярна-кінетычнай тэорыі ідэальнага газу, ураўнення стану ідэальнага газу, законаў Дальтона, Бойля — Марыёта, Гей-Люсака, Шарля; формул для вызначэння масы малекулы, колькасці рэчыва, канцэнтрацыі, сярэдняй квадратычнай скорасці і сярэдняй кінетычнай энергіі паступальнага руху малекул, паверхневага нацяжэння, вышыні пад’ёму вадкасці ў капіляры, адноснай вільготнасці паветра.

2. Асновы тэрмадынамікі (22 гадзіны)

Тэрмадынамічная сістэма.

Унутраная энергія. Унутраная энергія ідэальнага аднаатамнага газу. Работа ў тэрмадынаміцы. Колькасць цеплыні.

Першы закон тэрмадынамікі.

Прымяненне першага закону тэрмадынамікі да ізапрацэсаў змянення стану ідэальнага газу. Адыябатны працэс.

Неабарачальнасць тэрмадынамічных працэсаў у прыродзе.

Цеплавая рухавікі. Прынцып дзеяння цеплавых рухавікоў. Цыкл Карно. Каэфіцыент карыснага дзеяння (ККД) цеплавых рухавікоў. Экалагічныя праблемы выкарыстання цеплавых рухавікоў.

Дэманстрацыі, доследы, камп'ютарныя мадэлі

Узаемасувязь змянення ўнутранай энергіі і выкананай работы. Мадэлі цеплавых рухавікоў.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучань п а в і н е н:

мець уяўленне:

- ♦ аб неабарачальнасці тэрмадынамічных працэсаў у прыродзе;
- ♦ цеплавых рухавіках, іх значэнні і экалагічных праблемах выкарыстання;

ведаць/разумець:

- ♦ сэнс фізічных паняццяў: тэрмадынамічная сістэма, унутраная энергія, работа ў тэрмадынаміцы, колькасць цеплыні, адыябатны працэс, ККД цеплавога рухавіка;
- ♦ сэнс фізічных законаў: першы закон тэрмадынамікі;

умець:

- ♦ прымяняць першы закон тэрмадынамікі да ізапрацэсаў змянення стану ідэальнага газу;
- ♦ апісваць цыкл Карно;

валодаць:

- ♦ практычнымі ўменнямі: рашаць якасныя, графічныя і разліковыя задачы на вызначэнне работы, колькасці цеплыні і змянення ўнутранай энергіі, ККД цеплавых рухавікоў, ККД цыкла Карно з выкарыстаннем: першага закону тэрмадынамі-

кі, ураўнення цеплавога балансу; формул для вызначэння ўнутранай энергіі ідэальнага аднаатамнага газу, колькасці цеплыні ў розных цеплавых працэсах, ККД цеплавых рухавікоў, ККД цыкла Карно.

ЭЛЕКТРАДЫНАМІКА

3. Электростатыка (33 гадзіны)

Электрычны зарад. Закон захавання электрычнага зараду.

Узаемадзеянне пунктавых зарадаў. Закон Кулона.

Электростатычнае поле. Напружанасць электростатычнага поля. Напружанасць поля, якое стварае пунктавы зарад. Лініі напружанасці электростатычнага поля. Прынцып суперпазіцыі электростатычных палёў.

Работа сіл электростатычнага поля. Патэнцыяльнасць электростатычнага поля. Патэнцыял электростатычнага поля пунктавага зараду. Патэнцыял электростатычнага поля сістэмы пунктавых зарадаў. Рознасць патэнцыялаў электростатычнага поля. Напружанне. сувязь паміж рознасцю патэнцыялаў і напружанасцю аднароднага электростатычнага поля.

Праваднікі ў электростатычным полі. Электростатычная індукцыя.

Дыэлектрыкі ў электростатычным полі. Палярызацыя дыэлектрыка.

Электраёмістасць. кандэнсатары. Электраёмістасць плоскага кандэнсатара. паслядоўнае і паралельнае злучэнне кандэнсатараў. Энергія электростатычнага поля кандэнсатара.

Дэманстрацыі, доследы, камп'ютарныя мадэлі

Электраметр.

Узаемадзеянне зарадаў.

Электростатычнае поле пунктавага зараду.

Электростатычная індукцыя.

Праваднікі і дыэлектрыкі ў электростатычным полі.

Кандэнсатары.

Залежнасць электраёмістасці плоскага кандэнсатара ад яго геаметрычных памераў і дыэлектрычнай пранікальнасці дыэлектрыка.

Энергія электростатычнага поля кандэнсатара.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучань п а в і н е н:

мець уяўленне:

- ♦ аб фізічных мадэлях: пунктавы зарад, аднароднае электростатычнае поле, праваднік, дыэлектрык;
- ♦ эквіпатэнцыяльных паверхнях;
- ♦ электростатычнай ахове;
- ♦ будове і практычным прымяненні кандэнсатараў;

ведаць/разумець:

- ♦ сэнс фізічных паняццяў: электрычны зарад, электростатычнае поле, напружанасць, лініі напружанасці электростатычнага поля, патэнцыял, рознасць патэнцыялаў, напружанне, электраёмістасць, дыэлектрычная пранікальнасць, энергія электростатычнага поля кандэнсатара;
- ♦ сэнс фізічных законаў (прынцыпаў) і межы іх прымянення: захавання электрычнага зараду, Кулона; прынцып суперпазіцыі электростатычных палёў;

умець:

- ♦ апісваць і тлумачыць фізічныя з'явы: узаемадзеянне зараджаных цел, электростатычная індукцыя, палярызацыя дыэлектрыка;

валодаць:

- ♦ практычнымі ўменнямі: рашаць якасныя, графічныя і разліковыя задачы на вызначэнне сіл электростатычнага ўзаемадзеяння зарадаў, напружанасці і патэнцыялу электростатычнага поля, работы сіл электростатычнага поля, на рух і раўнавагу зараджаных часціц у электростатычным полі, на вызначэнне электраёмістасці адасобленага правадніка, плоскага кандэнсатара і батарэі кандэнсатараў, энергіі электростатычнага поля з выкарыстаннем законаў: захавання зараду, Кулона; прынцыпу суперпазіцыі электростатычных палёў, створаных сістэмай пунктавых зарадаў; формул для вызначэння напружанасці і патэнцыялу электростатычнага поля, напружанасці электростатычнага поля, створанага пунктавым зарадам, раўнамерна зараджанай сферай, раўнамерна зараджанай бясконцай плоскасцю, патэнцыялу электростатычнага поля, створанага пунктавым зарадам, раўнамерна

зараджанай сферай, работы сіл электростатычнага поля, электраёмістасці, энергіі электростатычнага поля кандэнсатара; заканамернасцей паслядоўнага і паралельнага злучэння кандэнсатараў.

4. Пастаянны электрычны ток (13 гадзін)

Умовы існавання пастаяннага электрычнага току.

Пабочныя сілы. Электрарухаючая сіла (ЭРС) крыніцы току. Закон Ома для поўнага электрычнага ланцуга. ККД крыніцы току.

Дэманстрацыі, доследы, камп'ютарныя мадэлі

Залежнасць сілы току ад ЭРС крыніцы і поўнага супраціўлення ланцуга.

Крыніцы пастаяннага току.

Фронтальныя лабараторныя работы

5. Вымярэнне ЭРС і ўнутранага супраціўлення крыніцы току.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучань п а в і н е н:

мець уяўленне:

- ♦ аб умовах існавання пастаяннага электрычнага току;
- ♦ крыніцах пастаяннага электрычнага току;
- ♦ пабочных сілах;

ведаць/разумець:

- ♦ сэнс фізічных паняццяў: электрарухаючая сіла, сіла току кароткага замыкання, работа і магутнасць крыніцы току, ККД крыніцы току;
- ♦ сэнс фізічных законаў: Ома для поўнага ланцуга;

валодаць:

- ♦ эксперыментальнымі ўменнямі: вымяраць ЭРС і ўнутранае супраціўленне крыніцы току;
- ♦ практычнымі ўменнямі: рашаць якасныя, графічныя і разліковыя задачы на вызначэнне характарыстык поўнага электрычнага ланцуга і яго асобных участкаў з выкарыстаннем: законаў Ома для ўчастка ланцуга і поўнага ланцуга, Джоўля — Ленца; заканамернасцей паслядоўнага і паралельнага злучэння праваднікоў; формул для вызначэння работы і магутнасці электрычнага току, ККД крыніцы току.

5. Магнітнае поле. Электрамагнітная індукцыя (28 гадзін)

Уздзеянне магнітнага поля на праваднік з токам. Узаемадзеянне праваднікоў з токам. Індукцыя магнітнага поля. Лініі індукцыі магнітнага поля. Закон Ампера. Прынцып суперпазіцыі магнітных палёў. Індукцыя магнітнага поля самых простых сістэм токаў.

Сіла Лорэнца. Рух зараджаных часціц у магнітным полі.

Магнітны паток. З'ява электрамагнітнай індукцыі. Правіла Ленца. Закон электрамагнітнай індукцыі. Віхравое электрычнае поле. ЭРС індукцыі ў правадніку, які рухаецца.

З'ява самаіндукцыі. Індуктыўнасць.

Энергія магнітнага поля шпулі з токам.

Электравымяральныя прыборы. Электрарухавік.

Дэманстрацыі, доследы, камп'ютарныя мадэлі

Дослед Эрстэда.

Дзеянне магнітнага поля на праваднік з токам. Дослед Ампера.

Узаемадзеянне праваднікоў з токам.

Адхіленне электроннага пучка магнітным полем.

Магнітнае поле прамалінейнага правадніка і кругавога вітка з токам.

Магнітнае поле шпулі з токам.

Электравымяральныя прыборы.

Мадэль электрарухавіка.

З'ява электрамагнітнай індукцыі.

Правіла Ленца.

Залежнасць ЭРС індукцыі ад скорасці змянення магнітнага патоку.

Самаіндукцыя пры замыканні і размыканні ланцуга.

Залежнасць ЭРС самаіндукцыі ад скорасці змянення сілы току ў правадніку і ад індуктыўнасці правадніка.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучань п а в і н е н:

мець уяўленне:

- ♦ аб фізічных паняццях: віхравое электрычнае поле;
- ♦ электравымяральных прыборах, электрарухавіку;

ведаць/разумець:

- ◆ сэнс фізічных паняццяў: магнітнае поле, індукцыя магнітнага поля, лініі індукцыі магнітнага поля, магнітны паток, электрамагнітная індукцыя, ЭРС індукцыі, індукцыйны ток, ЭРС самаіндукцыі, індуктыўнасць, энергія магнітнага поля;
- ◆ сэнс фізічных законаў (прынцыпаў, правіл): Ампера, электрамагнітнай індукцыі, прынцыпу суперпазіцыі магнітных палёў, правіла Ленца;

умець:

- ◆ апісваць, тлумачыць фізічныя з'явы: узнікненне магнітнага поля і яго дзеянне на зараджаныя часціцы, якія рухаюцца (электрычны ток), электрамагнітная індукцыя, самаіндукцыя;

валодаць:

- ◆ практычнымі ўменнямі: графічна паказваць магнітныя палі; вызначаць напрамкі індукцыі магнітнага поля, сілы Ампера і Лорэнца, індукцыйнага току;
- ◆ рашаць якасныя, графічныя, разліковыя задачы на вызначэнне індукцыі магнітнага поля, індукцыі магнітнага поля самых простых сістэм токаў (прамалінейны бясконца доўгі праваднік з токам, кругавы віток з токам, саленоід), сілы Ампера, сілы Лорэнца і характарыстык руху зараджанай часціцы ў аднародных электрычным і магнітным палях, магнітнага патоку, ЭРС індукцыі і самаіндукцыі, ЭРС індукцыі, якая ўзнікае ў прамалінейным правадніку, што раўнамерна рухаецца ў аднародным магнітным полі, індуктыўнасці шпулі, энергіі магнітнага поля з выкарыстаннем: закону электрамагнітнай індукцыі, прынцыпу суперпазіцыі магнітных палёў; формул для вызначэння індукцыі магнітнага поля, сілы Ампера, сілы Лорэнца, магнітнага патоку, ЭРС самаіндукцыі, энергіі магнітнага поля.

6. Электрычны ток у розных асяроддзях (15 гадзін)

Электрычны ток у металах. Залежнасць супраціўлення металаў ад тэмпературы. Звышправоднасць.

Электрычны ток у электралітах. Законы электrolізу Фарадэя.

Электрычны ток у газах. Самастойны і несамастойны разрады.

Плазма.

Электрычны ток у паўправадніках. Уласная і прымесная праводнасць паўправаднікоў. Электронна-дзіркавы пераход. Паўправадніковы дыёд. Транзістар.

Дэманстрацыі, доследы, камп'ютарныя мадэлі

Залежнасць супраціўлення металаў ад тэмпературы.

Электрычны ток у электралітах. Электроліз.

Электрычны разрад у газах.

Электрычныя ўласцівасці паўправаднікоў.

Аднабаковая электронная праводнасць паўправадніковага дыёда.

Паўправадніковыя прыборы.

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучань п а в і н е н:

мець уяўленне:

- ◆ аб фізічных з'явах: звышправоднасці;
- ◆ плазме;
- ◆ відах самастойнага газавага разраду і іх прымяненні;
- ◆ будове і практычным прымяненні транзістараў;
- ◆ практычным выкарыстанні электролізу, току ў газах, праводнасці металаў і паўправаднікоў;

ведаць/разумець:

- ◆ прыроду электрычнага току ў металах, электралітах, газах і паўправадніках;
- ◆ сэнс фізічных паняццяў: тэмпературны каэфіцыент супраціўлення, электрахімічны эквівалент рэчыва, уласная і прымесная праводнасць паўправаднікоў;
- ◆ сэнс фізічных законаў: электролізу;
- ◆ электронна-дзіркавы пераход;
- ◆ прынцып дзеяння паўправадніковага дыёда;

умець:

- ◆ апісаць, тлумачыць фізічныя з'явы: электроліз, самастойны і несамастойны газавы разрад, электронна-дзіркавы пераход;

валодаць:

- ◆ практычнымі ўменнямі: рашаць якасныя задачы на праводнасць розных асяроддзяў, разліковыя задачы з выкарыстаннем залежнасці супраціўлення металічнага правадніка ад тэмпературы, законаў электролізу Фарадэя.

ТЛУМАЧАЛЬНАЯ ЗАПІСКА

Змест адукацыі вучэбнага прадмета «Хімія» арыентаваны на асваенне вучнямі кампетэнцый, неабходных для рацыянальнай дзейнасці ў свеце рэчываў і хімічных ператварэнняў на аснове ведаў аб уласцівасцях найважнейшых рэчываў, якія акружаюць чалавека ў паўсядзённым жыцці, прыродзе, прамысловасці, і разуменне сутнасці хімічных ператварэнняў. Змест адукацыі таксама арыентаваны і на фарміраванне ў вучняў разумення ролі хіміі ў вырашэнні найбольш актуальных праблем, што стаяць перад чалавецтвам у XXI стагоддзі. Ад правільнага вырашэння гэтых праблем залежыць здароўе людзей, узровень іх жыцця і стан навакольнага асяроддзя.

Мэта вывучэння хіміі на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі — фарміраванне сістэмы хімічных ведаў і вопыту іх прымянення, якая забяспечвае разуменне прыродазнаўчанавуковай карціны свету, актыўную адаптацыю ў сацыюме і бяспечныя паводзіны, гатоўнасць працягваць адукацыю на наступных узроўнях і ступенях прафесійнай адукацыі.

Задачы вывучэння хіміі на III ступені агульнай сярэдняй адукацыі:

- фарміраванне сістэмных хімічных ведаў, якія ствараюць аснову для бесперапыннай адукацыі і самаадукацыі на ўсіх этапах навучання і будучай прафесійнай дзейнасці;
- фарміраванне і развіццё ключавых, агульнапрадметных і прадметна-спецыяльных кампетэнцый — ведаў, уменняў, спосабаў і вопыту дзейнасці з улікам спецыфікі хіміі як фундаментальнай прыродазнаўчай навукі;
- фарміраванне і развіццё сацыяльна значных каштоўнасных арыентацый, што ўключаюць агульнакультурнае і асобнае развіццё вучняў, усведамленне каштоўнасці хімічнай адука-

цы, якую атрымліваюць, пачуцці адказнасці і патрыятызму, сацыяльную мабільнасць і здольнасць адаптавацца ў розных жыццёвых сітуацыях;

- фарміраванне пашыраных сістэмных хімічных ведаў, якія ствараюць аснову для бесперапыннай прыродазнаўчанавуковай адукацыі і будучай прафесійнай дзейнасці, звязанай з хіміяй.

Дадзеная вучэбная праграма па вучэбным прадмеце «Хімія» прызначана для вывучэння хіміі ў X класе ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі на павышаным узроўні ва ўмовах профільнага навучання.

Вучэбная праграма складзена ў адпаведнасці з вучэбным планам, які прадугледжвае для вывучэння хіміі на павышаным узроўні 4 гадзіны на тыдзень (усяго 140 гадзін).

Павышаны ўзровень вывучэння хіміі ўключае ў сябе базавы ўзровень. На павышаным узроўні ажыццяўляецца больш глыбокая падрыхтоўка вучняў за кошт пашырэння тэарэтычнай інтэрпрэтацыі хімічных з'яў, пераліку эксперыментальных і разліковых задач, увядзення ўскладненых задач.

Структура вучэбнай праграмы прадугледжвае вывучэнне арганічнай хіміі ў X класе. Вывучэнне вучэбнага матэрыялу пачынаецца з тэмы «Увядзенне ў арганічную хімію», разлічанай на фарміраванне неабходных кампетэнцый, накіраваных на разуменне асноў тэорыі будовы рэчыва. Далейшы разгляд вучэбнага матэрыялу грунтуецца на звестках аб электроннай будове атамаў і электроннай прыродзе хімічнай сувязі ў малекулах арганічных злучэнняў. Разглядаюцца будова і ўласцівасці арганічных рэчываў асноўных класаў.

Паслядоўнасць вучэбных тэм, якая прапануецца ў праграме, дазваляе раскрыць прыныцы ускладнення будовы і генетычнага развіцця ад вуглевадародаў да больш складаных арганічных злучэнняў. Пры вывучэнні курса вучні будуць знаёміцца з залежнасцю ўласцівасцей арганічных рэчываў ад будовы малекул, з прымяненнем арганічных злучэнняў у розных сферах жыццядзейнасці чалавека.

У вучэбнай праграме названы вучэбныя тэмы і пазначаны прыкладны час на іх вывучэнне.

Для кожнай тэмы ў праграме вызначаны пытанні, якія належыць вывучыць, тыпы разліковых задач, пазначаны пералікі

дэманстрацый, лабараторных доследаў, тэмы практычных работ. Настаўніку даецца права замены дэманстрацыйных і лабараторных доследаў на іншыя (раўназначныя), больш даступныя ва ўмовах пэўнай школы. Па сваім меркаванні настаўнік можа павялічыць лік дэманстрацыйных доследаў. Прадугледжаны час на правядзенне кантрольных работ.

Пазначаная ў праграме колькасць гадзін, якія адводзяцца на вывучэнне вучэбных тэм, з'яўляецца прыкладнай. Яна можа быць пераразмеркавана паміж тэмамі ў разумных межах (2—4 гадзіны). Рэзервовы час настаўнік выкарыстоўвае па сваім меркаванні. Акрамя таго, магчыма змяненне паслядоўнасці вывучэння пытанняў у межах асобнай тэмы пры адпаведным абгрунтаванні такіх змяненняў.

У праграме ёсць раздзел «Асноўныя патрабаванні да вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў». На аснове гэтых патрабаванняў ажыццяўляецца кантроль і ацэнка вынікаў вучэбнай дзейнасці вучняў, якасці засваення і ўзроўню сфарміраванасці кампетэнцый.

ЗМЕСТ ВУЧЭБНАГА ПРАДМЕТА

(4 гадзіны на тыдзень; усяго 140 гадзін,
з іх 4 гадзіны — рэзервовы час)

Т э м а 1. Уводзіны ў арганічную хімію (10 гадзін)

Будова атама. Стан электрона ў атаме. Атамная арбіталь. Энергетычны ўзровень і энергетычны падузровень. *s*-, *p*-Арбіталі ў атаме. Электронныя канфігурацыі атамаў. Будова электронных абалонак атамаў элементаў першых трох перыядаў (размеркаванне электронаў па арбітальных). Асаблівасці будовы атама вугляроду.

Прырода і тыпы хімічнай сувязі. Кавалентная сувязь. Палярная і непалярная кавалентная сувязь. Адзінарныя і кратныя сувязі (σ - і π -сувязі). Характарыстыка кавалентных сувязей: даўжыня, энергія, валентны вугал, палярнасць. Паняцце аб зрушэнні электроннай шчыльнасці.

Міжмалекулярнае ўзаемадзеянне і вадародная сувязь.

Прадмет арганічнай хіміі. Кароткія звесткі аб гісторыі станаўлення і развіцця арганічнай хіміі.

Асноўныя палажэнні тэорыі хімічнай будовы арганічных рэчываў.

Класіфікацыя арганічных рэчываў.

Дэманстрацыі

1. Якаснае вызначэнне вугляроду, вадароду і галагенаў у арганічных злучэннях.

Т э м а 2. Вуглевадароды (32 гадзіны)

Алканы. Азначэнне класа, гамалагічны рад і агульная формула алканаў. Гамалогі, гамалагічная рознасць.

Метан — найпрасцейшы прадстаўнік насычаных вуглевадародаў — алканаў. Электронная і прасторавая будова алканаў, sp^3 -гібрыдызацыя атамных арбіталей вугляроду ў малекулах алканаў. Даўжыня сувязі С—С і валентныя вуглы ў малекулах алканаў.

Наменклатура ІЮПАК і трывіяльныя назвы алканаў. Структурная ізамерыя алканаў — ізамерыя вугляроднага шкілета. Фізічныя ўласцівасці.

Адносная шчыльнасць газаў. Аб'ёмная доля газу ў сумесі.

Хімічныя ўласцівасці алканаў: рэакцыя замяшчэння — галагенаванне (свабоднарадыкальны механізм, паняцце аб радыкале, ланцуговых рэакцыях) і нітраванне; рэакцыі акіслення, ізамерызацыі; тэрмічныя ператварэнні (крэкінг). Атрыманне (дэкарбаксіліраванне солей карбонавых кіслот, гідрыраванне злучэнняў з кратнымі сувязямі, рэакцыя Вюрца) і прымяненне алканаў.

Паняцце аб цыклаалканах. Азначэнне класа і агульная формула. Хімічныя ўласцівасці цыклагексану: рэакцыя галагенавання і араматызыцыі. Атрыманне цыклагексану гідрыраваннем бензолу. Прымяненне цыклаалканаў.

Алкены. Азначэнне класа і агульная формула алкенаў. Этылен — найпрасцейшы прадстаўнік ненасычаных вуглевадародаў — алкенаў. Электронная і прасторавая будова алкенаў, sp^2 -гібрыдызацыя атамных арбіталей вугляроду ў малекулах алкенаў. Даўжыня сувязі С=C, валентныя вуглы ў малекуле этылену.

Наменклатура ИЮПАК і трывіяльныя назвы алкенаў. Ізамерыя: структурная (вугляроднага шкiлэта і становiшча двайной сувязі), міжкласавая (з цыклаалканами), прасторавая (*цыс-, транс-*). Фізічныя ўласцівасці алкенаў.

Хімічныя ўласцівасці алкенаў: акісленне; далучэнне вадароду, галагенаў, вады, галагенавадародаў. Правіла Маркоўнікава. Якасныя рэакцыі на двайную сувязь з растворамі броду і перманганату калію. Полімерызацыя алкенаў. Паняцці: палімер, монамер, структурнае зв'язанне, ступень полімерызацыі. Поліэтылен, поліпрапілен, полівінілхларыд, політэтрафторэтылен. Атрыманне алкенаў (дэгiдрыраванне алканаў, дэгiдрагалагенаванне галагеналканаў, дэгалагенаванне дыгалагенвытворных, дэгiдратацыя спіртоў, гiдрыраванне алкінаў). Прымяненне алкенаў.

Дыены. Класіфікацыя: алкадыены з кумуліраванымі, спалучанымі і ізаляванымі двайнымі сувязямі. Асаблівасці будовы бутадыену-1,3 і 2-метылбутадыену-1,3 (ізапрэну), малекулярныя і структурныя формулы, прасторавая будова. Фізічныя ўласцівасці бутадыену-1,3 і 2-метылбутадыену-1,3.

Хімічныя ўласцівасці бутадыену-1,3 і 2-метылбутадыену-1,3: далучэнне вадароду, галагенаў, галагенавадародаў, рэакцыя полімерызацыі.

Атрыманне бутадыену-1,3 і 2-метылбутадыену-1,3: дэгiдрыраваннем алканаў, дэгiдрагалагенаваннем дыгалагенвытворных. Прымяненне дыенавых вуглевадародаў. Прыродны і сінтэтычны каўчукі.

Алкіны. Азначэнне класа і агульная формула алкінаў. Ацэтылен — найпрасцейшы прадстаўнік ненасычаных вуглевадародаў — алкінаў. Электронная і прасторавая будова малекул алкінаў, *sp*-гiбрыдызацыя атамных арбіталей вугляроду ў малекулах алкінаў. Даўжыня сувязі C≡C, валентны вугал у малекуле ацэтылену.

Наменклатура ИЮПАК і трывіяльныя назвы алкінаў. Ізамерыя: структурная (вугляроднага шкiлэта і становiшча трайной сувязі), міжкласавая (з дыенами). Фізічныя ўласцівасці алкінаў.

Хімічныя ўласцівасці алкінаў: поўнае акісленне, далучэнне вадароду, галагенаў, галагенавадародаў, вады. Якасныя рэакцыі на трайную сувязь з растворамі броду і перманганату калію. Атрыманне алкінаў дэгiдрагалагенаваннем дыгалагеналканаў. Атрыманне ацэтылену з метану і карбiду кальцыю. Прымяненне алкінаў.

Арэны. Азначэнне класа і агульная формула арэнаў раду бензолу. Бензол — найпрасцейшы прадстаўнік араматычных вуглеводарадаў. Наменклатура і ізамерыя арэнаў раду бензолу. Электронная і прасторавая будова малекулы бензолу, sp^2 -гібрыдызацыя атамных арбіталей вугляроду ў бензольным кольцы. Даўжыня сувязі вуглярод—вуглярод і валентныя вуглы ў малекуле бензолу. Фізічныя ўласцівасці арэнаў.

Хімічныя ўласцівасці арэнаў: рэакцыі замяшчэння ў араматычным ядры (галагенаванне, нітраванне), каталітычнае гідрыраванне. Рэакцыя галолагаў бензолу па бакавым ланцугу: галагенаванне і акісленне.

Атрыманне бензолу трымерызацыяй ацэтылену. Фізічныя ўласцівасці бензолу. Атрыманне араматычных вуглеводарадаў дэгідрыраваннем алканаў і цыклаалканаў. Прымяненне араматычных злучэнняў.

Узаемасувязь паміж насычанымі і ненасычанымі вуглеводарадамі.

Вуглеводароды ў прыродзе. Нафта і прыродны газ як крыніцы вуглеводарадаў. Нафта. Састаў і фізічныя ўласцівасці. Спосабы перапрацоўкі нафты: перагонка, тэрмічны і каталітычны крэкінг. Прадукты перапрацоўкі нафты. Ахова навакольнага асяроддзя ад забруджванняў пры перапрацоўцы вуглеводароднай сыравіны і выкарыстанні прадуктаў перапрацоўкі нафты. Прадпрыемствы нафтахімічнага комплексу Рэспублікі Беларусь.

Разліковыя задачы

1. Вывад формул арганічных рэчываў па агульнай формуле, якая адлюстроўвае іх састаў.

2. Вызначэнне малекулярных формул арганічных рэчываў на аснове прадуктаў іх згарання.

3. Вылічэнне адноснай шчыльнасці і малярнай масы газаў.

4. Разлік аб'ёмнай долі газу ў сумесі.

Дэманстрацыі

1. Мадэлі малекул насычаных і ненасычаных вуглеводарадаў.

2. Узоры пластмас.

3. Узоры натуральнага і сінтэтычных каўчукоў, рызіны.

4. Атрыманне ацэтылену карбідным спосабам.

5. Адносіны ацэтылену да раствору брому.

6. Калекцыя «Прадукты перапрацоўкі нафты».

Лабараторныя доследы

1. Выраб шарастрыжнёвых мадэлей малекул вуглевадародаў.

Практычныя работы

1. Атрыманне этылену і вывучэнне яго ўласцівасцей (1 гадзіна).

Т э м а 3. Спірты і фенолы (22 гадзіны)

Спірты. Функцыянальная група спіртоў, яе электронная будова. Класіфікацыя спіртоў: аднаатамныя і мнагаатамныя; насычаныя, ненасычаныя, аліцыкличныя і араматычныя; першасныя, другасныя, трацічныя.

Насычаныя аднаатамныя спірты. Азначэнне класа, агульная формула, састаў, будова, малекулярныя, структурныя і электронныя формулы насычаных аднаатамных спіртоў. Метанол і этанол як прадстаўнікі насычаных аднаатамных спіртоў.

Ізамерыя насычаных аднаатамных спіртоў: структурная (вугляроднага шкілета і становішча функцыянальнай групы), міжкласавая (з простымі эфірамі). Наменклатура ІЮПАК і трывіяльныя назвы спіртоў.

Фізічныя ўласцівасці. Вадародная сувязь і яе ўплыў на тэмпературы кіпення і растваральнасць спіртоў.

Хімічныя ўласцівасці: узаемадзеянне са шчолачнымі металамі, арганічнымі і мінеральнымі кіслотамі, галагенавадародамі, дэгідратацыя (унутрымалекулярная і міжмалекулярная); акісленне: поўнае і частковае.

Атрыманне спіртоў гідролізам галагенаалканаў, гідратацыяй алканаў. Атрыманне метанолу і этанолу ў прамысловасці. Прымяненне спіртоў. Таксічнасць спіртоў, іх уздзеянне на арганізм чалавека.

Мнагаатамныя спірты. Этыленгліколь (этандыёл-1,2) і гліцэрына (прапантрыёл-1,2,3) як прадстаўнікі мнагаатамных спіртоў, іх састаў, будова і структурныя формулы.

Хімічныя ўласцівасці: узаемадзеянне са шчолачнымі металамі, арганічнымі і мінеральнымі кіслотамі, галагенавадародамі, гідракісідам медзі(II) (якасная рэакцыя на мнагаатамныя спірты). Прымяненне этыленгліколю і гліцэрыны.

Узаемасувязь паміж насычанымі, ненасычанымі вуглевадародамі і спіртамі.

Фенолы. Паняцце аб фенолах, азначэнне класа. Састаў і будова фенолу: малекулярная і структурная формулы. Фізічныя ўласцівасці фенолу.

Хімічныя ўласцівасці: узаемадзеянне са шчолачнымі металамі, растворамі шчолачаў, браміраванне і нітраванне па араматычным ядры. Якасныя рэакцыі на фенол з бромнай вадой і растворамі солей жалеза(III). Узаемны ўплыў груп атамаў у малекуле фенолу.

Атрыманне фенолу з прадуктаў какавання каменнага вугалю і хлорбензолу. Кумольны спосаб. Прымяненне фенолу.

Разліковыя задачы

5. Разлікі па хімічных ураўненнях, калі адно з рэагуючых рэчываў узята з лішкам.

Дэманстрацыі

1. Мадэлі малекул метанолу, этанолу, этыленгліколю, гліцэрыны.

2. Параўнанне растваральнасці ў вадзе насычаных аднаатамных спіртоў.

3. Узаемадзеянне этанолу з натрыем.

4. Гарэнне этанолу.

Лабараторныя даследы

2. Акісленне этанолу аксідам медзі(II).

3. Узаемадзеянне гліцэрыны з гідраксідам медзі(II).

Т э м а 4. Альдэгіды (8 гадзін)

Альдэгіды. Функцыянальная карбанільная група, яе электронная і прасторавая будова. Паняцце аб кетонах як разнавіднасці карбанільных злучэнняў. Функцыянальная альдэгідная група, яе электронная і прасторавая будова.

Азначэнне класа альдэгідаў. Метаналь і этаналь як прадстаўнікі альдэгідаў, іх састаў, будова, малекулярныя, структурныя і электронныя формулы.

Насычаныя альдэгіды: агульная формула; структурная ізамерыя вугляроднага шкілета і міжкласавая ізамерыя з кетонамі.

Наменклатура ІЮПАК і трывіяльныя назвы альдэгідаў. Фізічныя ўласцівасці альдэгідаў.

Хімічныя ўласцівасці: аднаўленне да спіртоў, акісленне да карбонавых кіслот, далучэнне метанолу. Якасныя рэакцыі на альдэгідную групу: «сярэбранага люстэрка» і з гідраксідам медзі(II).

Атрыманне альдэгідаў акісленнем першасных спіртоў. Атрыманне этаналу каталітычным акісленнем этылену і гідратацый ацэтылену. Прымяненне метаналу і этаналу.

Дэманстрацыі

1. Мадэлі малекул альдэгідаў.
2. Акісленне альдэгіду (рэакцыя «сярэбранага люстэрка»).

Лабараторныя доследы

4. Акісленне альдэгіду гідраксідам медзі(II).

Т э м а 5. Карбонавыя кіслоты (14 гадзін)

Карбонавыя кіслоты. Функцыянальная карбаксільная група, яе электронная і прасторавая будова. Азначэнне класа карбонавых кіслот. Класіфікацыя карбонавых кіслот: насычаныя, ненасычаныя, араматычныя; аднаасноўныя, двухасноўныя.

Насычаныя аднаасноўныя карбонавыя кіслоты: састаў, будова; агульная, малекулярныя, структурныя і электронныя формулы. Ізамерыя: структурная (вугляроднага шкілета) і міжкласавая (са складанымі эфірамі).

Мурашыная і воцатная кіслоты як прадстаўнікі насычаных аднаасноўных карбонавых кіслот. Пальміцінавая і стэарынавая кіслоты як прадстаўнікі вышэйшых насычаных карбонавых кіслот.

Намеклатура ІЮПАК і трывіяльныя назвы карбонавых кіслот. Фізічныя ўласцівасці карбонавых кіслот. Уплыў вадароднай сувязі на фізічныя ўласцівасці кіслот.

Хімічныя ўласцівасці: змяненне афарбоўкі індыкатараў; узаемадзеянне з металамі; з асноўнымі, амфатэрнымі аксідамі і гідраксідамі; солямі больш слабых кіслот. Рэакцыя замяшчэння гідраксільнай групы: са спіртамі з утварэннем складаных эфіраў (этэрыфікацыі); аміяком і амінамі з утварэннем амідаў; замяшчэнне атама вадароду ў α -вугляроднага атама на атам галагену. Паняцце аб ангідрыдах карбонавых кіслот. Асаблівасці акіслення мурашынай кіслаты. Атрыманне карбонавых кіслот акісленнем алканаў, першасных спіртоў і альдэгідаў. Атрыманне мурашынай кіслаты з аксіду вугляроду(II).

Ненасычаныя аднаасноўныя карбонавыя кіслоты. Акрылавая і алеінавая кіслоты: састаў, будова. Хімічныя ўласцівасці: далучэнне вадароду, галагенаў па двайной сувязі вуглевадароднай групы.

Прымяненне карбонавых кіслот.

Узаемасувязь паміж вуглеводародамі, спіртамі, альдэгідамі, карбонавымі кіслотамі.

Разліковыя задачы

6. Вылічэнні па ўраўненнях рэакцый, якія адбываюцца ў растворах.

Дэманстрацыі

1. Мадэлі малекул карбонавых кіслот.
2. Растваральнасць карбонавых кіслот у вадзе, уздзеянне на індыкатары.
4. Адносіны алеінавай кіслаты да раствору перманганату калію і брону; узаемадзеянне са шчолаччу.

Практычныя работы

2. Атрыманне воцатнай кіслаты і даследаванне яе ўласцівасцей (1 гадзіна).

Т э м а 6. Складаныя эфіры. Глушчы (10 гадзін)

Складаныя эфіры. Азначэнне класа. Агульная формула, састаў, будова, малекулярныя і структурныя формулы. Этылавы эфір воцатнай кіслаты як прадстаўнік складаных эфіраў.

Ізамерыя: структурная і міжкласавая (з карбонавымі кіслотамі). Наменклатура ІЮПАК і трывіяльныя назвы складаных эфіраў. Фізічныя ўласцівасці. Атрыманне складаных эфіраў: рэакцыя этэрыфікацыі, яе абарачальнасць.

Хімічныя ўласцівасці: гідроліз (кіслотны і шчолачны).

Складаныя эфіры ў прыродзе. Прымяненне. Поліэфірныя валокны (лаўсан).

Глушчы. Састаў і будова трыгліцэрыдаў. Фізічныя ўласцівасці. Хімічныя ўласцівасці: гідроліз, гідрыраванне, акісленне. Біялагічная роля тлушчаў.

Мылы. Сінтэтычныя мыйныя сродкі (СМС).

Выхад прадукту рэакцыі.

Разліковыя задачы

7. Вызначэнне выхаду прадукту рэакцыі.

Дэманстрацыі

1. Атрыманне складанага эфіру воцатнай кіслаты.
2. Узоры складаных эфіраў, поліэфірных валокнаў і палімераў.

Лабараторныя даследы

6. Даследаванне ўласцівасцей тлушчаў (растваральнасць, доказ ненасычанага характару рэшткаў карбонавых кіслот).

7. Параўнанне ўласцівасцей мыла і сінтэтычных мыйных сродкаў.

Т э м а 7. Вугляводы (18 гадзін)

Вугляводы. Азначэнне класа. Агульная формула, састаў, будова, класіфікацыя вугляводаў.

Монацукрыды. Глюкоза: састаў, будова, функцыянальныя групы, будова малекулы. Лінейная і цыклічныя α - і β -формы малекулы глюкозы. Фруктоза — ізамер глюкозы. Фізічныя ўласцівасці глюкозы і фруктозы.

Прадстаўнікі пентоз — рыбоза і дэзоксірыбоза. Будова і біялагічнае значэнне.

Хімічныя ўласцівасці глюкозы: акісленне да глюконавай кіслаты, аднаўленне да шасціатамнага спірту сарбіту; браджэнне (спіртавое, малочнакіслае, маслянакіслае). Якасныя рэакцыі на глюкозу: «сярэбраны лустэрка» і з гідраксідам медзі(II). Знаходжанне ў прыродзе, атрыманне і прымяненне глюкозы.

Дыцукрыды. Цукроза як прадстаўнік дыцукрыдаў, яе састаў. Малекулярная формула. Фізічныя ўласцівасці. Хімічныя ўласцівасці: гідроліз. Атрыманне і прымяненне цукрозы.

Прадпрыемствы па вытворчасці цукру ў Рэспубліцы Беларусь.

Поліцукрыды. Крухмал — прыродны поліцукрыд. Састаў і будова макрамалекул крухмалу (астаткі α -глюкозы). Фізічныя ўласцівасці.

Хімічныя ўласцівасці крухмалу: гідроліз (ферментатыўны, кіслотны); рэакцыя з ёдам (якасная рэакцыя на крухмал).

Значэнне вугляводаў як пажыўных рэчываў.

Цэлюлоза — прыродны поліцукрыд. Састаў і будова макрамалекул цэлюлозы (астаткі β -глюкозы). Фізічныя ўласцівасці.

Хімічныя ўласцівасці цэлюлозы: гарэнне, гідроліз, узаемадзеянне з неарганічнымі і арганічнымі кіслотамі з утварэннем складаных эфіраў. Натуральныя і штучныя валокны. Прымяненне цэлюлозы і яе вытворных.

Прадпрыемствы па вытворчасці хімічных валокнаў у Рэспубліцы Беларусь.

Дэманстрацыі

1. Акісленне глюкозы (рэакцыя «сярэбранага люстэрка»).
2. Гідроліз цукрозы.
3. Узоры штучных валокнаў і тканін.

Лабараторныя даследы

7. Узаемадзеянне глюкозы з гідраксідам медзі(II).
8. Вывучэнне фізічных уласцівасцей крухмалу. Узаемадзеянне крухмалу з ёдам.

Практычныя работы

3. Гідроліз крухмалу і цэлюлозы (1 гадзіна).
4. Рапэнне эксперыментальных задач (1 гадзіна).

Т э м а 8. Азотзмяшчальныя арганічныя злучэнні (16 гадзін)

Аміны. Азначэнне класа. Класіфікацыя амінаў. Структурная ізамерыя і наменклатура амінаў.

Першасныя насычаныя аміны, агульная формула. Функцыянальная група першасных амінаў, яе электронная будова. Малекулярныя, структурныя і электронныя формулы. Фізічныя ўласцівасці першасных насычаных амінаў. Хімічныя ўласцівасці: асноўныя ўласцівасці амінаў (рэакцыі з вадой і неарганічнымі кіслотамі), поўнае акісленне.

Анілін як прадстаўнік араматычных амінаў, яго састаў і будова. Малекулярная, структурная і электронная формулы. Фізічныя ўласцівасці. Узаемны ўплыў атамаў у малекуле аніліну. Хімічныя ўласцівасці: рэакцыі аніліну па амінагрупе (з неарганічнымі кіслотамі) і араматычным ядры (з бромнай вадой).

Атрыманне насычаных амінаў з галагэналканаў і спіртоў, аніліну з нітрабензолу. Прымяненне аніліну і яго вытворных.

Параўнальная характарыстыка будовы і ўласцівасцей амінаў і аміяку.

Амінакіслоты. Азначэнне класа. Функцыянальныя групы амінакіслот. Класіфікацыя. Ізамерыя і наменклатура: трывіяльная і ЮПАК.

α -Амінакіслоты. Амінавоцатная кіслата як прадстаўнік амінакіслот, яе састаў, будова малекулы.

Фізічныя ўласцівасці α -амінакіслот. Хімічныя ўласцівасці α -амінакіслот: узаемадзеянне з асновамі і кіслотамі (амфатэрныя ўласцівасці); узаемадзеянне з амінакіслотамі (утварэнне пептыдаў). Пептыдная сувязь. Атрыманне α -амінакіслот з α -галагензамешчаных карбонавых кіслот.

Прымяненне і біялагічная роля амінакіслот. Амінакіслоты заменныя і незаменныя.

Сінтэтычныя поліамідныя валокны: капрон.

Бялкі. Бялкі — прыродныя высокамалекулярныя злучэнні. Састаў і будова бялковых макрамалекул. Першасная, другасная, трацічная і чацвярцічная структуры бялкоў.

Хімічныя ўласцівасці бялкоў: гідроліз, дэнатурацыя, каляровыя рэакцыі.

Прымяненне і біялагічная роля бялкоў.

Дэманстрацыі

1. Мадэлі малекул метыламіну і этыламіну.
2. Дэнатурацыя бялкоў.

Лабараторныя даследы

9. Уласцівасці бялкоў: дэнатурацыя, каляровыя рэакцыі.

Практычныя работы

5. Рашэнне эксперыментальных задач (1 гадзіна).

Т э м а 9. Абагульненне і сістэматызацыя ведаў па арганічнай хіміі (6 гадзін)

Разнастайнасць арганічных злучэнняў.

Узаемасувязь паміж арганічнымі злучэннямі розных класаў.

Класіфікацыя хімічных рэакцый, заканамернасці іх працякання.

Залежнасць уласцівасцей рэчываў ад будовы іх малекул. Асаблівасці будовы і ўласцівасцей высокамалекулярных злучэнняў.

Арганічныя злучэнні вакол нас. Уплыў сінтэтычных арганічных рэчываў на навакольнае асяроддзе.

Практычныя работы

6. Распазнаванне і вывучэнне ўласцівасцей пластмас і валокнаў (1 гадзіна).

АСНОЎНЫЯ ПАТРАБАВАННІ
ДА ВЫНІКАЎ ВУЧЭБНАЙ ДЗЕЙНАСЦІ ВУЧНЯЎ

Вучні п а в і н н ы:

даваць азначэнні паняццям: атам, малекула, атамная арбіталь, энергетычны ўзровень і энергетычны падузровень, *s*-, *p*-, *d*-арбіталі, электронная канфігурацыя атама; кавалентная сувязь: палярная і непалярная, адзінарная і кратная (двайная, трайная), σ -сувязь, π -сувязь, спалучаная, пептыдная, вадародная; даўжыня сувязі, валентны вугал; хімічная формула (агульная класа, малекулярная, структурная, эмпірычная); ізамер, ізамерыя (прасторавая, структурная); арганічная хімія, арганічныя злучэнні (азотзмяшчальныя: аміны, амінакіслоты, бялкі; высокамалекулярныя: натуральныя, штучныя, сінтэтычныя; кіслародзмяшчальныя: альдэгіды, тлушчы, кетоны, карбонавыя кіслоты, складаныя эфіры, спірты, вугляводы, фенолы; вуглевадароды: насычаныя, ненасычаныя, цыклічныя, араматычныя); гамалогія (гамалаг, гамалагічная рознасць); група: альдэгідная, алкільная, амінагрупа, гідраксільная, кетагрупа, карбаксільная, нітрагрупа, пептыдная, вуглевадародная; малекула: састаў, будова (хімічная, электронная і прасторавая); наменклатура ІЮПАК, трывіяльныя назвы арганічных злучэнняў; пептыд; палімер, манамер, ступень полімерызацыі, структурнае зв'язно; хімічныя рэакцыі арганічных злучэнняў (браджэння, галагенавання, гідрагалагенавання, гідратацыі, гідрыравання, гідролізу, дэгідратацыі, дэгідрыравання, дэгідрагалагенавання, замяшчэння, ізамерызацыі, каталітычныя, якасныя, нітравання, акіслення, адшчаплення, полімерызацыі, полікандэнсацыі, далучэння, радыкальныя, фотахімічныя, этэрыфікацыі).

Вучні павінны ў м е ц ь:

назваць:

асноўныя палажэнні тэорыі хімічнай будовы арганічных рэчываў, віды гібрыдызацыі атамных арбіталей; правіла Маркоўнікава; алкільныя групы; якасныя рэакцыі на вывучаныя арганічныя рэчывы; агульныя формулы злучэнняў розных класаў; азначэнні класаў арганічных злучэнняў; арганічныя злучэнні па наменклатуры ІЮПАК і трывіяльных назвах; вобласці практычнага выкарыстання арганічных рэчываў і вырабаў з іх; прыметы класіфікацыі хімічных рэакцый; састаў і будову арганічных злу-

чэнняў розных класаў, спосабы атрымання арганічных рэчываў розных класаў, валокнаў, пластмас, каўчукоў; від ізамерыі; тып хімічнай рэакцыі; умовы працякання рэакцыі; фізічныя ўласцівасці арганічных рэчываў; функцыянальныя групы; характар змянення фізічных уласцівасцей рэчываў у гамалагічным радзе і прычыну іх змянення; хімічныя ўласцівасці індывідуальнага рэчыва пэўнага класа;

вызначаць:

прыналежнасць арганічнага злучэння да пэўнага класа па структурнай формуле; прасторавую будову малекул з пазіцыі гібрыдызацыі атамных арбіталей; тыпы хімічных рэакцый арганічных злучэнняў па ўраўненнях; арганічныя злучэнні (эксперыментальна па якасных рэакцыях);

адрозніваць:

гамалагі; ізамеры; малекулярныя, структурныя, шкілетныя і электронныя формулы арганічных злучэнняў; тыпы хімічных рэакцый арганічных злучэнняў па ўраўненнях і схемах.

**Вучні п а в і н н ы ажыццяўляць наступныя спосабы дзейнасці:
састаўляць:**

формулы электронных канфігурацый і схемы запаўнення электронамі атамных арбіталей атамаў элементаў першых трох перыядаў; формулу арганічнага злучэння (малекулярную, структурную, шкілетную, скарачаную структурную, электронную); мадэлі малекул; структурныя формулы арганічных злучэнняў па іх назвах; схемы, якія адлюстроўваюць узаемасувязь паміж арганічнымі рэчывамі розных класаў; ураўненні рэакцый, якія адлюстроўваюць хімічныя ўласцівасці вывучаных рэчываў і спосабы іх атрымання;

характарызаваць:

асаблівасці электроннай будовы атама вугляроду; спосабы атрымання арганічных рэчываў; будову рэчываў; тып хімічнай сувязі; фізічныя ўласцівасці арганічных злучэнняў пэўнага класа; хімічныя ўласцівасці арганічных злучэнняў пэўнага класа; утварэнне адзінарнай, двойной, трайной хімічнай сувязі;

тлумачыць:

узаемасувязь паміж саставам, будовай і ўласцівасцямі арганічных рэчываў; узаемасувязь арганічных злучэнняў розных класаў; прычыны разнастайнасці арганічных рэчываў; прычыны ўзаемнага ўплыву атамаў у малекулах арганічных злучэнняў; прычыны пра-

яўлення арганічнымі злучэннямі амфатэрных уласцівасцей; прычыны падабенства хімічных уласцівасцей арганічных злучэнняў аднаго класа; прасторавую будову малекул арганічных злучэнняў; хімічныя ўласцівасці арганічных злучэнняў з пазіцыі тэорыі хімічнай будовы;

аналізаваць:

вынікі лабараторных доследаў, практычных работ; вучэбную інфармацыю;

прымяняць:

вывучаныя паняцці і законы пры характарыстыцы саставу і ўласцівасцей рэчываў, хімічных рэакцый, спосабаў атрымання рэчываў; правілы бяспечных паводзін пры абыходжанні з рэчывамі, хімічным посудам, лабараторным абсталяваннем і прыборамі;

абыходзіцца:

з арганічнымі рэчывамі, хімічным посудам, лабараторным абсталяваннем, прыборамі;

праводзіць:

матэматычныя вылічэнні пры рашэнні разліковых задач; хімічны эксперымент; мадэліраванне малекул арганічных злучэнняў;

карыстацца:

падручнікам; інструкцыяй па правілах бяспечных паводзін у хімічным кабінце; інструкцыяй пры выкананні хімічнага эксперымента.

ВУЧЭБНА-МЕТАДЫЧНЫ КОМПЛЕКС ПА ХІМІІ

Асноўныя кампаненты ВМК

Хімія : падручнік для 10-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / І. Я. Шымановіч [і інш.] ; пад рэд. І. Я. Шымановіча ; пер. з рус. мовы А. Ф. Конышавай. — Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2013.

Хімія : падручнік для 11-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / А. П. Ельніцкі, А. І. Шарапа ; пер. з рус. мовы Н. Г. Ляўчук. — 3-е выд., перагледж. і дап. — Мінск : Народная асвета, 2013.

Хвалюк, В. М. Зборнік задач па хіміі : вучэб. дапам. для 10-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / В. М. Хвалюк, В. І. Рэзьяпкін ; пад рэд. В. М. Хвалюка. — 2-е выд. перапрац. — Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2013.

Шарапа, А. І. Зборнік задач па хіміі : вучэб. дапам. для 10-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. мовай навучання / А. І. Шарапа, А. П. Ельніцкі. — 2-е выд., выпр. — Мінск : Народная асвета, 2010.

Дадатковыя кампаненты ВМК

Борушко, И. И. Химический эксперимент : тетра. для практ. работ и лаборатор. опытов : 11-й кл. : пособие для учащихся учреждений общ. сред. образования с рус. яз. обучения / И. И. Борушко. — 6-е изд. — Сэр-Вит, 2015.

Колевич, Т. А. Удивительный мир неорганической химии : 10-й кл. : пособие для учащихся учреждений общ. сред. образования с белорус. и рус. яз. обучения / Т. А. Колевич, В. Э. Матулис, В. Э. Матулис. — 2-е изд. — Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2014.

Колевич, Т. А. Удивительный мир неорганической химии : 10-й кл. : пособие для учителей учреждений общ. сред. образования с белорус. и рус. яз. обучения / Т. А. Колевич, В. Э. Матулис, В. Э. Матулис. 2-е изд. — Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2014.

Лахвич, Ф. Ф. Химия в таблицах и схемах : пособие для учащихся учреждений общ. сред. образования с рус. яз. обучения / Ф. Ф. Лахвич, О. М. Травникова. — 3-е изд. — Мінск : Аверсэв, 2013.

Лахвич, Ф. Ф. Удивительный мир органической химии : 11-й кл. : пособие для учащихся учреждений общ. сред. образования с белорус. и рус. яз. обучения / Ф. Ф. Лахвич, О. М. Травникова. — 2-е изд. — Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2014.

Лахвич, Ф. Ф. Удивительный мир органической химии : 11-й кл. : пособие для учителей учреждений общ. сред. образования с белорус. и рус. яз. обучения / Ф. Ф. Лахвич, О. М. Травникова. — 2-е изд. — Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2014.

Мякинник, Т. Н. Химия. 10 класс : сборник самостоятельных работ : пособие для учащихся учреждений общ. сред. образования с рус. яз. обучения / Т. Н. Мякинник, И. И. Борушко. — 3-е изд. — Мінск : Сэр-Вит, 2015.

Мякинник, Т. Н. Химия. 11 класс : сборник самостоятельных работ : пособие для учащихся учреждений общ. сред. образования с рус. яз. обучения / Т. Н. Мякинник, И. И. Борушко. — 2-е изд. — Мінск : Сэр-Вит, 2015.

Уроки химии в 7—11 классах : учеб.-метод. пособие для учителей учреждений общ. сред. образования с белорус. и рус. яз. обучения / Е. Я. Аршанский [и др.] ; под ред. Е. Я. Аршанского, Т. А. Колевич. — Мінск : Аверсэв, 2014.

Химия. 10—11 классы. Химический практикум / Ф. Ф. Лахвич [и др.]. — Мінск : «ИНИС-СОФТ», 2010.

Химия : Контрольные и проверочные работы. Тестовые задания : 7—11 классы : пособие для учителей учреждений общ. сред. образования с белорус. и рус. яз. обучения / Е. Я. Аршанский [и др.] ; под ред. Е. Я. Аршанского. — 3-е изд. — Минск : Аверсэв, 2015.

Химия в 10 классе : учеб.-метод. пособие для учителей учреждений общ. сред. образования с белорус. и рус. яз. обучения / И. Е. Шиманович [и др.] ; под ред. И. Е. Шимановича. — Минск : Народная асвета, 2014.

Шарапа, Е. И. Химия. 11 класс : рабочая тетрадь / Е. И. Шарапа. — 2-е изд., испр. — Минск : Народная асвета, 2010.

Шарапа, А. І. Сшытак для лабараторных доследаў і практычных работ па хіміі для 10 класа : дапам. для вучняў 10-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / А. І. Шарапа, А. П. Ельніцкі. — 6-е выд., дап. — Мінск : Аверсэв, 2015.

Шарапа, А. І. Сшытак для лабараторных доследаў і практычных работ па хіміі для 11 класа : дапам. для вучняў 11-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання / А. І. Шарапа, А. П. Ельніцкі. — Мінск : Аверсэв, 2015.

Шарапа, Е. И. Химия в 11 классе : учеб.-метод. пособие для учителей учреждений общ. сред. образования с белорус. и рус. яз. обучения / Е. И. Шарапа, А. П. Ельницкий, Т. Н. Мякинник. — Минск : Народная асвета, 2014.

ЗМЕСТ

Беларуская мова.....	3
Беларуская літаратура	15
Русский язык	42
Русская литература.....	61
Замежныя мовы	77
Матэматыка	101
Гісторыя Беларусі.....	113
Сусветная гісторыя	126
Грамадазнаўства	144
Геаграфія.....	163
Біялогія.....	188
Фізіка	209
Хімія.....	222

Вучэбнае выданне

ВУЧЭБНЫЯ ПРАГРАМЫ
ПА ВУЧЭБНЫХ ПРАДМЕТАХ
ДЛЯ ўСТАНОЎ АГУЛЬнай СЯРЭДняй АДУКАЦЫі
З БЕЛАРУСКАй МОВАй НАВУЧАння І ВыхАВання

X КЛАС

(ПАВЫШАНЫ ўЗРОВЕнь)

Нач. рэдакцыйна-выдавецкага аддзела *Г. І. Бандарэнка*

Рэдактар *Л. Ф. Леўкіна*

Мастацкі рэдактар *Л. М. Рудакоўская*

Камп'ютарная вёрстка *А. М. Брыкет*

Карэктар *К. В. Шобік*

Падпісана ў друк 30.07.2015. Фармат 60×84 ¹/₁₆. Папера афсетная.

Друк афсетны. Ум. друк. арк. 14,41. Ул.-выд. арк. 13,21.

Тыраж 3000 экз. Заказ

Навукова-метадычная ўстанова «Нацыянальны інстытут адукацыі»
Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь. Пасведчанне аб дзяржаўнай
рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў
№ 1/263 ад 02.04.2014. Вул. Караля, 16, 220004, г. Мінск

ААТ «Прамдрук». Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца,
вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/21 ад 23.11.2013.
Вул. Чарняхоўскага, 3, 220049, г. Мінск